

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AZERBAYCAN'DA HADİS ÇALIŞMALARI VE
HALKIN HADİS BİLGİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yegane GURBANOVA

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erdinç AHATLI

HAZİRAN-2016

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

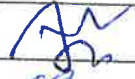
**AZERBAYCAN'DA HADİS ÇALIŞMALARI VE
HALKIN HADİS BİLGİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yegane GURBANOVA

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis

Bu tez ^{27.06}....../....../2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	BAŞARILI	
Doç. Dr. Abdullah KARAHAN	BAŞARILI	
Doç. Dr. Erding AHATLI	BAŞARILI	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yegane GURBANOVA

27.06.2016

ÖNSÖZ

Bu tez, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da akademik ve eğitim ortamında yapılan hadis çalışmaları ve toplumun çeşitli kesimlerinin hadise bakışını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışmada, her türlü destek, ilgi ve teşvik edici tavsiyelerini benden esirgemeyen, bana yol gösterici yardımlarda bulunan ve bu zorlu süreçte karşılaştığım zorlukları aşmama yardımcı olan değerli danışmanım Doç. Dr. Erdinç Ahatlı hocama teşekkürü bir borç bilirim. Yine tezin bu hale gelmesinde önemli katkıları olan Prof. Dr. Abdullah Aydın ve Doç. Dr. Abdullah Karahan hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışmam esnasında yönlendirici tavsiyelerinden faydalandığım muhterem hocalarım Dr. Namig Abuzerov, Dr. Elşad Mahmudov, Dr. Goşgar Selimli'ye teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, her zaman benim yanımda olan, desteklerini hiç bir zaman benden eksik etmeyen, babama ve anneme şükranlarımı sunarım.

Yegane GURBANOVA

27.06.2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	V
TABLolar LİSTESİ.....	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: AZERBAYCA'NIN TARİHİ, DİNİ YAPISI VE HADİS EĞİTİMİ 5

1.1. Azerbaycan'a İslâm'ın Gelişi ve Târihî Seyri.....	5
1.1.1. Azerbaycan'ın Fethi.....	5
1.1.2. Azerbaycan'da İslam'ın Yayılması	7
1.1.3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Din ve Din Eğitimi	9
1.2. Azerbaycan'da Hadis Eğitimi	15
1.2.1. Okullarda Hadis Öğretimi.....	16
1.2.2. Üniversitelerde Hadis Öğretimi	17
1.2.2.1. Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	17
1.2.2.2. Bakü İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	19
1.2.2.3. Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi.....	21
1.2.3. Medresler ve Hadis Öğretimi.....	21

BÖLÜM 2: BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA HADİS ÇALIŞMALARI..... 23

2.1. Azerbaycan İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Hadis Kitapları.....	23
2.1.1. Hadis İlmi- Zekeriya Güler; Namig Abuzerov	23
2.1.2. Hadis İlmi- Rıfat Şirinov	24
2.1.3. Hadis İlminin Temelleri- İbrahim Guliyev	26
2.2. İlahiyat Fakülteleri Dergilerinde Yayınlanan Hadis İle İlgili Akademik Makaleler	28
2.2.1. Hadis İstılahlarını Konu Edinen Makaleler	28
2.2.2. Muhaddisleri ve Eserlerini Tanıtmayı Konu Edinen Makaleler.....	29
2.2.3. Hadis İlminin Çeşitli Konularına İlişkin Yazılmış Makaleler.....	30

2.3. Ehli-i Sünnet Hadis Kaynakları: Klasik Hadis Eserleri Tercümeleri.....	33
2.3.1. Sahîh-i Buhârî Tercümeleri	33
2.3.1.1. Sahîh el-Buhârî (Muhtasar)- Alihan Musayev	33
2.3.1.2. Tam Sahîh-i Buhârî-Arif Haşimov, Fuzûlî Hüsuyev	34
2.3.2. Sahîh-i Muslim Tercümeleri	35
2.3.2.1. Sahîh-i Muslim ve Şerhi- Alihan Musayev.....	35
2.3.2.2. Sahîh-i Muslim (Muhtasar)- Anar İsrafilov, Arif Hacıyev	36
2.3.3. el-Edebü'l-müfred Tercümeleri	36
2.3.3.1. el-Edebü'l-müfred ve Şerhi- Alihan Musayev	36
2.3.3.2. Peygamberin Ahlakı- Alihan Musayev	37
2.3.4. Riyâzü's-Sâlihîn Tercümeleri	38
2.3.4.1. Salihler Bahçesi (Riyâzü's-Sâlihîn)- Resul Mövla oğlu Ömerov	38
2.3.4.2. Riyâzü's-Sâlihîn (Muhtasar) – Namig Abuzerov	38
2.3.5. Şemâil Tercümeleri.....	38
2.3.5.1. Şemâil-Vügar Muradov.....	38
2.3.5.2. Peygamber'in Vasıfları-Alihan Musayev	39
2.4. Son Dönem Hadis Eserlerinin Tercümeleri	39
2.4.1. Sahîh-i Müsned- Mukbil ibn Hâdi el-Vâdi	39
2.4.2. Fakih Ve Muhaddislerin Bakışı Açısından Peygamber Sünneti- Muhammed el-Gazali.....	40
2.4.3. Sünnete Karşı Tutumumuz Nasıl Olmalı?- Yusuf el-Karadavi.....	41
2.4.4. Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu- İsmail Hakkı Ünal.....	42
2.5. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Telif Eserler	42
2.5.1. Câmî, Nevâî ve Fuzûlî Yaradıcılığında Kırk Hadis- Atemi Mirzeyev	42
2.5.2. Allah Resulu'nun Nurlu Kelamları- Alişir Ahmetli	43
2.5.3. Gülüstandan Gül Demeti-Rıfat Şirinov	43
2.5.4. Hz. Muhammed'in Hikmet Hazinesinden Örnekler (1500 Hadis)- Memmedhasan Gemberli.....	43
2.5.5. 40 Hadiste Aile-Rıfat Şirinov	44
2.5.6. 40 Hadiste Ticaret-Sefa Muradov	44
2.6. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Tercüme Eserler	44

2.6.1. 40 Hadis Tercüme ve Şerhi-Tagı Tagıyev	44
2.6.2. Hikâyelerle Çocuklara 40 Hadis- Yaşar Kandemir	44
2.6.3. Peygamber Efendimizin Hayat Ölçüleri- Murat Kaya	45
2.6.4. Kur'ân ve Sünnet İkliminde Yüzakı Eğitim Rehberi- Mustafa Küşükaşçı; Ali Eşmeli	45
2.6.5. Sevgili Peygamberimiz ve Ehl-i Beytin'den Yaşam Örnekleri- Hasan Cirit	45
2.7. Şîî Hadis Kaynakları Tercümleri	46
2.7.1. Üsûl-u Kâfi Tercümeleri	46
2.7.1.1. Hadis İlminin Kaynak Eseri Usûl-u Kâfi- Rıfat Humbetov.....	46
2.7.1.2. Usûl-u Kâfi- İlgar İsmayılzade.....	46
2.7.2. Sunen 'un Nebi - Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai	47
2.7.3. Hisâl – Şeyh Saduk	47
2.7.4. Mizân'ul Hikmet- Muhammedi Reyşehri.....	47
2.8. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Şîî Telif Eserler	48
2.8.1. Zirveden Bakış (80 seçme hadis) -Nermine Celilova.....	48
2.8.2. 101 Hadis-Sabir Hasanlı	48
2.9. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Şîî Tercüme Eserler	48
2.9.1. Gönül Okşayan Sözler-Fahrettin Altan.....	48
2.9.2. İçki ve İçki İçmek Hakkında 40 Hadis	48
2.9.3. İslam Peygamberi ve Hazret-i Ali (Yetmiş Hadis)- Mir Seyyid Ali Keşmiri Hemedani.....	49
2.9.4. Masumların Nurlu Kelamlarından 500 Hadis – Mir Seyyid Ali Keşmiri Hemedani.....	49
2.9.5. Kırk Meclis, Bin Hadis-Ahmet Dehgan	49
2.10. Konulu Hadis Çalışmaları	49
2.10.1. Hadis İlmi- Seyid Reşadi	49
2.10.2. Ehl-i Beyt Kur'ân ve Hadiste- Muhammedi Reyşehri.....	50
2.10.3. Ehl-i Beyt Kur'ân Ve Hadis Açısından- İlgar İsmayılzade	50
2.10.4. Ashab-ı Kiramın Dilinden Peygamberimiz- İsmail Lütü Çakan.....	51
2.10.5. Hadis-i Şeriflerde Kutsal Şehirlerin Tarihi- İbrahim Guliyev	51
2.10.6. Hadislerde Dua- Rıfat Şirinov	51
2.10.7. Peygamberimiz ve Günlük Hayatı- Kamil Yılmaz.....	51

2.11. Hadis Alanında Yazılan Azerice Eserler Üzerine Bir Değerlendirme.....	52
BÖLÜM 3: HALKIN HADİS BİLGİSİ	54
3.1. Araştırmanın Metodu	54
3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	54
3.3. Araştırmanın Hipotezleri.....	55
3.4. Evren ve Örneklem	55
3.5. Veri Toplama Aracının Hazırlanması	56
3.6. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi	57
BÖLÜM 4: BULGULAR VE YORUMLAR.....	58
4.1. Güvenirlik Analizi Sonuçları	58
4.2. Demografik Özellikler	58
4.3. Araştırmaya Katılanların Dînî Tutumlarına İlişkin Bulgular.....	60
4.3.1. Dînî Bilgi Düzeyi.....	60
4.3.2. Din Bilgisinin Gelişmesine Etki Eden Faktörler	60
4.3.3. Ailenin Dindarlık Düzeyi.....	61
4.3.4. Örneklem Grubunun Dindarlık Algısı	63
4.4. Araştırmaya Katılanların Hadis Bilgisine İlişkin Bulguları.....	63
4.4.1. Örneklem Grubunun Hadis Kaynaklarını Bilmelerine İlişkin Bulguları....	66
4.4.2. Katılımcıların Hadise Yönelik Tutumları	67
4.5. Demografik Özellikler Hadis Bilgi Düzeyi İle İlgili Bulgular.....	70
4.5.1. Cinsiyet ve Hadis Bilgisi	70
4.5.2. Yaş ve Hadis Bilgisi	72
4.5.3. Eğitim Düzeyi ve Hadis Bilgisi	72
4.5.4. Ailenin Dindarlık Algısı İle Hadis Bilgisi	73
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKÇA	76
EKLER.....	85
ÖZGEÇMİŞ.....	90

KISALTMALAR

BDÜ	: Bakü Devlet Üniversitesi
BiÜ	: Bakü İslam Üniversitesi
DQİDK	: Dînî Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi
Çev	: Çeviren
KMİ	: Kafkas Müslümanları İdaresi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.y	: Tarih yok

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1 : BDÜ'nin İlahiyat Fakültesi Ders Programı	18
Tablo 2 : BİÜ'nin Ders Programı.....	20
Tablo 3 : Güvenirlilik Analizi Sonuçları	58
Tablo 4 : Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri.....	59
Tablo 5 : Örneklem Grubunun Dînî Bilgi Düzeyine İlişkin Dağılımı	60
Tablo 6 : Örneklem Grubunun Din Bilgisinin Gelişmesine Etki Eden Faktörler	61
Tablo 7 : Ailenin Dindarlık Algısına Göre Dağılımı	62
Tablo 8 : Örneklem Grubunun Dindarlık Algısına Göre Dağılımı	63
Tablo 9 : Örneklem Grubunun Hadis ile ilgili bilgi düzeyi	65
Tablo 10: Örneklem Grubunun Hadis Kaynaklarının Bilmesine İlişkin Dağılımı	67
Tablo 11: Hadise Karşı Tutumlar.....	69
Tablo 12: Bağımsız T testi	72
Tablo 13: Yaşa Göre Hadis Bilgi Düzeyi Arasındaki Farklılık (Anova).....	72
Tablo 14: Eğitim Düzeyine Göre Hadis Bilgi Düzeyi Arasındaki Farklılık (Anova)....	73
Tablo 15: Ailenin Dindarlık Algısına Göre Hadis Bilgi Düzeyi Arasındaki Farklılık (Anova).....	73

Tezin Başlığı: Azerbaycan’da Hadis Çalışmaları ve Hadis Bilgisi**Tezin Yazarı:** Yegane GURBANOVA **Danışman:** Doç. Dr. Erdinç AHATLI**Kabul Tarihi:** 01.06.2016**Sayfa Sayısı:** viii(ön kısım) + 84 (tez) + 6(ek)**Anabilimdalı:** Temel İslam Bilimleri **Bilimdalı:** Hadis

Tez, Azerbaycan’da bağımsızlık sonrası yapılan hadis çalışmalarının tespit edilmesi ve halkın hadise bakışını, Azerbaycan’da hadis öğretimi ve çalışmasının seviyesini belirlenmesi açısından faydalı olacağı düşüncesi ile araştırılmıştır.

Tezin ilk bölümünde Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de din eğitimi veren ilahiyat fakültelerinde hadis öğretimi programı ve öğretim seviyesi tespit edilmiştir.

İkinci bölümde bağımsızlık sonrası Azerbaycan’da yapılan hadis çalışmaları tespit edilmiştir. Bu doğrultuda konuyla ilgili Azerbaycan kütüphanelerinde hadis literatürü taranmış, bu alanda yapılan akademik araştırma ve makaleler gözden geçirilmiştir. Son olarak elde edilen kaynaklar incelenmiş ve genel özelliklerinden bahsedilmiştir.

Tezin son bölümlerinde Azerbaycan halkının hadise olan tutumları tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de 16 yaş üzeri kişilere anket uygulaması yapılmıştır. Anketin oluşturulmasında Prof. Dr. Ali Çelik’in *Halkın Hadis Bilgisi Ve Bilgi Kaynakları* kitabında kullanılan anket ve dînî seviyenin tespitinde ise Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının Ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’in birlikte gerçekleştirdiği *Türkiyede Dînî Hayat Araştırması* anket çalışmasında kullanılan dindarlık ölçeği yönlendirici olmuştur.

Anketin değerlendirilmesi zamanı toplam 400 anket Spss programında incelenmiştir. Analiz esnasında frekans ve yüzde dağılımlarını içeren tanımlayıcı istatistikler sunulmuş, farklı iki grup arasındaki ilişkinin anlamlılık derecesini belirlemek için bağımsız grup t-test (Independent Samples t-test), daha fazla grupların karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (Oneway Anova) tekniği kullanılmıştır.

Çalışmada gerçekleştirilen anket uygulamasından elde edilen sonuç, halkın hadise bakışının olumlu yönde olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkın Hadis Bilgisi, Hadis Öğretimi, Hadis Çalışmaları

Title of the Thesis: Hadith Studies in Azarbaijan and Hadith İnformation

Author: Yegana GURBANOVA

Supervisor: Assoc. Prof. Erdinç AHATLI

Date: 01.06. 2015

Nu.Of pages: viii(pre text)+84(main body)6(App)

Department: The Sciences of İslamic **Subfiled:** Hadith

This thesis examines the hadith studies and public view on hadith in Azarbaijan after the independence, with the thought it would be beneficial to determine the level of Hadith studies and education in Azarbaijan.

In the first part of the thesis, the level of education in the Hadith programs under the Faculties of theology in Baku, the capital city of Azarbaijan, was identified.

In the second part, Hadith studies in Azarbaijan after the independence was determined. In this direction, hadith literature was scanned in the relevent Azarbaijan libraries and academic researches and articles in this field were reviewed. Finally, the resources obtained were examined and the general features were discussed.

In the last part of the thesis, the attitude of the people of Azarbaijan towards Hadith has been tried to be determined.

With this purpose in mind, a survey was conducted on people aged over 16 in Baku, the capital city of Azarbaijan. Questionnaires in Dr. Ali Çelik's book "People's Hadith Knowladge and Information Resources" and religiosity scale used in Turkey's Religious Life Survey which was performed jointly by the Presidency of Religious Affairs of the Republic of Turkey and Turkish Statistical Institute (TUIK) became source of inspration in the creation of the survey.

Evaluation time of the survey a total of 400 questionnaires were analyzed in SPSS program. It presented descriptive statistics including the frequency and percentage distributions during the analysis, the different independent samples t-test to determine the degree of significance of the relationship the two groups between the (Independent Samples t-test), the comparison of more groups, one-way analysis of variance (Anova) technique was used. The results obtained from the survey conducted in the study showed a favorable view of public events.

Keywords: People's Hadith Knowladge, Hadith Education, Hadith studies

GİRİŞ

İslâm dînini doğru anlamak ve yaşamak için öğrenilmesi gereken bilgilerin başında İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet bilgisi gelmektedir. Kişinin, Kur'ân ve Hadis/Sünnet konusunda sahip olduğu bilgisinin derecesi, ne ise, dînî hayatı da o nispette anlam kazanır (Çelik, 2009: 21). Dîni yanlış anlama, algılama veya yorumlama fert ve toplum açısından birçok sıkıntının doğmasına, canlı ilişki ve yaşayış bütünlüğünün bozulmasına sebep olmaktadır. Çünkü din, ferdî ve ictimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur (Aydın, 2010: 6).

Bu sebepten, bir müslümanın Kur'ân ve Sünnet hakkında sağlam bilgilere sahip olması son derece önemlidir. Peygamber'in (s.a.v) söz, davranış, onay ve sıfatlarından oluşan Sünnet, müslüman birey, aile, toplum ve devletteki İslâmi hayat için detaylı yöntem vermektedir (Kardavi, 2011: 78).

Sünnet anlayışı farklı olduğunda herkes kendi anladığı sünneti yaşamaya ve topluma empoze etmeye kalkar. Bu da anarşi doğurur. Toplum hatalı bir sünnet anlayışının tesiri altında kalırsa bu sefer de hatalı bir sünnet uygulaması söz konusu olur. Bu durum sadece sosyal meselelerle ilgili sünnetler için değil, ferden yaşanacak olan sünnetler için de söz konusudur. Çünkü Sünnet bir bütündür (Polat, 2011: 306). Bu yüzden Sünnet/Hadis bilgi kaynaklarının doğru tesbit edilmesi zaruridir. Yani, eğer çok sayıda uydurma veya asılsız sözler, Hz. Peygamber'e izâfe edilerek halk arasında hadis diye öğrenilip, bunlar esas alınarak İslâm'ın rûhuna uygun düşmeyen açıklama ve yorumlar, dînin bir emriymiş gibi yayılmış ise, evvela yapılması gereken, bu yanlış bilgilerin halka nasıl ve hangi yolla ulaştığının ve halk arasında yaygınlaştığının tesbit edilmesi ve halkın hadis bilgi kaynaklarının neler olduğunun bilinmesi olacaktır. Artık ancak bundan sonra yapılabilecek çalışmaların probleme çözüm getirebilme ihtimalinden söz edilebilir (Çelik, 2009: 11).

Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan kısa bir süre zarfında sosyal hayatın tüm alanlarında olduğu gibi din alanında da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Sosyal hayatta, halkın millî ve mânevî değerlerinin oluşmasında ve dînî geleneklerin devamlı gelişmesinde önemli rol oynayan İslam dîni,

yeniden insanların yaşam tarzı olmaya başlamıştır. Bu dönemde İslâmî değerlerin ülke içinde yayılmasına, dînî toplulukların faaliyetine geniş imkânlar sağlanmış, ayrıca yeni mescitler inşa edilerek insanların istifadesine sunulmuştur (Orucov, 2012: 90).

Bağımsızlık öncesi dinle ilgili iş ve uygulamaların ehil eller tarafından yasal yollarla yapılamadığı uzunca bir zaman diliminde dînî bilgiler azalmış, doğru bilgilerin yerini yanlış ve kaynağı belirsiz bilgiler almışsa da bu durum dine olan yönelişi ve ihtiyacı ortadan kaldırmamıştır. İnsanlar, din karşıtı yapılanmalara rağmen, dinleri ile diyalog içerisinde olmuş, dînî sima ve objelere karşı saygılarını dar çevrelerde, aile ortamlarında ve genellikle de şifahî düzeyde devam ettirmişlerdir (Nazlıgöl, 2003: 63).

Bağımsızlığın kazanılması, dînî değerleri öğrenme imkânından mahrum kalmış ve kendi değerlerine karşı bir ölçüde yabancılaşmış Azerbaycan halkı için, millî ve mânevî değerlerine, dînî yaşamlarına, örf ve adetlerine tekrar geri dönmeleri bakımından dönüm noktası olmuştur.

Biz de bu çalışmamızda Azerbaycan da bağımsızlık sonrası yapılmış olan hadis çalışmalarını ortaya çıkaracağız. Bağımsızlık sonrasında diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hadis alanında da var olan boşluğun doldurulması amacıyla az da olsa bir sıra çalışma yapılmıştır. Hadis alanında yapılan çalışmaların halkın ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmaması ve ortada büyük bir boşluğun olması sebebiyle bu alanda ciddi bilimsel araştırmalara ve bu araştırmaları yapacak kadroya ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bağımsızlığına kavuştuktan sonra Azerbaycan'da diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hadis alanında da çalışmalar yapılmıştır. Ne var ki İslam'ı konu alan ilmi araştırmaların sayısı oldukça az olduğu gibi hadis alanında da bu tür çalışmaların sayısı azdır. Özellikle de Azerbaycan'da yapılan hadis çalışmalarının tespit edilip değerlendirildiği derli toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeplere istinaden yapacağımız bu tez çalışması, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da yapılmış olan hadis ile ilgili çalışmaları ortaya çıkarıp, o dönemden bu zamana kadarki ilmî faaliyetlere ışık tutarak, söz konusu eksikliği gidermeyi amaçlamaktır.

Tez Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası hadisle ilgili yapılan çalışmaları tespitiye yönelik olacaktır. Aynı zamanda yapacağımız anket çalışmasıyla toplumun, çeşitli kesimlerinin hadise bakışını, hadis öğretimi ve çalışmasının seviyesini belirlemeğe çalışacağız. Bunları belirledikten sonra, bunun doğrultusunda hadis alanında var olan problemlerinin nedenlerini araştırmak ve bu problemlere çözüm üretmek araştırmanın amaçlarından sayılabilir.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmayı yapmak Azerbaycan'da ilahiyat ve din bilimi alanında diğer konularla karşılaştırıldığında hadis alanının nasıl öğrenildiği, aciliyet arz edip etmediği, halkın hadise bakışında hangi sorunların var olduğunun belirlenmesi açısından mühimdir. Ayrıca Azerbaycan'da, özellikle gençler arasında yaygın olan radikalliğin hadisleri doğru algılayıp algılamama ile ne derece ilişkili olduğunu ortaya çıkarmak açısından tezin ikinci pratik bölümü olan, anket-araştırma bölümü çok önemli olacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma bir şeyin/deneğin eleştirel bir biçimde incelenmesi sonucunda yeni gerçekleri keşfetmek ve yeni ilişkiler ve sonuçlara ulaşmak adına yapılan arayış ve sorgulamalar bütünüdür (Altunışık, Coşkun ve Bayraktaroğlu, 2012: 19).

Araştırmada kullanılan metod, bilinmeyen bir şeyi bulup meydana çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralamak ve kullanmak sanatıdır (Arslantürk, 1995: 45).

Bu gerçekler ışığında araştırmamızda literatür incelenmesi ile beraber anket tekniği ile elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Literatür çalışmalarında ana kaynak olarak Azerbaycan'da yapılan hadis çalışmaları esas alınmıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan kütüphanelerinde hadis literatürü taranmıştır. Bununla beraber yazarlarla görüşülerek hadis kaynaklarına ulaşılmış, elde edilen kaynaklar incelenmiş ve onların genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu alanda yapılan akademik araştırma ve makaleler gözden geçirilmiştir. Bunun yanısıra Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de din eğitimi veren ilahiyat fakültelerindeki hadis öğretimi programları ve öğretim seviyesi tespit edilmiştir.

Araştırmamızın ikinci kısmında halkın hadis bilgisine yönelik anket uygulanmıştır. Azerbaycan halkının tümünün hadis bilgisini öğrenmek mümkün değildir. Bu nedenle araştırma alanı olarak Azerbaycan'ın başkenti Bakü seçilmiş ve yapılan araştırma sonucunda ulaşılan sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır. Anketin yanısıra Azerbaycan'da konunun uzmanı olan kişilerle görüşülerek, Azerbaycan'da halkın hadise olan tutumları anlaşılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: AZERBAYCA’NIN TARİHİ, DİNİ YAPISI VE HADİS EĞİTİMİ

1.1. Azerbaycan’a İslâm’ın Gelişi ve Târihî Seyri

1.1.1. Azerbaycan’ın Fethi

M.Ö. devirlerde değişik şekillerde zikredilen, bugün “Azerbaycan Türk lehçesi ile konuşan Türklerin ülkesi” manasına gelen Azerbaycan adının menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Bünyatov, 1991: 318). Önceleri Azurbazagan olarak zikredilmeye başlandığı, bir müddet sonra da “Azarbaycan” ve Azerbaycan şekline dönüştüğünü görmekteyiz (Saray, 2010: 35). Bu ad daha çok İran’ın kuzey kısmını oluşturan ve Güney Azerbaycan olarak bilinen bölge için kullanılan bir isim olmakla beraber, giderek Aras nehrinden kuzeye doğru olan topraklar için de kullanılmaya başlamıştır. Binaenaleyh, İslam tarih literatüründe Derbent’e kadar olan arazi de Azerbaycan olarak anılmaktadır. Daha sonraki dönemde Azerbaycan bölgesinin sınırları kuzeyde Derbent, güneyde Kazvin ve Zencan, batıda ise Erivan ve Tiflis olarak gösterilmektedir (Kahraman, 2007).

Azerbaycan bölgesinin İslam ile tanışmasından önce bu bölgenin tarihine göz attığımızda, bu dönemlerde Azerbaycan’da siyasi durumun karışık olduğunu görmekdeyiz. Şöyle ki, Azerbaycan toprakları komşu büyük devletlerin; İran, Bizans ve Hazarların ardı arkası kesilmeyen işgalci saldırılarına maruz kalmış ve bir çok kanlı mücadelelerin daima savaş alanı olmuştur. Bu işgalcilerin her biri halkı köle haline düşürmeye, onun topraklarını gaspetmeye çalışmıştır.

VII. asrın ortasına doğru Azerbaycan tarihinde tamamiyle yeni bir dönem başlamıştır. Arabistan sahrasından kopup muazzam bir İslam devleti kurmaya başlayan arapların Azerbaycan’ı fethetmesi bu bölge için yeni bir dönem başlangıcı olmuştur. Bu yeni sağlam kuvvet karşısında, evvelce Azerbaycan’ı kendi nüfuz mıntakasına ithal etmek isteyen Bizans ve İran’ın mücadelesi sona ererek, sahayı Araplara terketmiştir (Caferoğlu, 1940: 9).

Fetihten önce VII. yüzyılın başlarında tüm yakın doğu ve aynı zamanda Kafkasya birbiriyle mücadele eden iki rakip devlet, Bizans ve Sasani imparatorluğu arasında

bölüştürülmüştür. Bu dönemde Azerbaycan, Sasani İmparatorluğunun hem kuzey hem de batı bölümünü, Bizans ve Hazarlar'ın baskınlarından koruması açısından mühim bir askeri-stratejik konuma sahip olmuştur (Bünyatov, 1989: 39-41).

Yıkıcı savaşlar, Kafkasya halklarını büyük hezimetlere uğratmış, maddi ve manevî kültür yıkımına yol açmıştır. Siyasi istikrarın sıklıkla bozulması sonucunda Azerbaycan, Ermenistan ve İbery (Doğu Gürcistan) devletleri, Sasani ve Bizans gibi güçlü devletlere bağımlı hale gelmişlerdir (Paşazade, 1991: 34).

Azerbaycan'ın Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesi Halife Hz.Ömer'in (633-644) döneminde başlamıştır. Türk kavimlerinin desteklediği Bizans saldırılarına uzun süre dayanamayan Sasani İran'ı, yeni bir inanç ve güç olarak ortaya çıkan İslam'a ve İslam ordularının bölgeye ilerlemesine mukavemet edemeyerek yıkılmıştır. Sasani Devleti'nin yıkılmasıyla, Kafkaslarda rakipsiz kalan Emevi hanedanı önderliğindeki İslam orduları, VII. asrın ikinci yarısında Azerbaycan'a girmiştir (Saray, 2010: 48).

Fetih sırasında Azerbaycan güneyde Zencan'dan, kuzeyde Derbend'e kadar olan arazileri ihata ediyordu (Velihanlı, 1993: 20). Araplar çoğu zaman üç ülkeyi; Azerbaycan, Arran (Albaniya) ve Ermenistan'ı idari bir birimde birleştirerek bazen Ermeniye bazen de Azerbaycan olarak adlandırıyorlardı (Bünyatov, 1989: 126).

Arapların Azerilerle ilk karşılaşmasının 637 yılında Sasanilerin Başkenti olan Ktesifon (Medain) yakınlarındaki savaşta olduğu bilinmektedir. Bu savaşta Sasani hükümdarı III. Yezdigerdin komutanı olan Rüstem'in ordusunda Azerbaycanlı savaşçılar da yer almıştır. Ktesifon yakınlarındaki savaşta Sasaniler mağlup olmuşlardı (Aliyev, 1993: 133). Fakat kaynaklarda Arapların Azerbaycan'ı ilk kuşatma tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şöyle ki, kaynakların bir kısmı bu kuşatmanın 639-640 yıllarında Hüzeyfe b. el-Yaman'nın önderliğinde diğer kaynaklar ise 642-643 yıllarında Utbe b. Ferhat, Bukeyr b. Abdullah, Muğire b. Şube'nin kumandanlığında gerçekleştiğini haber vermektedir. Kaynaklardaki çelişkilere rağmen Arapların Azerbaycan'ı fetih teşebbüsleri 642 yılında yaşanan Nihavend ve Hemedan fethinden sonra olduğu bilinmektedir (Velihanlı, 1993: 20).

Arapların tarihinde Nihavend ve Hemedan'ın fethi “*Fetihler Fethi*” olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu fetih müslümanlara İran'ın çeşitli bölgelerinde serbestçe dolaşma izni vermiştir (İslam Tarihi, 1994: 84).

Arap orduları Nihavend savaşından bir sene sonra Halife Hz. Ömer'in (ö. 23/644) emriyle Utbe b. Ferhat, Bukeyr b. Abdullah'ın komutanlığı ile Azerbaycan sınırlarına geçtiler. 643 yılında Araplar Erdebil yakınlarında İsfendiyar b. Ferruhzad'ın kumandanlık ettiği Azerbaycan ordusu ile karşılaştı ve İsfendiyar büyük bir ordu toplamasına rağmen bu savaşta yenildi. Ardından Araplar İsfendiyar'ın kardeşi Behram'ın ordusunu yerdiler. Esir olan İsfendiyar Araplarla barış anlaşması yapmaya mecbur oldu (Velihanlı, 1993: 21-22).

Bunun ardından Derbend'i ele geçirip kuzey sınırlarının güvenliğini sağlamak amacı ile Araplar 642-644 senesinde Hz. Ömer'in tayin ettiği Süraka b. Amr'ın kumandanlık yaptığı ordu ile Derbend'e yola çıktılar. Şehrin emiri Şehrbaraz, halkın kabullenebileceği şartlarla barış yapılmasını teklif etti. Hz. Ömer onun bu teklifini kabul etti ve böylece bölgenin fethi tamamlandı (İslam Tarihi, 1994: 87). Böylece Azerbaycan'nın fethi Hz. Ömer zamanında tamamlanmış oldu.

1.1.2. Azerbaycan'da İslam'ın Yayılması

Azerbaycan, İslamiyyetin VII. Yüzyılda kabulüne kadar çeşitli dinlerin ve dillerin kaynaştığı bir kültürel mühit olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman Arapların Kafkasya'yı fethine kadar çeşitli medeniyet ve dinlerin karşılıklı mücadele ve rekabetine sahne olan ve bünyesinde bir çok etnik grupları barındıran Azerbaycan, ne millet ne de din bakımından üniter bir manzaraya sahipti (Taştan 1996: 12). Bu açıdan bakılınca, Azerbaycan coğrafyasında tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar pek çok din ve mezhebin yaşadığına tanık oluyoruz.

Bu dönemde Sasani İmparatorluğu sınırlarına dahil edilen Güney Azerbaycan halkının çoğu İmparatorluğun devlet dînî olan Zerdüştlüğü kabul etmiştir. Kuzeyde Albanlar arasında yaygın olan Hristiyanlık, Güney Azerbaycan'da sınırlı olarak yayılmıştır (Velihanlı, 1993: 66). Muhalefetçi dînî inançlar şeklinde Nasturilik ve Manicilik tebliğ olunmuştur (Paşazade, 1991: 35). Araştırmalar o dönemde Azerbaycan'nın bazı

şehirlerinde Yahudilerin de bulunduğunu göstermektedir (Velihanlı, 1993: 66; Bünyatov, 1989: 82).

Arapların fethinden sonra Azerbaycan'da İslam dînî hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Sasanilerin zulmü altında olan Azerbaycan ahalisi Arapların bu bölgeleri ele geçirmesinden önce işgalcilerin saldırıları sonucu yoksulluk ve sefillik içersinde hayat sürüyorlardı. Buna ilave olarak siyasi istikrarın bulunmadığı bir ortamda ortaya çıkan fikrî ve dînî çekişmeler millî birliğin oluşumunu engellemekteydi. İslam'ın bu bölgede yayılması ve karar kılması, neticede bölge halkının tamamına yakının İslam'ı seçmesi millî birlik için gerekli olan fikri temeli yaratmıştır (Bünyatov, 1994: 147). Bu mücadeleler ülkenin sosyal ekonomik durumunu kötü etkilemiştir. Bu nedenle halk Arapların Azerbaycan'a gelişini bütün bu zulüm ve acılardan kurtuluş yolu olarak görmüştür. Çünkü Araplar bu mücadeleler sırasında ve sonrasında hâkimiyetlerine aldıkları ülkelerde Müslüman olmayan halklara zulüm yapmamışlar ve daima geniş bir hoşgörü anlayışı göstermişlerdir (Bal, 1998: 171). İslam'a girmesi için ülke ve şehir halkı zorlanmamış, baskı yapılmamıştır. Müslümanlarla, yeni ele geçirilen toprakların idarecileri arasında imzalanan anlaşmalar, karşılıklı ilişkileri sağlıklı bir zemine oturtmuştur. Anlaşmalara göre, cizye karşılığında "Ehl-i kitab sayılan Yahudi, Hristiyan ve ilk yıllarda Mecûsî olan halkın, kendi dînî inanışlarına göre yaşamaları garanti altına alınmış, çocuklar, kadınlar, hastalar, kızlar, malı ve geliri olmayan insanlar ve zâhitler, cizyeden muaf tutulmuştur (Arık, 2005: 91).

Olayların "sulh" yoluyla sonuçlanmasını etkileyen faktörlerden biri de Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde savaştan çok barışa öncelik verilmesidir. Özellikle Arap ordu komutanları Allah Resulü'nün barışa çağrı ve ahde sadakat konusundaki vasiyetlerine uymaya çalışmıştır (Paşazade, 1991: 43). Örneğin Arapların Halifesi olan Hz. Ömer barışa çağrı, ahde sadakat ve adalet konusunda herkese örnek bir halifeydi. O hilafeti altında birleşen ülkeleri idare ederken adaleti gözetmeye ve halka zulmetmemeye çalışıyordu. Hz. Ömer, fethedilen ülkelerdeki Sasani ve Bizans imparatorluklarının iktisadi ve idari tecrübelerinden de faydalanmıştır. Öte yandan Araplar Kur'ân-ı Kerim'e uyararak ele geçirdikleri yerlerdeki Ehl-i kitap sayılan Yahudi ve Hristiyanlar'ın cizye verdikleri takdirde onlara dinlerinde kalabilme imkânı veriyor ve onların zorla İslam dînine girmelerini istemiyorlardı (İslam Tarihi 1994: 108) Ayrıca

o dönemde İslam dînini diğer dinlerden ayıran özellik bu dînin gelişip yayılmasında misyonerlik faaliyetlerinin bulunmamasıydı. Bu özelliğe dikkat çeken meşhur tarihçi Barthold kitabında şunları söylemektedir:

“Hristiyanlık misyonerlik faaliyetleri ile yayılırken İslam dînî sadece fetih yoluyla yayılmıştır. İslam dînî sadece Arap yarımadasında kalmamış, sınırlarını fetihlerle genişletmiştir. Ayrıca İslam dîninin yayılmasında şiddet uygulanmamış ve ne Hristiyanlar ne de Zerdüştlere dinlerini yaşamalarında zorluk çıkartılmıştır.” (Bünyatov, 1989: 87).

Çok geçmeden İslâm dîni Azerbaycan’ın güney bölümünde yaygın olan Zerdüştlüğü, Kuzey Azerbaycan’da da Hristiyanlığı ortadan kaldırmaya başlamıştı. Lakin kuzeyde bu süreç güneye oranla daha uzun sürmüştür.

Müslüman Arap idarecilerinin yeni ele geçirilen yerlerde İslâm’ın öğretilmesi için görevlendirdiği Müslüman memurlarla birlikte bu topraklarda çok sayıda Müslümanın yerleşimi yerli halkın islamlaşmasında etkili olmuştur. Yeni topraklarda mescitlerin açılması ve buralarda İslâm’ın tanıtılması sağlanmıştır (Belazuri 245 akt Arık, 2005: 99). Daha sonraki dönemlerde Hz. Osman (ö. 35/656), Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan’ın çeşitli şehirlerine asker yerleştirmiş ve İslâmiyet’in yayılması için yoğun bir gayret göstermiştir. Hz. Ali’nin (ö. 40/661) Azerbaycan valisi Eş’as b. Kays el-Kindi, Erdebil’de bir cami yaptırmıştır. Emeviler devrinde Azerbaycan Kafkaslar’daki fetih harekâtı için bir üs olarak kullanılmıştır. Abbasiler zamanında bölge, başta Babek el-Hurremî tarafından olmak üzere tehlikeli isyanlara sahne olmuş ve bu isyanlar bastırılmıştır. İslam’ın hâkim olduğu dönemde bölgedeki ticarî, iktisadî ve medenî seviye yükselmiş, şehirler önemli birer ticaret merkezi haline gelmiştir (Bünyatov, 1991: 319).

1.1.3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Din ve Din Eğitimi

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin dağılmasıyla Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık uğrunda millî mücadele vererek bağımsızlığını yeniden ilan ederek, yaklaşık 70 senelik Sovyet esaretine son vermiştir. Son 70 yılda Azerbaycan’ın manevî ve kültürel mirasına kasıtlı olarak darbe indirmek için onun alfabesi ve dîni elinden alınmıştır, millî-kültürel mirası yok edilmiş, gelenekleri ve millî bayramları

yasaklanmıştır. Merhum Azerbaycan şairi Hüseyin Cavid büyük bir uzak görüşle o devri şöyle tasvir etmiştir:

“Dinsizlik ile kesbolunan bir medeniyet

“ Vahşiliğin en korkulu sahrası değil mi? “ (Yasin Aslan, 1992: 52-53).

Bağımsızlık sonrasında yoğun bir ateizm propagandasının hedefi olan Azerbaycanda Sovyet ateizm politikası sonucunda din alanında da büyük bir duraksama yaşamıştır. Sovyet döneminde Azerbaycan’da, İslâmi değerlerin tebliğine yasak konulmuş, İslam dîninin tamamen ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Din, toplum ve bilimin gelişmesinde bir engel olarak görülmüştür.

Uzun süren Sovyet yönetimi sırasında Azerbaycan’da ateizm düşüncesini güçlendirmek için din alanında birçok değişiklikler yapılmış, birçok cami kapatılmış, din aleyhine ateizm propagandaları yapılmıştır. Bu dönemde din hep eleştiri ve tehdide maruz kalmış, tüm dinler gibi İslam dîni de baskı politikalarıyla sıkıştırılmış, İslam dînini gözden düşürmeye ve insanların hayatlarından çıkarmaya çalışmışlardır (Kuluzade, 1996: 3).

Azerbaycan’da Müslüman din adamlarının anti-Sovyet pozisyonlarını zayıflatmak amacıyla 1920 yılı 15 Mayıs tarihinde Azerbaycan’da Azerbaycan Halk Eğitim Merkezi’nin verdiği “Vicdan Özgürlüğü Hakkında” konulu kararda Azerbaycan’da Din İşleri Bakanlığı lağv edilmiş, devletin ve eğitimin dinden ayrıldığı ilan edilmiştir (Orucov, 2012: 173). Böylece bu kanunla Halk Eğitim Merkezi’nin nezdinde olan tüm devlet okullarında ve özel okullarda dînî derslerin yanı sıra okul içinde her türlü dînî ayinlerin icrasının yasaklanması öngörülmüştür (Kuluzade, 1996: 4).

Bunun ardından 1971 yılının Şubat ayında Azerbaycan Komünist Partisi “Sovyet kanununun ihlali hallerine karşı mücadeleyi güçlendirmek” konulu kanunu kabul etmiştir. Bu kararın içeriğinde gençlere ateizm düşüncelerinin aşılması hedeflenmiştir (Mahmutov, 1979: 76). Neticede Azerbaycan Türkleri arasında dînî bilgi son derece zayıflamış ve İslâmiyet sadece hürmet duyulan bir din olarak kalmıştır. İslâmiyet hakkında Sovyetlerin aldıkları bu zecri tedbirleri bütün eğitim ve öğretim kurumlarında kesif bir şekilde uygulanan “Ateist” eğitim takip etmiştir. Neticede, böyle bir

uygulamanın sonunda Azerbaycan'da İslâmi duygular oldukça zayıflamıştır (Saray, 2010: 135).

Görüldüğü gibi Sovyet devleti hızla gelişen bilimsel ve seküler temel üzerine kurulmuş eğitim faaliyetlerini dînin etkisinden uzaklaştırmak suretiyle toplum bireylerine dünyevi bakış açıları ve “yaratma” fikrinden soyutlanmış bir dünya görüşü sunmuşlardır. 70 yılı aşkın bir dönemde SSBC topraklarında din ile dindarlar, ruhbanlar ve din adamları çeşitli takiplere maruz kalmışlar (Paşazade, 1991: 154- 157). Şöyle ki, Çarlık rejimi, kendi egemenliği sırasında ele geçirdiği her yerde halkı öldürerek, diline, dînine, kültürüne zarar vermiş ve bölgedeki her şeye el koyarak bölge halklarını uzak diyarlara sürmüştür.

Sovyetler Birliği'nin İslam'ı yok etme politikalarının en etkili dönemini 1928 yılında başlayan süreç oluşturmuştu. Sovyet rejimi bu doğrultuda, hem İslam inanç esaslarını yok etme, hem de bu esasların uygulanmamasına yönelik olarak yoğun bir süreç başlatmıştı. Bu süreç dâhilinde on binlerce cami yıktılırken, birçok din adamı da öldürülmüştü. Bununla ilişkili olarak baktığımızda Sovyet rejimi din eğitimini, tıpkı camileri yok ettiği gibi yok etmeye çalışmıştı. Nitekim her caminin yanında yer alan medreseler (ilkokullar) Sovyet yetkililer tarafından kapatılmıştı. Yine dine karşı faaliyetler üst düzey Sovyet idarecilerinden önemli destek görmüştür. Din aleyhtarı propaganda kurallarını öğretmek için bu üst düzey Sovyet yetkilileri mevcut olan beyin gücünü etkili bir şekilde kullanmıştır (Tombak, 2011: 363).

20'nci yüzyılın başlarında Kafkasya'da 2000'e yakın cami varken, (Paşazade, 1991: 157) 1944 yılında Kafkasya Müslümanları ruhani idaresinin bünyesinde toplam 22 cami, 1980' li yıllarda ise sadece 25 caminin faaliyette olması bile bu dönemde dine yönelik uygulamaların ne derecede etkili olduğunu göstermesi açısından yeterlidir (Ahadov, 1991: 24 -77).

Bununla birlikte, İslamı tamamen bir kültürel olgu içinde hapsetmek mümkün değildi. İbadet boyutunun, pek çok kısıtlamalar ve engellemeler neticesinde zayıfladığı doğrudur. Fakat tüm bu yasaklara ve ateizm propagandalarına rağmen Azerbaycan halkı, kendi dîni değerlerini yüksek tutan bir halk olduğu için Allah inancını, kendi millî ve mânevî değerlerini koruyup saklamıştır ve bu değerlerini kendisinden sonraki

nesillere aktarmıştır. Bu yüzden ateizm hiç bir zaman Azerbaycan'da hakim ideolojiye dönüşmemiştir (Taştan, 2003: 17).

80'li yılların sonlarında Sovyetler ülkesinde ve Azerbaycan'da sosyo ekonomik ve manevî hayatın tüm alanlarında demokrasinin uygulamaya konması dine ve dindarlara tutumun değişmesine neden olmuştur (Kuluzade, 1996: 4).

Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmıştır. Bunun ardından 20 Ağustos 1992 yılında Millî Meclis tarafından Dînî İtikat Özgürlüğü hakkında kanun kabul edilmiştir. Bu kanunla Azerbaycan halkı kendi dînî özgürlüğüne resmi şekilde geri dönmüştür. Bu karar Azerbaycan'da din eğitiminin yollarını açmıştır. Şöyle ki, bu karar sonrası eğitimde dînî eğitim ve öğretime yer veren öğretim kurumlarının açılması, yeni camilerin inşası ve dînî faaliyetler için geniş imkânlar sağlanmıştır. 1993 yılında Bakü'de diğer Müslüman ülkelerindeki İslam üniversiteleri ile işbirliği kuran, onlarla deneyim ve öğrenci değişimi yapan Ali İslam Enstitüsü faaliyete başlamıştır.

Dînî değerlere artan saygı ve ilgi sonucu İslam dînine, şeriata ve dînî kurallara vb. konulara ait kitaplar yayımlanmaya başlamıştır. Özellikle 1991 yılında Kur'ân-ı Kerim'in Azerbaycan dilinde yayınlanması sosyal fikir tarihinde özel bir yere sahiptir (Kuluzade, 1996: 134-135).

Sovyet dönemide cami sayısı oldukça az iken, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da 1300'den fazla cami inşa edilmiş ve halkın istifadesine tahsis edilmiştir (Yunusov, 2004: 3).

1990 yılların başlarında, dînî hayatın düzgün oluşması ve doğru yürüyebilmesi için gereken tedbirler alınmıştır. Bu sürecin millî devletçilik prensiplerine uygun bir şekilde yürütülmesi amacıyla, bu alanın devlet çıkarlarına hizmet edecek, Azerbaycan'ın millî çıkarlarına saygı gösterebilecek duyguların aşılmasına önem verilmiştir. Bunu gerçekleştire bilmek içinde, Azerbaycan devleti kendi ihtiyaçlarını giderebilmek maksadıyla kendi kadrolarını hazırlayabilmek için çabalara girmiştir. Bu sebeple de, kendi sınırlarını açarak, vatandaşlarını dışarıya komşu ülkelere tahsil maksadıyla göndermiştir (Samadov, 2009: 67). Bu bağlamda Azerbaycan hükümeti vatandaşlarını, Türkiye, Libya, Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan, Suriye gibi Müslüman ülkelere eğitim

amaçlı göndermiştir. Bunun yanı sıra yine Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır gibi Müslüman ülkelerden gelen bazı kuruluşlar tarafından İslam'a yönelik tebliğ faaliyetleri de yürütülmüştür. Bu ülkeler arasında Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. Bunun da belli nedenleri vardır. Çünkü Türkiye birçok açıdan daha avantajlı durumdaydı. Her şeyden önce millî duyguların ön planda olması Türkiye'den gelen her şeyin sempatiyle karşılanmasına neden olmaktaydı. Diğer taraftan Türkiye seküler bir devlet olması nedeniyle, ne sekülerleşmiş Azerbaycan toplumunda, ne de devlet düzeyinde ciddi engellerle karşılaşmaktaydı (Hasanov, 2011: 213).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet eğitim sistemi dinden ayrı olduğu için, din eğitimi veren devletin resmi okulları bulunmamaktadır. Bu görevi yerine getiren Azerbaycan'da Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın din eğitimi veren kurumları bulunmaktadır. Bunlardan en önemli olanı 1992 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'nin bünyesinde faaliyetini sürdüren İlahiyat Fakültesi'dir. Din alanında yüksek öğrenim vermekte olan kurumlardan bir diğeri Kafkas Müslümanları Dînî İdaresine bağlı olarak öğretim faaliyetini sürdüren Bakü İslam Üniversitesi ve onun şubesi olan Zaqatala İlahiyat Fakültesi'dir.

Türkiye'den de çeşitli vakıf ve kuruluşların Azerbaycan'da hem insani yardımı hem de din öğretimini amaçlayan çalışmaları mevcuttur. Bakü'de Türkiye Diyanet Vakfı (TDV)'nin yukarıda zikrettiğimiz İlahiyat Fakültesi'nin yanında Bakü Türk Lisesi öğretime devam etmektedir. Ayrıca Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı'na bağlı Gençliğe Yardım Fonu, bu ülkede, insani yardımdan çeşitli eğitim-öğretim faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir çalışma programı uygulamaktadır (Taştan, 2003: 40).

Dînî eğitim-öğretim faaliyetlerinde katkısı olan Gençliğe Yardım Fonu 1990 senesinde Azerbaycan'da faaliyete başlamıştır. Fonun Azerbaycan'da dînî eğitim veren üç medresesi bulunmaktadır. Bunlar Zaqatala Medresesi, Şeki Kuran Hafızlığı Okulu ve Bakü'de faaliyet gösteren yatılı kız Kur'ân kursudur. Ayrıca fonun bünyesinde dil kursları faaliyet göstermektedir. Ayrıca bu fon tarafından 1994 yılından 1999 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli üniversitelerine Azerbaycan'dan çok sayıda öğrenci gönderilmiş ve bu öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi vatanlarına dönüp halka hizmet etmektedirler.

Din eğitimi alanında diğer büyük başarılarından biri de 1993 yılında Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü bünyesinde dinler tarihi ve teorisi branşı üzere doktora programının konulması oldu. Bunun için enstitünün bünyesinde komisyon tesis edilmiştir (Samadov, 2009: 68).

Son yıllarda bazı Müslüman ülkelerinde özellikle de Orta doğu ülkelerinde yaşanan olaylar, bu ülkelerde istikrarın bozulması ve iç savaşların patlak vermesi ile sonuçlanmaktadır. Bu ülkelerde durumun gergin ve karmaşık olmasının ana nedenlerinden biri İslam dîninin siyasi amaçlar uğruna ve ülkelerde dahili çatışmalar yaratmak amacıyla kullanılmasıdır. Özellikle de dînî radikalizm, aşırılık, mezhep çatışmaları ülke içersindeki çatışmaları alevlendirmektedir. Mezhebî ve dînî hoşgörüsüzlük sadece Müslümanlar ve onların bölgeleriyle sınırlı değildir, dünyaca yaygındır ve belki de Hristiyan, Budist, Yahudi veya Hindu gibi gruplar arasında da vardır. Dînî ve kültürel gündemleriyle siyasetleri çıkmaza girmiş “büyük güçler”, çatışmayı daha da körüklemektedir (<http://www.ordaf.org>, 2014). Bu tür çatışmaların önüne geçmek için, dînî hoşgörünün, saygı ilkelerinin korunması ve yaygınlaştırılması, dînî siyasi amaçlara alet edilmesinin önlenmesi gerekmektedir. Bunun için de İslam dînini doğru anlama ve anlatmanın daha çok önem arz ettiği görülmektedir.

Tüm bunları göz önünde bulunduran Azerbaycan hükümeti ülke dahilinde istikrarın korunması, dînî kaos ortamlarının çatışmalara yol açmaması, mezhebî ve dînî hoşgörüsüzlüğün önlenmesi yönünde bir sıra etkinlikler gerçekleştirmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ülkede dînî bilinci ve millî -mânevi değerlerin tebliği konusunda dînî cemiyetlere maddi yardım sağlamak amacıyla 27 Kasım 2014 tarihinde kanun düzeyinde bir kararnameye imza atmıştır. Aynı zamanda devletin desteği ile 2015 senesinde Azerbaycan’ın birçok şehirlerinde “Dînî Radikalizmi Oluşturan Nedenler”, “Dînî Radikalizm ve Onunla Mücadele Yöntemleri”, “Dindarların Radikal Etkilerden Koruma”, “Kamu ve Dînî Radikalizm” konusunda etkinlikler düzenlenmiştir.

Aynı senenin 16-17 Nisanında Bakü’de Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Kafkas Müslümanları İdaresi ve Dînî Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi (DQİDK) birlikte düzenledikleri “İslam Maarifçiliyi ve Modern Dönem” konulu uluslararası konferans yapıldı. Türkiye, Rusya, İran, Fransa, Almanya, Kuveyt, Lübnan, Fas, İsveç, Finlandiya,

Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan temsilcilerinin de yer aldığı bu konferansın yapılmasının amacı küresel sorunların yarattığı tehlikeler, terörizm, islamofobiyanın meydana çıkması, karşılıklı anlayış ve anlaşma sonucunda sorunların çözümünü sağlamak amacıyla bilim ve din alanında akademisyen ve uzmanların çabalarını birleştirmektir (Devlet ve Din, 2015: 20).

Dînî bilgilendirmenin, dış çevrelerin aracılığıyla, dînî hoşgörüsüzlük düşüncelerinin etkisi altında yapılması ülkede din alanındaki istikrarın, dînî hoşgörünün bozulmasına neden olmaktadır. Bu sebeple Azerbaycan hükümetinin dînî istikrarın korunması ve durumu sürekli kontrol altında tutmak amacıyla gerçekleştirdiği önemli tedbirlerden biri de anayasanın “Dînî İnanç Özgürlüğü Hakkındaki” kanunda değişiklik yapmasıdır. Bu kanun tasarısının 21. maddesinde, “İslam dînine ait olan ayin ve törenler sadece Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları tarafından gerçekleştirilebilir. Yurtdışında din eğitimi alan Azerbaycan vatandaşlarının İslam dînine ait ayin ve törenleri yapması kabul edilemez.” ifadesi ile Azerbaycan dışında eğitim gören öğrencilerin, yurtiçinde kendi bölümleri ile ilgili eğitim vermeleri engellenmiştir. Bu durum Azerbaycan’ın dînî eğitimin etkilemiştir. Zira, birçok eğitilmiş insan yetişip memleketine döndükten sonra bilgilerini Azerbaycan halkına ulaştırmaktan mahrum kalmıştır. Yurtdışında eğitimini tamamlayan öğrencilerin durumları ile ilgili DQİDK’nin başkan yardımcısı Gündüz İsmayilov: “Bu zamana kadar yurtdışında din eğitimi görmüş kadroların potansiyelinden yararlanmak amacıyla, yurtdışında eğitim aldıktan sonra kendi ülkelerinde işsiz kalmamaları için Azerbaycan’da da din eğitimi alıp bu alanda toplumumuza hizmet etmeleri daha doğrudur” şeklinde bir fikir ortaya koymuştur (<http://www.nardaranpiri.com>, 2015).

1.2. Azerbaycan’da Hadis Eğitimi

Sovyet Döneminde, Azerbaycan’da cami ve din eğitimi veren kurumların kapatılması ve halkın dinsizlik propagandasına maruz kalmasının doğal sonucu olarak, İslâmî ilimlerde özellikle hadis ilminde yapılan çalışmalarda da büyük duraksamalar yaşanmıştır.

Bu dönemlerde hadis alanında hiçbir ilmi çalışma yapılmamış, bu konuda yazılanlar materyalist felsefe anlayışı dışına çıkamamıştır. Ansiklopediler ve diğer bilimsel

eserlerde verilen hadisçi isimleri, felsefeci ve düşünür gibi gösterilmiş onların dîni alanda âlim olmaları ile ilgili bir şey söylenmemiştir (Selimli, 2007: 74).

Bağımsızlıktan sonra 25 yıllık zaman dilimi içerisinde Azerbaycan’da, din alanında olduğu gibi hadis alanında da büyük değişiklikler olmuştur. Bu dönem içerisinde hadis ile ilgili çoğu tercüme eserlerden oluşan kayda değer çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır.

Bu tez çalışmasında bağımsızlık sonrası Azerbaycan’da hadis alanında yapılan çalışmaların kaynak taraması yapılmış ve ulaşılan kaynaklara istinaden genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Hadis eserlerine geçmeden önce Azerbaycan’da eğitim sistemi içinde hadis öğretimini veren kurumlardan ve bu kurumlarda verilen hadis eğitimine kısaca temas etmek konumuz açısından faydalı olacaktır.

1.2.1. Okullarda Hadis Öğretimi

Azerbaycan’da eğitim stratejik öneme sahip ve üstün tutulan, toplum ve devletin gelişmesinin temelini oluşturan faaliyet alanı olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde eğitim sistemi demokratik, laik özelliğe sahiptir ve onun esasını millî ve uluslararası değerler oluşturur. Tüm vatandaşlara 11 yıllık zorunlu genel orta eğitim görmek hakkı sağlanmıştır (<http://dhgm.meb.gov.tr>, 2016).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nde devlet eğitim sistemi dinden ayrı olduğu için, resmi okullarda din eğitimi verilmemektedir. Buna bağlı olarak okullarda hadis eğitimi de verilmemektedir. Türkiye’den gelip Azerbaycan’da özel okul açan bazı kuruluşlar, müfredat programlarında ahlak, mâneviyat gibi değişik adlar altında din dersine de yer vermektedirler. Genel olarak ortaöğretim kurumu seviyesinde olan ve örgün eğitim veren bu okullarda din dersleri “ahlak ve mâneviyat” adı altında verilmektedir. TDV Bakü Türk Lisesi, Bakü Türk Anadolu Lisesi, Atatürk Lisesi gibi ortaöğretim kurumları belli ölçüde din eğitimi veren kurumlardır. Bu özel okullar arasında TDV’nin 1994 yılında açmış olduğu TDV Bakü Türk Lisesi’nin özel bir yeri vardır. Zira bu eğitim kurumunun diğer ortaöğretim kurumlarından farklı olarak, müfredatında dîni dersler ağırlıklı olarak işlenmektedir. Zaman içerisinde yapılan müfredat değişiklikleri ile dîni derslerin sayısında azalma olmuşsa da diğer liselere oranla yine de farkedilir seviyede bir fark vardır.

Azerbaycan'ın kendi ortaöğretim kurumlarında ise din dersinin verilmesi 2006 yılında prensipte kabul edilmiş ve 2006-2007 eğitim yılı itibariyle pilot okullar seçilerek ilkokulların dördüncü sınıfında “hayat bilgisi” dersi içinde bir ünite olarak okutulmaya başlamıştır. Fakat günümüzde ortaöğretim kurumlarında bu ders müfredattan kaldırılmıştır (Kahraman, 2007: 210). Hadis ile ilgili edinilen bilgilerin tamamı İlahiyat fakültelerinde, camilerde düzenlenen vaaz ve irşat faaliyetlerinde, din eğitim veren resmi olmayan kuruluşlarda, medreseler vb. yerlerde verilen eğitimlerle sınırlı kalmaktadır.

1.2.2. Üniversitelerde Hadis Öğretimi

1.2.2.1. Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bakü Devlet Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi, 1992/93 öğretim yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Bakü Devlet Üniversitesi ve TDV'ı arasında imzalanan anlaşma gereğince tesis edilmiştir. Fakültede eğitim süresi dört yıldır. Fakülte Diller ve İslâmî İlimler olarak iki bölümden oluşmaktadır.

Hâlihazırda fakültenin birçok mezunu akademik eğitimlerine devam etmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı üniversitelerinde eğitim görmektedirler. Fakültenin şu anki akademik kadrosu fakültenin kendi mezunlarından olup, Türkiye'nin farklı üniversitelerinde doktora eğitimini tamamlamış olan öğretim üyelerinden oluşmaktadır.

Tablo 1.
BDÜ'nin İlahiyat Fakültesi Ders Programı

Sınıflar	I			II			III			IV						
Dersler	Ders Saatleri															
	Haftalık	Dönemlik (I-II)		Yıllık	Haftalık	Dönemlik(I-II)		Yıllık	Haftalık	Dönemlik (I-II)		Yıllık	Haftalık	Dönemlik(I-II)		Yıllık
Hadis	-	-		-					5	80	85	165				
Kur’ân-i Kerim	7	112	119	231					1	16	17	33	1	16	17	33
Tefsir					2	32	34	66	3	48	51	99				
İslam Tarihi	4	64	68	112												
Akaid	3	48	51	99												
İslam Hukuku													3	48	51	99
Fıkıh Usulu													2	32	34	66
Sosyoloji					1	16	17	33								
Felsefe					2	32	34	66								
Din Felsefesi													3	48	51	99
İslam Felsefesi													4	64	68	112
Kelam													2	32	34	66
İslam Ülkeleri Coğrafyası					1	16	17	33	1	16	17	33				
Arapça	18	288	306	514	21	336	357	693	23	368	391	759	22			
Farsça	5	80	85	165	9	144	153	297	5	80	85	170				
Türkçe	10	160	170	330												
İngilizce					10	160	170	330	10	160	170	330				
Azerbaycan Tarihi																
İran Edebiyatı									1	16	17	33				

İlahiyat Fakültesi'nin eğitim programında İslâmî ilimlerin birçoğu yer almaktadır. Fakülte'de, Kur'ân-ı Kerim, Arapça, Tefsir Usulü, Fıkıh Usulü, Kelam, İslam Akaidi, İslam Ahlâkı, İslam Ülkeleri Coğrafyası, Dinler Tarihi, İslam Hukuku, İslam Felsefesi, Tasavvuf, Mantık gibi ilimlerle beraber Hadis ilmi bde öğretilmektedir.

Tablo 1'e bakıldığında hadis derslerinin genel müfredata göre daha az okutulduğu görülmektedir. Sadece 3. sınıf öğrencilerine haftada beş saat hadis dersi verilmektedir.

Öğrencilere İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Usulü*, Zekeriyya Güler ve Namig Abuzerov'un *Hadis İlmi* , Hasan Cirit'in yayımlanmamış olan *Hadis Tarihi* kitapları okutulmaktadır.

Bununla beraber öğrencilere *Kütüb-i Sitte*'nin tamamı yanında birtakım başka temel Arapça hadis metinleri de okutulmakta ve şerh edilmektedir.

1.2.2.2. Bakü İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bakü İslam Üniversitesi SSCB Bakanlar Kurulu yanında Dînî İşler Konseyi'nin 17.01.1989 tarihinde yayınlanan protokole göre Kafkas Müslümanları İdaresi'nin nezdinde Bakü İslam Medresesi olarak faaliyete başlamıştır. 1991 yılında bu eğitim kurumunun bünyesinde BİE (Bakü İslam Enstitüsü) kuruldu. Bu Kafkaslarda ilk İslam yüksek dînî eğitim müessesesi olmuştur. Daha sonra BİE'nin adı değiştirilerek, Kafkasya İslam Üniversitesi olarak adlandırılmıştır. Kafkas İslam Üniversitesi 1997 yılında tekrar Bakü İslam Üniversitesi olarak adlandırılmıştır. 2009 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Bakü İslam Üniversitesi'nin faaliyetine izin veren resmi belge vermiştir.

Günümüzde Bakü İslam Üniversitesi, İslamşünaslık ve Şeriat olarak iki bölümden oluşmaktadır. Üniversitede eğitim dört yıldır. Öğretim elemanlarının çoğunluğu üniversitenin kendi mezunlarından oluşmaktadır. Üniversitede Şeriat ve Kur'ân ilimleri, Sosyal ilimler okutulmaktadır.

Üniversitenin Sumgayıt, Lenkeran, Mengeçevir ve Zakatala şubeleri de bulunmaktadır. Lakin 2008 yılında Sumgayıt, Lenkeran, Mengeçevir şubelerinin faaliyeti durdurulmuştur.

Tablo 2.
BIÜ'nin Ders Programı

Sınıflar	I				II				III				IV			
Dersler	Ders Saatleri															
	Haftalık	Dönemlik (I-II)		Yıllık	Haftalık	Dönemlik(I-II)		Yıllık	Haftalık	Dönemlik (I-II)		Yıllık	Haftalık	Dönemlik(I-II)		Yıllık
Hadis									11	176	187	363				
Kur’ân-i Kerim					6	96	102	198	12	192	204	396	6	96	102	198
Tefsir													9	144	153	297
İslam Tarihi	7	112	119	231												
Akaid					8	128	136	264								
İslam Hukuku	16	256	272	528												
Fıkıh Usulü																
Sosyoloji																
Felsefe																
Din Felsefesi													6	96	102	198
İslam Felsefesi																
Din Psikolojisi													6	96	102	198
Kelam	7	112	119	231												
Arapça	15	240	255	495	8	128	136	264	13	208	221	429	9	144	153	297
Farsça					4	64	68	132	12	192	204	396				
İngilizce									12	192	204	396				
İslam Ülkeleri Coğrafyası													3	48	51	99
Azerbaycan Tarihi					4	64	68	132								
Azerbaycan Dili	8	128	136	264												

Üniversitede lisans düzeyinde Şîî ve Sünnî Fıkıhı, Tefsir, İslam Tarihi, Kur'ân gibi İslâmî ilimlerle beraber, hadis dersleri de yer almaktadır. Tablo 2'ye bakıldığında hadis derslerinin 3. sınıf öğrencilerine haftalık 11 saat olarak okutulduğu görülmektedir.

Üniversitede, öğrenciler arasında Şîî-Sünnî ayırımının yaratılmasına zemin oluşturmayacak bir üslupta eğitim verilmektedir. Şöyle ki, fakültede öğrencilere Şîî ve Sünnî mezheplerinin temel kaynaklarından (Örn: Buhârî, Müslim, Küleyni vb.) çeşitli konulardan oluşan Arapça seçme hadisler okutulmaktadır. Aynı zamanda üniversitede tefsir, fıkıh ve akaid dersleri her iki mezhebin görüşlerine göre anlatılmaktadır.

Öğrencilere ders kitabı olarak İbrahim Guliyev'in *Hadis İlminin Temelleri* adlı kitabı okutulmaktadır.

1.2.2.3. Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi

Şube, Kafkas Müslümanları İdaresi (KMI) başkanı Allahşükür Paşazade'nin 26 Ağustos 1998 tarihli kararına göre bölgede dînî durumun karmaşıklığı, yüksek eğitilmiş din görevlilerine olan ihtiyacı ve din eğitimi almak amacıyla yurtdışına olan akımı önlemek amacıyla kurulmuştur.

Buradaki ilahiyat fakültesinde de diğer fakültelerde olduğu gibi İslâmî ilimler ve dolayısıyla hadis ilmi öğrencilere okutulmaktadır. Fakültede lisans öğrencilerine temel hadis kitaplarından Arapça hadis metinleri ile beraber, Rıfat Şirinov'un *Hadis İlmi* kitabı okutulmaktadır.

Söz konusu fakültelerin hiçbirinde hadis alanında yüksek lisans ve doktora programlarının bulunmadığını da özellikle hatırlatmakta fayda vardır.

1.2.3 Medresler ve Hadis Öğretimi

Azerbaycan'da eğitim öğretim faaliyetlerinin zaman içinde gelişerek ve şekil değiştirerek günümüze kadar geldiği görülmektedir. Günümüzde KMI nezdinde faaliyetini sürdüren, DQİDK'i tarafından onaylanmış medrese diye adlandırılan yaygın eğitim kurumlarında dînî eğitim yapılmaktadır. Bu medreselerin faaliyeti için aşağıdaki şartların yerine getirilmesi önem ve gereklilik arz etmektedir.

1. Eğitim-öğretim programlarını oluşturup uygun tarzda onaylatmak, Kur'ân-ı Kerim'in öğretilmesinden başka, diğer dersleri Azerbaycan dilinde tedris etmek.
2. Öğretim ancak dinle sınırlı olmamalı, programa diğer dünyevi fenler de dâhil edilmelidir (Azerbaycan tarihi, Azerbaycan dili edebiyatı ve Azerbaycan coğrafyası v.s).
3. Medrese rehberliği ve öğretmenler Azerbaycan vatandaşı olmalıdır.
4. Medresenin mezunlarına ortaokul diploması verilmelidir. Çünkü medreseyi bitiren öğrenciler eğitimlerini devam ettirebilmeleri için bu gerekmektedir.

5. Medreselerde Azərbaycan devletinin haritasının, simgelerinin olması, öğrencilerin yayınlara olan ihtiyaçlarının giderilmesi ve vatanseverlik duygularının aşılması v.s gibi önemli şartlar konulmaktadır.

Bu şartlara bağlı kalan dînî eğitim müesseseleri devletin desteğini almaktadırlar. Kurallara uymayan dînî eğitim müesseselerin faaliyeti yasaklanmaktadır (Samadov, 2006: 123).

Zorunlu eğitimi tamamlamış öğrencileri bu müesseselere almaktadırlar. Bu araştırmada, tezin amacına uygun olarak, medreselerde hadis eğitiminin etkinliğini ölçmek amacıyla Bakü'de faaliyet göstermekte olan Şebnem İslam Medresesi'nde mülakat yapılmıştır. Azərbaycan'da kızlara ilk dînî eğitim veren müessese olan, Bakü Şebnem İslam Medresesi 2003 yılında KMI'ne bağlı olarak faaliyete başlamıştır. Medresede Kur'ân öğretimi ile beraber İslâmî ilimler okutulmaktadır. Şebnem Medresesi'nde haftada iki saat hadis eğitimi verilmektedir. Öğrencilere Rıfat Şirinovun *Hadis İlmi* kitabı okutulmaktadır. Ayrıca hadis derslerinde çeşitli hadis kitaplarından seçilerek oluşturulmuş Arapça hadis metinlerine yer verilmektedir.

BÖLÜM 2: BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA HADİS ÇALIŞMALARI

Bu bölüm, Azerbaycan'daki İlahiyat Fakülteleri bünyesinde yapılan hadis çalışmaları ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan'nın genelinde hadis ile ilgili hazırlanan eserler şeklinde iki başlık altında incelenmektedir.

2.1. Azerbaycan İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Hadis Kitapları

Bu bölümde, İlahiyat Fakültelerinde öğretim üyelerinin hadis alanındaki akademik çalışmalarının genel yapısı, telif amaçları, içerikleri ve takip ettikleri metotları, öğretim üyelerinin yayınlanmış kitapları ve makaleleri kısaca ele alınacaktır.

2.1.1. Hadis İlmi- Zekeriya Güler* ; Namig Abuzerov**

Namig Abuzerov ile Zekeriya Güler'in birlikte fakülte öğrencileri için hazırladıkları *Hadis İlmi; Sorunlar ve Çözüm Yolları* (Güler ve Abuzerov, 2013) adlı kitap hadis ilmine dair gerekli bilgileri vermek üzere kaleme alınmış ve hadis ilminin önemli problemlerine değinmiştir. Beş bölümden oluşan bu eserde, konular incelenirken bir öğrencinin bilmesi gereken bilgiler göz önünde bulundurulmuştur. Eser 170 sayfadır.

Hadis İlminin Esas Konuları adlı ilk bölümde isnad sistemi, metin tenkiti, ilelu'l-hadis'in önemi, rical ilmi, sahabe nesli, rüya ve keşif yoluyla hadislerin rivayet edilmesi, Azerbaycan'da yaşamış muhaddisler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Şerh Edilmesi başlıklı ikinci bölüm, Temel Unsurlar ve Yardımcı Unsurlar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hadislerin doğru anlaşılması ve şerh edilmesinde temel unsurlar başlığı altında fıkhu'l-hadis, rivayet ve dirayet

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi. 1998-2001'de Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Temel İslâm Bilimleri Başkanı olarak çalışmıştır.

** Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi. 1999'da B.D.U İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1999-200'de Türkiye'de bulunan Marmara Üniversitesinde Hadis Anabilim dalında yüksek lisans yaptı. 2005'te "İbn Mâce'nin Zevaid Rivayetlerinin Hadis Metodolojisi Açısından Değerlendirilmesi" tezini savundu. 2006 senesinde B.D.U İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak başladı.

kavramaları, zahiri-selefi ilişkisi, batinî-şîî şerhi, rivayet yollarının farklı olması, esbâbu vurûdi'l-hadis, muhtelifü'l-hadis, ğaribu'l-hadis ve tevakkuf konuları açıklanmıştır.

Yardımcı unsurlar olarak; Hadis ilmi ve Arap dili, Dil ve Üslup, Münakaşa Üsulu ve Adabı, Hadislerin Münakaşa Nedenine Dönüşmemesi, Hadis Şerhlerine Müracaat Etmenin Önemi, Örnek İslam Alimlerinin Yetiştirilmesi şeklinde altı başlık üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde tarih boyunca Müslümanların tartışma konusu olan ve günümüzde de oldukça güncel olan, kabirleri ziyaret etmek ve ölen kişi için Kur'ân okumak, tevvesül ve istiğase, iftitah tekbiri dışında namazda elleri kaldırmak, cihadın mahiyeti gibi hadis konuları delilleri ile birlikte karşılaştırmalı olarak şerh edilmiştir.

Dördüncü bölümde mevzu hadisler hakkında bilgi verilmiş ve halk arasında meşhur olan mevzu hadis örnekleri gösterilmiştir.

Eserin önemli özelliklerinden biri de son bölümünde Ehl-i Sünnet ve Şîî kardeşliğinden bahsedilmiş olmasıdır. Bu bölümde Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın ortak kullandıkları hadislerden örnekler verilmiştir.

Eserin sonunda Azerbaycan muhaddisleri, hadis ravilerinin isim ve vefat tarihlerinden oluşan tablo verilmiştir. Eserde her sayfanın altında dipnotlara yer vermek yerine müellif ve kitap adları metin içersinde kısaltılarak verilmiştir.

2.1.2. Hadis İlmi- Rıfat Şirinov*

Bakü İslam Üniversitesinin Zaqatala İlahiyat fakültesinde görev yapan Rıfat Şirinov'un *Hadis İlmi* isimli eseri iki kez basılmıştır. Beş bölümden oluşan eser 291 sayfadır.

Hadislerin ve Peygamber mesajının doğru bir şekilde anlaşılması ve zamanın anlayışına uygun olarak şerh edilmesi için ilk olarak hadis tarihi ve bu tarih içerisinde oluşan ıstılahların doğru bir şekilde bilinmesinin gerektiğini söyleyen Rıfat Şirinov, kitabın önsöz kısmında bu kitabı yazma gayesini şöyle ifade etmektedir:

* Zakatala İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Yüksek öğrenimini Türkiye'nin Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2002'de tamamladı. 2005 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Hadis Anabilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Şu anda Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Hadis Anabilim dalında "Ali el-Karinin Hadisleri Şerh Metodu" mevzusunda doktora yapmaktadır.

“Azerbaycan’da hadis metodolojisi ve hadisleri anlama ile ilgili olarak eserlerin sayısı oldukça azdır. Bizde bu eksikliği hissederek hadis ıstılahları ve kurallarından bahseden kitap kaleme almayı düşündük” (Şirinov, 2011: 7).

Eser İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ve hadise ilgi duyan herkese yönelik olarak hazırlanmıştır. Hadis ilminden ve kurallarından bahseden eser, hadis ilmine dair gerekli bilgileri vermek üzere kaleme alınmış ve bu gayesinde de başarılı olmuştur.

Birinci bölümde *Hadis İlmi’nin Bazı İstılahları* başlığı altında Sünnet, Hadis, Haber, Eser, Ravi, Rivayet, Senet, İsnad, Metin gibi dokuz başlık açılmış ve her başlığın altında söz konusu kavramlar hakkında detaylı bilgiler zikredilmiştir.

Hadis İlminin Oluşması isimli ikinci bölümde sahabe, tabiin, etbâu’t-tabiin dönemleri hakkında bilgi verilmiş, ayrıca onların faziletlerinden ve hadis ilmine yaptıkları hizmetleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde önce hadis usulünden bahsedilmiş, daha sonra muhtelif açılardan hadislerin tasnifine yer verilmiş, kaynağına, ravi sayısına ve hükme dayalı olup olmama açısından hadis çeşitleri incelenmiş ve uydurma hadislerden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde hadis edebiyatının oluşum safhalarından bahsedilmiş, tasnif devri ve sonrası hadis edebiyatı ele alınıp, bu devirde yazılmış mühim eserler ve yazarları hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci bölümde hadis ilimlerinden bahsedilmiş; Ğaribu’l-hadis, İlmu’r-ricâl, Esbabu Vurudi’l-hadis, Muhtelifu’l-hadis konuları ele alınmış ve her biri tanıtılmıştır.

Eserde Hadis ilmi konularına daha kapsamlı bir şekilde dokunulmuş ve konular sistemli ve ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Örneğin; Sahîh hadis: Sahîh hadisin kısımları, Sahîh hadisin dereceleri, Sahîh hadisin hükmü, Sahîh hadis ile alakalı bazı ıstılahlar başlıkları ile ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir (Şirinov, 2011: 133-139).

Müellif, eserin önsöz kısmında kitabı düzenlerken kaynak olarak kullandığı temel eserlerin isimlerini önem sırasına göre zikretmiştir. Bu isimler arasında ilk bölümde Selman Başaran ve M. Ali Sönmez’in, Hadis Usulü ve Tarihi; Yavuz Ünal ve Osman Güner’in Hadis Dersi Notları; ikinci bölümde Mahmud Tahhan’ın, Teysiru mustalahi’l-hadis’i; İsmail Lütfi Çakan’nın, Hadis Usulü; Mustafa Safiyuddin’ Hadis 1. 2. 3; üçüncü

bölümde İsmail Lütfi Çakan'ın Hadis Edebiyatı eseri yer almaktadır. Bu listeye baktığımızda eserlerin çoğunun Türkçe hadis eserlerinden oluştuğunu görmekteyiz. Müellif bunlarla bereber hadis alanında yazılmış olan diğer eserlerden de faydalanmıştır. Bu eserlerin isimlerini kitabın sonundaki literatür kısmında zikretmiştir.

Kitapta gerekli görülen yerlerde okuyucuya yön vermek için dipnotlarda konuyla ilgili açıklayıcı bilgiler ve istifade edilebilecek kaynaklar zikredilmiştir. Ayrıca kitabın sonunda okuyucuya kolaylık olsun diye hadis ıstılahları da verilmiştir.

2.1.3. Hadis İlminin Temelleri- İbrahim Guliyev*

Sünneti bildiren haber demek olan hadisin dindeki ehemmiyetini inançlarıyla İslam dairesi içinde kalan bütün mezheb, meşreb ve fırkalar takdir etmiş ve onu İslam'ın esaslarından biri kabul etmek hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ittifaka Şîî-İmami Müslümanlar da dahildir. Bununla beraber; hadisin kaynağı, Sahîh olup olmadığının tesbiti ve anlaşılması hususlarında gerek sünni toplulukların kendi aralarında, gerekse sünni topluluklarla sünni olmayan topluluklar arasında farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerin bilinmesi, söz konusu toplulukların birbirilerini doğru anlamalarına yardımcı olacaktır. Bu noktadan hareketle, İslâmî topluluklar içinde sünniler dışında farklı hadis geleneğine sahip en büyük topluluk olan Şîî-İmami Müslümanların hadis hakkındaki görüş ve çalışmalarının kısaca bilinmesinde fayda vardır (Aydınlı, 2014: 223).

Bu konuda İbrahim Guliyev'in kaleme aldığı *Hadis İlmi'nin Temelleri* isimli kitabı, Şîa'nın hadis hakkındaki görüş ve çalışmalarının hadis ilmi ile ilginen herkes tarafından bilinmesine ve daha rahat anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Eser, giriş, Hadis Tarihi ve Hadis Usûlü isimli iki bölüm olmak üzere 670 sayfadan oluşmaktadır.

Hadis ilminin oluşması ve gelişmesinde Şîî ve Sünni alimlerinin büyük hizmetleri olmuştur. Sünni ve Şîî hadisçilerin fikirleri her ne kadar farklı olsa da onların amaçları yalnız İslam'a hizmet etmek ve hadis ilmini dünyaya yaymak olduğunu ifade eden Guliyev kitabını, ilahiyatçıları, üniversite öğrencilerini kısaca hadis ilmiyle ilgilenen

* Bakü İslam Üniversitesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. 2000'de B.İ.Ü İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2002 senesinde aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak başladı. 2016'de Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nde "Allame Muhammed Bâkır Meclisî ve Onun "Bihâru'l Envar" tezini savundu. Hadis ilmi üzerine basılmış kitapları ve makaleleri mevcuttur.

herkesi bu ilimle tanıştırmak ve onların dînî tefekkürlerini daha da zenginleştirmek amacıyla kaleme almıştır.

Giriş bölümünde, hadis ilminin faydaları, bu ilmin oluşmasında Sünni ve Şîî âlimlerin gösterdiği büyük hizmetler, sünnilere göre hadis tarihinin aşamaları konuları kısaca ele alınmaktadır.

Hadis Tarihi isimli onbeş bölümden oluşan kitabın birinci kısmında, ilk olarak okuyucuya hadisin dindeki yeri, bazı hadis ıstılahlarının açıklanması, senedin muntehası açısından hadis çeşitleri konuları açıklanmıştır. Sonraki bölümlerde hadislerin tedvini, raviler tabakası, hadis öğrenim ve öğretim yolları, rivayet ve dirayet kavramları, ravinin tenkidi ve rivayet adabı hakkındaki konulara yer verilmiştir. Müellif son yedi bölümde hicri ikinci asırdan başlayarak çeşitli dönemlerde yazılmış olan hem Sünni hem de Şîî hadis eserlerini, müellifleri ve ihtiva ettiği konular itibariyle tanıtmıştır. Bu bölümün sonunda aynı zamanda meşhur Azerbaycanlı hadis âlimlerinin isimleri, eserleri ile beraber zikredilmiştir.

Hadis Usulü başlıklı ikinci kısım sekiz bölümden oluşarak hadis usulu konularını içermektedir. İlk olarak Sünni ve Şîî hadsiçilerin dirayet ilmine ve hadis usulüne dair yazdıkları eserler hakkında bilgi verilmiştir. Müellif bu bölümde de hadis tarihi bölümünde açıkladığı konulara; hadis ıstılahlarının açıklanması, senedin muntehası açısından hadis çeşitleri hakkında usul bilgilerine bazı ilavelerde bulunarak tekrar yer vermiştir. Sonra sırasıyla ravi sayısı açısından, sıhhat veya hüküm açısından hadis çeşitleri, her iki mezhebin görüşlerine yer verilerek kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Kitabın son bölümlerinde hadis uydurma girişimin sebepleri, uydurma hadisleri tanıma yolları, bu tür hadislerin zararları ve bu tür hadislere ilişkin yazılmış eserlere yer verilmiştir.

Eserde konular her iki mezhebin görüş ve çalışmalarına yer verilerek sistemli ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Kitab her iki mezhebin görüşlerini ihtiva etmesi özelliğinden dolayı Azerbaycan'da hadis alanında yazılmış ilk kitap olmaktadır.

2.2. İlahiyat Fakülteleri Dergilerinde Yayınlanın Hadis İle İlgili Akademik Makaleler

Bu çalışmada, Azerbaycan'da hadis alanında İlahiyat fakülteleri dergilerinde yayımlanmış akademik makaleleri kategorilerine göre ayırmakla beraber makalelerin içeriklerinden kısaca bahsetmeyi uygun gördük. Bu amaçla üç ilahiyat fakültesi tarafından 2004-2016 tarihleri arasında yayımlanan dergi sayıları incelenmiş ve hadis alanında yazılan makaleler tespit edilmiştir. Bu makalelerin tamamı aynı fakültede görev yapan öğretim üyeleri tarafından yazılmaktadır.

2.2.1. Hadis İstilahlarını Konu Edinen Makaleler

Sıhhat yönünden hadisleri ele alan ve Selimli tarafından kaleme alınan *Hadis İlminde "Sahîh" Anlayışı ve Sahîh Hadisin Şartları* (Selimli 2007) başlıklı makalede, yazar amacının hadis terminolojisini Azerbaycan bilim dünyasına tanıtmak ve bu alanda yeni çalışmalara araştırmacıları teşvik etmek olduğunu söylemiş ve makalesinde Sahîh hadisin tanımı, hadisin kısımları, şartları ve özellikleri hakkında bilgi verip, konu ile ilgili olarak bazı İslam âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir.

Namig Abuzerov, *Zevaid Kavramı ve Edebiyatı* (Abuzerov 2008) başlıklı çalışmada, zevaid kavramının sözlük ve ıstılah anlamlarına yer vermiş ve her hangi bir hadisin zevaid sayılabilmesi için gereken şartlardan bahsetmiştir. Zevaid edebiyatı başlıklı kısımda zevaid türü eserlerden örnekler verilmiştir. Bunlar arasında *Kütüb-i Sitte*'de yer alamayan rivayetleri bir araya getirme maksadıyla oluşan zevaid türü eserlerle, *Kütüb-i Sitte* dışındaki eserleri ihtiva eden zevaid türü eserlere yer verilmiştir. Makalede ilk zevaid ile ilgili eser telif eden islam âlimi Muğultay b. Kılıç (ö. 762/1360) ve onu bu konuda takip eden Heysemi (ö. 807/1404), Busiri (ö. 840/1436) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) üzerinde durulmuştur.

Selimli tarafından kaleme alınan *Hadis İlminde "Ahad" Hadis Anlayışı* başlıklı makalede de yazar ahad hadisin tanımını yapmış, kısımları ile ilgili bilgi vermiş ve ahad hadisin makbul hadis olması hakkında hadisçilerin görüşlerini ele almıştır.

Zayıf Hadis Batıl mıdır? (Şirinov 2009) adlı makaleyi kaleme alan Şirinov, amacının hadis ilmini tanıtmak olmadığını, esas amacının kaynak olması konusunda şüphe edilen ve herkesin kendi düşüncesi yönünde kabul veya eleştiri yaptığı zayıf hadisler hakkında

İslam alimlerinin görüşlerini incelemek olduğunu ifade etmiş, bunun için ilk önce zayıf hadisin sözcük ve terim anlamını vermiş ardından zayıf hadisin rivayet edilmesi ile ilgili olarak bazı alimlerin görüşlerine yer vermiştir. Zayıf hadislerle amel meselesine gelince burada üç muteber görüş ele alınmıştır. Sonuç olarak yazar alimlerin bu muteber görüşlerinden yola çıkarak zayıf hadislerle hadisin zayıflığının şiddetli olmaması halinde takip edilebileceğini, eğer hadis bu şartları taşııyorsa amellerin fazileti, terhib terhib gibi ahkâm ifade etmeyen konularda rahatlıkla kullanılabileceğini belirtmiştir.

Selimli tarafından kaleme alınan *İslamın İlk Dönemlerinde Cerh ve Ta'dil İstilahlarının Ortaya Çıkması* başlıklı makalede kısaca ilk dönemlerde cerh ve tadil ıstılahlarının oluşmasından, ravileri adalet ve zabt yönünden cerh etmek için kullanılan ıstılahlardan bahsedilmiştir.

Yine aynı ilim adamının hazırladığı *Hadis İlminde Zayıf Hadis Anlayışı* başlıklı makalede hadisin zayıflığını tespit etmek için önemli olan, alimlerin içtihatları ve hadisin başka isnadlarının incelenmesi, hadislerde zayıflık sebebi ve dereceleri gibi temel prensiplerden bahsedilmiştir. Ayrıca makalede zayıf hadislerle amel meselesinden söz edilirken bu konuda Yahya b. Main (ö. 233/847), İmam Buhârî (ö. 256/870), İmam Müslim (ö. 261/875), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi meşhur alimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Maklenin sonunda zayıf hadislerin çokça yer aldığı eser isimleri zikredilmiştir.

Mevzu Hadislerin Ortaya Çıkış Sebepleri isimli makalesinde Selimli ilk olarak mevzu hadisin tanımına yer vermiştir. Müellif ardından hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığı ve bu uydurma faaliyetlerinin sebepleri üzerine bir araştırma yapmıştır.

2.2.2. Muhaddisleri ve Eserlerini Tanıtmayı Konu Edinen Makaleler.

Bu makalelerin çoğu Azerbaycanlı muhaddisleri tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Söz konusu makalelerden *İslam'ın İlk Dönemlerinde Bazı Azerbaycanlı Muhaddisler* (Selimli 2005) başlıklı makalede Azerbaycanlı muhaddislerden bazılarının, örneğin; İbrahim el-Berze'i, Osman el-Berze'i, Ebu Bekr el-Berdici, Ömer el-Erdebili, Abdullah b. Müncab el-Üşnani, Muhammed b. Mekki el-Berzai, Ebu Bekir el-Meyaneci, Ebu'l-Kasım el-Merağî, Ebu Abdullah Muhammed el-Bakuyî, Ebü'l Velid ed-Derbendi, Ebu

Bekir es-Selmasi, Ebü'l Fadl eş-Şirvani, Ebu Zekeriyya et-Tebrizi, Ebu Hafs Ebu Abdullah es-Sühreverdi gibi muhaddislerin hayat ve eserlerine yer verilmiştir.

Diğer *Azerbaycanlı Muhaddis Ahmed İbn Harun el-Berdici* (Alimuradov 2007), *Azeri Muhaddis Berdinin Hayatı ve Eserleri* (Şirinov 2006) başlıklı makalelerde bu muhaddisin hayat ve eserlerine yer verilmiştir.

Muhaddis ve eserleri tanıtmak amacıyla ele alınmış makalelerden diğeri de İbrahim Guliyevin *Hicri IV. ve V. Yüzyıllarda Yazılan Bazı Meşhur Eserler* (Guliyev 2010) isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada Guliyev Şîî hadis literatürüne yer vermiştir. Yazarın belirttiğine göre Şîî mezhebine ait alimler Allah Resûlü'nün yanısıra Ehl-i Beytinden gelen hadisleri de dînî temel kaynağı saymıştır. Makalede Şîîlerin 6600 kitap yazdıklarını bunlardan 400 kitabın özel imtiyazlara sahip olup, Şîî mezhebi alimlerinin buna *Uşulu Erbaa-Mie* dedikleri belirtilmektedir. Fakat bahsedilen kitapların hiçbirinin günümüze kadar ulaşmadığını ve Şîî mezhebinin kendi şer'i ve dînî hükümleri hakkında bilgi sahibi olmak için günümüze kadar ulaşan ve yazarları iki muteber Şîî alimleri olan Kuleyni (ö. 329/908) ve Şeyh Tusi (ö. 406/1039)'nin eserlerine başvurduklarından bahsedilmektedir. Ayrıca yazar makalesinde, bu alimler ve onların eserleri *el-Kâfi* ve *Tehzibu'l-ahkam*'la ilgili ve o eserlere yazılan açıklamalar hakkında detaylı bilgi vermiştir.

2.2.3. Hadis İlminin Çeşitli Konularına İlişkin Yazılmış Makaleler.

Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh ile Kuleynî'nin el-Kâfi Adlı Eserlerinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Önemi başlıklı makalede Cirit geçmişten günümüze İslam dünyasında kendi muhatap kitlelerini, inanç, ibadet, muamelat, kısaca düşünce ve eylem bakımından Kur'ândan sonra ikinci "asıl" sayılacak derecede etkileyen iki önemli hadis kaynağı durumundaki *el-Câmi'u's-Sahîh* ile *el-Kâfi* adlı eserlerin hadis literatüründeki yeri ve önemine işretle kısa bir mühteva değerlendirilmesi yapmıştır. Müellif ilk olarak bu eserlerin müellifleri olan İmam Buhârî ve Kuleynî'ni kısaca tanıtarak, onların hocaları, talebeleri, ilmi kişiliği ve seyahatları ile ilgili bilgiye yer vermiştir. Ardından müellif *el-Câmi'u's-Sahîh* ile *el-Kâfi* adlı eserlerin özellikleri, bölümleri, hadislerin sayısı ve muhtevası konularını ele almıştır.

“Peygamberi Anlama Problemi” (Şirinov 2006) isimli makalesini yazmaktaki amacının Hz. Peygamber’in dindeki önemine gölge düşürmek değil, aksine Hz. Peygamber’i daha yakından tanımaya çalışmak olduğunu söyleyen yazar (Şirinov, 2006: 45) makalesinde ilk önce Kur’ân’a göre Hz. Peygamber’in konumunu ve görevini açıklayarak onun Allah’ın vahyini anlatan, açıklayan ve onları insanlara ileten bir elçi olduğunu beyan etmiştir. Hz. Peygamber’i doğru anlamak için onun hadislerini de doğru bir şekilde anlamak lazımdır. Makalede hadisleri doğru anlamak için dikkat edilmesi gereken hususlardan söz edilmiştir. Bunlar: hadisleri Kur’ân ışığında değerlendirmek, konu hakkında bütün hadisleri toplamak, hadislerin varid olma sebeplerini bilmek, hadisteki anlam, amaç ve hedefleri belirlemek, gerçek ve mecazları ayırmaktır.

“Sünnetin Dindeki Yeri” (Karimov 2006) isimli çalışmada İslam’ın ikinci kaynağı olan hadis ve önemi konusuna değinilmiş, muteber İslam âlimlerinin sünnetin dinde delil oluşu konusunda ittifak ettikleri görüşüne yer verilmiştir. Sünnetle amel etmenin gerekliliğinden söz edilmiştir.

Mezheplerin Ortaya Çıkmasında Hadislerin Rolü (Şirinov, 2007) başlıklı makalesinde fıkhi mezheplerin oluşmasının temel nedenlerinden biri olan hadislerin tutumunu ve ihtilaflardaki rolüne açıklık getirmeye çalışacağını belirten yazar bu makalesinde mezheplerin ortaya çıkmasında hadislerin ne derecede rol oynadığını tespit etmeye çalışmıştır. On altı sayfalık olan bu geniş makalede, mezhep imamlarının nazarında hadislerin konumu, ihtilaf sebepleri: Kur’ân’dan kaynaklanan ihtilaflar, hadislerden kaynaklanan ihtilaflar başlığı altında konu incelemiştir. Hadislerden kaynaklanan ihtilaflar başlığı altında hadislerin Sahîhlik koşullarındaki ihtilafları, hadislerin farklı kelimelerle rivayet edilmesini, imamların hadisleri farklı şekilde anlamaları, imamların hadis bilgisi, zayıf hadisle amel etme meselesi ve haber-i vahidle amel etme konusu dört mezhebin görüşlerine göre ele alınmıştır.

Sonuç olarak makaleden mezhep imamlarının hüküm istinbatında kullandıkları kaynaklarda, sünnetin çok önemli bir yere sahip olduğu hatta insanları hadis öğrenmeye sevk edip reyden kaçınmalarını tavsiye ettiklerine şahit olmaktayız.

Hasan Cirit’in kaleme aldığı *Hz. Peygamber ve Gençlik* adlı makalesinde her konuda bizlere en güzel örnek ve hidayet rehberi olan sevgili Peygamberimiz’in, hadis-i şeriflerinde gençliğe ve gençlere verdiği önemden bahsetmiştir. Müellif gençlik

devresine vurgu yapan makalesinde, Hz. Peygamber'in ihtiyarlıktan önce gençliğin kıymetinin çok iyi bilinmesi gerektiğini belirten, kıyamet günü arşın gölgesi altında gölgelenecek yedi mutlu insan grubu arasında iman ve ibadetle serpilip büyüyen gençleri de sayan, ayrıca, genç birinin yaptığı ibadetin, ileri yaşlardaki bir kimsenin yaptığı ibadete oranla çok daha üstün olacağını ifade eden hadis-i şeriflerine yer verilmiştir.

Hadis usulü kitaplarında sahabenin çeşitli öne çıkmış İslâmî özelliklerine yer verildiği gibi *Hadisin İlk Kaynağı-Sahabe* (Selimli 2008) isimli bu makalede de sahabe mefhumu açıklanmış, sahabeyi tanıma yolları, sahabenin dereceleri, sahabilerin sayısı hakkında bilgi verilmiştir.

“Hadislerin Metin Bakımından Tahlili” (Abuzerov 2009) isimli makalede sahabilerin ve ondan sonra gelen neslin isnada verdikleri önemden ve isnadı hadislerin korunması için en önemli faktör saymalarından söz edilmiştir. Bununla beraber alimlerin tartışmalı hadislerin analizi sırasında sadece senedin Sahîh olmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda metin bakımından da analiz edilmesinin önem taşıdığı görüşü belirtilmiştir. Makalede isnadı tartışmalı olan iki farklı hadisin metin tahliline dair örnek verilmiş, bu konuda islam alimlerinin görüşlerine yer verilmiştir.

“Hadisler Arasında Görülen İhtilafların Nedenleri” (Selimli 2012) makalesini ihtilaflı görünen hadislerin çözümünün bulunması yönünde bir adım olması için kaleme aldığını belirten yazar, söz konusu makalesinde hadisler arasında görülen ihtilafların sebeplerine değinmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in beşer olması, Hz. Peygamber'in yerleşim yeri ve dil açısından Arap olması, Hz. Peygamber'in yaptığı işleri her zaman açıklamaması, sorulara gerekli ölçüde cevap vermesi, amacına göre çeşitli ifadeler kullanması ve sakındırmak amacıyla meseleleri gerekenden fazla açıklaması gibi.

Senet ve Metin Yönünden Uydurma Hadisin Alametleri' başlıklı makalede Kurbanova Makalede uydurma hadsin alametleri senet ve metn yönünden ele almıştır. Makalede ilk olarak mevzu hadisin tanımı yapılmış, ardından hadis uydurma sebeplerini sıralanmıştır. Senet ve metin yönünden uydurma hadisin alametlerine gelince, ilk olarak senet, ardından da metin yönünden uydurma olan uydurma hadislerin alametleri ve bunları tanıma yolları verilmiştir.

Üniversiteler bünyesinde yazılan akademik makalelerin genel durumuna göz attığımızda, yazılan makalelerin sayısının oldukça az olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan'nın akademik ortamında hadis alanında yazılan makaleler seviye olarak İslam ülkelerinden oldukça aşağı seviyede kalmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalara baktığımızda, genelde üzerinde daha çok çalışma yapılmış klasik konular yer almaktadır. Günümüz Azerbaycan toplumunda bu konularla beraber daha yeni konular üzerinde yapılan çalışmalara ihtiyaç vardır. Azerbaycan'da Üniversiteler, din eğitimi veren esas ana kurumlardır, dolayısıyla akademisyenlerin bu konuda daha fazla gayret sarf etmeleri, hadis alanına yönelik çalışmalar yaparak bu alanda var olan eksikliği gidermeleri gerekmektedir.

2.3. Ehli-i Sünnet Hadis Kaynakları: Klasik Hadis Eserleri Tercümeleri

2.3.1. Sahîh-i Buhârî Tercümeleri

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da tercüme edilen klasik hadis eserlerinin başında Buhârî'nin *Sahîh*'i gelmektedir. Söz konusu eserin farklı müelliflerce kaleme alınan tercümeleri bulunmaktadır

2.3.1.1. Sahîh el-Buhârî (Muhtasar)- Alihan Musayev*

Eserin ilk tercümesi *Sahîh el-Buhârî (muhtasar)* ismiyle Alihan Musayev tarafından yapılmış ve iki defa neşredilmiştir. Eser, isminden de anlaşılacağı üzere *Sahîh*'i *Buhârî*'nin muhtasarıdır.

Eserin önsöz kısmında: “*Bugün toplumumuza sırf sahîh hadislere dayalı sünneti tebliğ etmek, dîni korumaya ve yaşatmaya benziyor*” (Musayev, 2009: 2) diyen mütercim kitabı temel hadis kaynaklarına olan ihtiyaca binaen kaleme almıştır. Eser Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inin ihtisârı olan Zebîdî'nin (ö. 893/1488) *et-Tecrîdü's-sarîh* isimli eserinin tercümesidir. Kitabın önsöz kısmında İmam ez-Zebidin *Tecrid*'e yazdığı önsöz ve İmam Buhârî ve ez-Zebidi'nin tercüme-i hâli yer almaktadır.

Kitabın tertip usulübuna baktığımızda, mütercim okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla Arapça metinlerde olduğu gibi tercüme esnasında hadislerin isnadını ihtisar

* 1994-2000'de Medine İslam Üniversitesinde iki yıl Arapça eğitimi almış ve ardından Hadis Anabilim dalında dört senelik lisans eğitimini tamamlıştır. Kur'ân-ı Kerim ve bir çok hadis kitaplarını Azerice ve Rusça'ya tercüme etmiştir.

ederek, sadece hadisın son sahâbîsinin ismini zikretmiştir. Bununla birlikte bab başlıkları ve ayrıca tüm tekrarlanan hadisleri ihtisar etmiştir. Kitapta 2221 hadis yer almaktadır (Musayev, 2009: 3).

Mütercim hadislerin açıklarken okuyucuları zorlamamak için fıkhi konulara girmeden dipnotlarda metinde anlaşılması zor olan kelimer, sahâbîler, hadiste ismi geçen mekanlar ve hadis ravileri ile ilgili gereken kısa açıklamalar yapmıştır. Ayrıca kitapta tercüme esnasında Sahîh'in meşhur şarihleri olan İbn Hacer el-Askalani, Şihâbeddin Ahmet b. Hatib el-Kastalani (ö. 923/1517), Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855/1453)'nin şerhlerinden de istifade edilmiştir (Musayev 2009).

Azerbaycan'da klasik hadis eserlerinin tercüme ve şerhini vermekle halkımızın ihtiyacına cevap verecek eserleri ortaya koymakta büyük katkısı olan Alihan Musayev'le yaptığımız mülakatta Azerbaycan'da halkın hadise yönelik tutum ve bakışlarında olan sorunları tespit etmeye çalıştık. Mütercim klasik hadis eserlerinin tercümelerinin onların şerhleri ile birlikte verilmesinin daha makbul olduğunu belirtmektedir. Şöyle ki, söz konusu eserler şerhsiz verildiği zaman hadislerin batınî anlamından daha fazla zahiri anlamına dikkat edilmektedir. Bu yüzden hadislerden elde edilen anlamlar toplumsal hayata farklı şekilde yansımakta, bu da toplumda bir takım sorunların oluşmasına sebep olan yanlış öğrenme ve anlamalara neden olmaktadır. Aynı zamanda mütercim Azerbaycan'da ister te'lif, ister tercüme olsun hadis kitaplarına büyük ölçüde ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

2.3.1.2. Tam Sahîh-i Buhârî-Arif Haşimov, Fuzûlî Hüsuyev

Buhârînin ikinci tercümesi *Tam Sahîh-i Buhârî* ismiyle ilk cildi Arif Haşimov, ikinci cildi Arif Haşimov ve Fuzûlî Hüsuyev tarafından olmakla iki cilt halinde tercüme edilmiş ve 2011 senesinde yayınlanmıştır. Eser iki cilt haliyle Buhârî'nin *Sahîhi*'nin 1\5 ihata etmektedir. Eserin devamı henüz yayınlanmamıştır.

Eserin giriş kısmında mütercim kısaca Buhârî'nin *Sahîhi*'nde takip ettiği yöntem ve Buhârî'nin kendisi hakkında bilgi vermiştir. Kitabın başında, giriş kısmının ardından hadis ilmi konularının bir kısmı ele alınmış ve okuyucuya bu ilim ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Kitapta hadislerin orijinal metni ile beraber isnad zinciri de tam olarak yer almıştır. Lakin eserde senedlerin tercümesi yoluna gidilmemiş, hadislerin senedi ihtisar

edilerek son ravinin ismi verilmiştir. Kitabın tercümesi esnasında müellif, kendisinin belirttiği üzere kitabın şerh edilmesi ve fıkhi hükümlerin belirtilmesinde İmam Kastalani'nin şerhini esas almış, bununla beraber diğer kitaplardan da büyük ölçüde faydalanmıştır (Haşimov 2011). Eserde şerhlerin ardından en meşhur sahabiler ile ilgili açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Mütercim eserin dipnot kısmında bazı bab başlıkları, hadisin sened ve metinleri ilgili gereken açıklamalara yer vermiştir. Yazar bazı bab başlıklarını isimsiz bırakarak Buhârî'nin metodunu takip etmiştir. Kitabın ilk cildi Vahyin Başlangıcı kitabı/ana bölümü ile başlamış, Teyemmüm kitabı/ana bölüyle bitmiştir.

Namaz kitabı/ana bölümü ile başlayıp Sıfatu's-salat kitabı/ana bölümü ile biten kitabın ikinci cildine baktığımızda ise ilk ciltten farklı metodun izlendiğini görmekteyiz. Şöyle ki, bu ciltde şerhlere yer verilmemiş, gerekli kısımlar sadece dipnotta açıklanmıştır.

2.3.2. Sahîh-i Muslim Tercümeleri

2.3.2.1. Sahîh-i Muslim ve Şerhi- Alihan Musayev

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Azerbaycan'da klasik hadis eserlerinin tercüme ve şerhini vermekle halkımızın ihtiyacına cevap verecek eserleri ortaya koymakta büyük katkısı olan Alihan Musayev'in diğer değerli çalışması bir cilt halinde neşredilen *Sahîh-i Müslim ve Şerhi* eseridir. Eserin diğer ciltleri henüz neşredilmemiştir. Müellif, eserin başlangıcında, mukaddime kısmında okuyucuya faydalı olsun diye hadis usulü bilgilerini kısaca özetlemiş ve bazı hadis ıstılahlarının açıklamasını vermiştir. Ardından müellif, eserin başında Müslim'in mukaddimesine orijinal Arapça metni ve tercümesi ile beraber yer vermiştir. Bir cilt halinde neşredilen bu eserde mütercim, isnadla ilgili bilgilere yer verirken Azerbaycan okuyucusunun hadisleri anlama düzeyini dikkate alarak şerh etmiştir. Şöyle ki, mütercim bu hususla ilgili mukaddime şunları belirtmektedir: “İsnadla ilgili konuları araştırmak sıradan okuyuculara değil, sırf bu bilimle uğraşan muhaddislere aittir” (Musayev, 2010: 12). Mütercim hadislerin tercümelerini verirken hadisin son ravisinin ismini vererek ardından hadisin tercüme ve açıklamasını yapmaktadır. Hadislerin açıklamasını yaparken okuyucunun kolayca yararlanması ve hadis metninin anlaşılmasında yardımcı olabilmesi için fıkhi görüşlere fazla girmeksizin kelimelerin lügat ve ıstılah manasını vermiştir. Ayrıca gereken yerlerde sahabiler, diğer bazı raviler ve mekânlar hakkında tarihi bilgiler de sunmuştur.

Hadislerin şerhinde ve ondan çıkartılan hükümlerin belirlenmesinde meşhur şerh eserleri olan Nevevi'nin *Minhac*, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bari* ve diğer hadis kitaplarından istifade edilmiştir (Musayev, 2010: 13).

2.3.2.2. Sahîh-i Muslim (Muhtasar)- Anar İsrafilov, Arif Hacıyev

Temel klasik hadis kaynaklarından olan *Sahîh-i Müslim*'in diğer bir neşri aynı yılda ekip halinde Anar İsrafilov ve Arif Hacıyev tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir. Söz konusu eser *Sahîh-i Muslim*'in muhtasarıdır. Eserin başında İmam Müslim'in kısa tercüme-i hâli anlatılmıştır. Eserde hadislerin sıra numarası verilmeyip sadece eserin sonununda münderecat kısmında her fasılın ihtivâ ettiği hadis sayısı belirtilmiştir. Ayrıca eserde okuyucuya hadisleri aydınlatmak amacıyla gereken yerlerde anlaşılması zor olan kelimelerin hiç açıklanmaması, hadislerin kaynak ve sıhhat durumlarına yer verilmemesi, hadisleri rivayet eden raviler ile ilgili herhangi bir açıklamamanın yapılmaması çalışmayı eksik bırakmıştır.

2.3.3. el-Edebü'l-müfred Tercümeleri

2.3.3.1. Peygamberin Ahlakı (el-Edebü'l-müfred ve Şerhi)-Alihan Musayev

İmam Buhârî *el-Edebü'l-müfred* isimli kitabını Hz. Peygamber'in ahlâkı, yaşam tarzı, edep ve emirleri ile ilgili hadisleri bir araya getirerek meydana getirmiştir. Kitap Hz. Peygamberin görgü kuralları ve ahlakı konusunda yazılan en mükemmel ve değerli kitaplardandır.

Söz konusu kitabın Azerbaycan'da tam metin tercüme ve şerhi iki cilt halinde *Peygamberin Ahlakı* ismiyle Alihan Musayev tarafından yapılmış ve 2013 senesinde yayımlanmıştır. Kitabın ilk cildi bir mukaddime ve 290 babdan oluşmakta ve bu ciltde 687 hadis yer almaktadır. Kitabın mukaddime kısmında “*Biz bu kitabı okumakla İslâmın bize buyurduğu İslâmi edebi ve Resulullah (s.a.v)'in bize tebliğ ettiği en üstün ahlakı öğrenmiş olacağız*” diyen mütercim devamında Hz. Peygamber'e iman, itaat ve tasdik etmenin, onu sevmenin, saygı duymanın öneminden söz etmiş ve buna ayet ve delillerle örnekler sunmuştur (Alihan, 2013: 8-21).

Yoğun bir emek ve *ilmi* gayretin mahsulü olan, oldukça sade bir dilde tercüme edilen ve iki cilt halinde ele alınan Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i yazıldığı günden zamanımıza

kadar çokca okunan temel hadis kaynakları arasında yerini almıştır. Oldukça detaylı bir şekilde ele alınan bu eserin mukaddime kısmının sonunda kitabın tercüme ve şerhi esnasında takip edilen metodtan söz edilmiştir. Şöyle ki, mütercim Arapça orijinal metni verilen hadisin tercüme esnasında sened kısmını kitap uzun ve yorucu olmasın diye ihtisar ederek son sahâbîsini vermiştir. Hadislerle ilgili açıklama yapılırken İmam Nevevi (ö. 679/1277)'nin *Şerhu Sahîh-i Müslim*, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*, Mübârekfûrî (ö.1353/1935)'nin *Tuhfetu'l-ahvezî* isimli şerhlerinden istifade edilmiştir. Kitapta hadislerin sıhhati, kaynak durumları ve zaman zaman hadis metninde geçen şahıslar hakkında bilgi verilmiştir. Musayev bu açıklamalarında Muhammed Nâsiruddin el-Albani'(ö. 1999) nin hadis kitaplarından önemli ölçüde istifade ettiğini belirtmiştir (Alihan, 2013: 25).

İkinci cilt, 345 bab ve 635 hadis ihtiva etmektedir. Yazar kitabın ikinci cildin sonunda iki sayfalık özete yer vermiş ve hadislerdeki İslam ahlakından bahsetmiştir. Ardından 6 sayfalık bazı hadis ıstılahlarının açıklamasını yapmıştır.

2.3.3.2. Peygamberin Ahlakı (tahkik: Nâsiruddin el-Albani) Alihan Musayev

Tahkiki Nâsiruddin el-Albani'ye mahsus olan İmam Buhârî'nin *Edebü'l müfred* isimli kitabı yine *Peygamberin Ahlakı* başlığı ile yine aynı mütercim, Alihan Musayev tarafından tercüme edilmiş ve 2007 senesinde yayınlanmıştır. Söz konusu eserde diğer kitaptan farklı olarak şerhlere ve sahabîlerin faziletleri ile ilgili açıklamalara yer verilmemiştir. Orijinal Arapça metninde olduğu gibi tercümesinde de senedler ihtisar edilerek sadece sahâbî verilmiş ve her hadisin altında hadisin sıhhat durumunu açıklayan ıstılahlara yer verilmiştir. Eserin önsöz kısmında bu ıstılahların anlamları açıklanmış, musannif ve sahâbîler hakkında bilgi verilmiş, çok az da olsa bazı hadislerle küçük notlar eklenmiştir.

Görüldüğü gibi, sonuncu eser uzun ve yorucu olmamakla beraber, okuyucuların faydalanması için daha kolay üslupta tertip edilmiştir.

2.3.4. Riyâzü's-Sâlihîn Tercümeleri

2.3.4.1. Salihler Bahçesi (Riyâzü's-Sâlihîn)- Resul Mövla oğlu Ömerov

Hadis kitapları arasında zengin muhtevası ve mükemmel tertibi ile vazgeçilmez bir öneme sahip olan Nevevi'nin *Riyazü's-sâlihîn*'i, pek çok İslam ülkesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da büyük ilgiyle okunan kitaplardandır. Söz konusu kitabın tercümesi iki farklı mütercim tarafından ayrı ayrı zamanlarda yapılmıştır. Eserin ilk tercümesi 2010 senesinde Resul Mövla oğlu Ömerov tarafından bir cilt halinde neşredilmiş, diğer ciltleri henüz basılmamıştır. İlk cilt 126 fasıl, 813 hadisten oluşmaktadır. Eser konuya ait Kur'ân ayetleri ile başlamakla beraber, Arapça hadis metinleri ve hadislerin şerhleri yer almamaktadır. Sadece dipnot kısmında hadislerin geçtiği diğer kaynaklar ve okuyucuya anlaşılması zor olan kelimeler hakkında açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır.

2.3.4.2. Riyâzü's-Sâlihîn (Muhtasar) – Namig Abuzerov

Eserin diğer tercümesi Namig Abuzerov tarafından yapılmış ve 2011 senesinde neşredilmiştir. *Riyâzü's-sâlihîn*'in muhtasarı olan bu eser 876 hadis içermektedir. Kitap, konuyla ilgili Kur'ân ayetleri ile başlamakla beraber, diğer tercümeden farklı olarak Arapça hadis metinleri de yer almaktadır. Kitabın diğer özelliği, okuyucuya ezberlemesi tavsiye edilen hadislerin Arapça metinlerinin kırmızı renkle verilmesidir. Önsöz kısmında imam Nevevi hakkında kısaca bir bilgilendirme yapılmıştır. Sonunda mütercim kitapta kullanılan hadis ıstılahları ve bazı kelimeler ile ilgili okuyucuya faydalı olması açısından açıklamalara yer vermişti. Mütercim eseri tercüme ederken sade ve anlaşılır bir dil kullanarak, gereken açıklamaları metin içerisinde yapmıştır. Kitabın tercümesindeki sadelik, her kesim okuyucuya hitap edecek düzeyde, akıcı bir üslupla ve okuyucuyu yormayacak şekilde kaleme alınmıştır.

2.3.5. Şemâil Tercümeleri

2.3.5.1. Şemâil-Vügar Muradov

Faruk Vural'ın kaleme aldığı, Arapçadan Türkçeye çevrilmiş olan 142 sayfalık Şemâil eserinin Azerice'ye çevirisi Vügar Muradov tarafından yapılmıştır. Eser iki kez neşredilmiştir.

Hz. Peygamber'in giyimi, hayat tarzı, Hz. Peygamber'in vasıfları, kullandığı eşyalar isimli beş bölümden oluşan eserde hadislerin Arapça metinleri yer almamaktadır. Eserde hadis numaraları verilmeksizin hadislerin tercümeleri verilmiş, açıklaması ve kısa değerlendirmesi yapılmıştır. Eser geniş ve ihâtalı olmasa da okuyucuya Tirmizi'nin *Şemâil*'i hakkında fikir vermesi bakımından yardımcı olmaktadır.

2.3.5.2. Peygamber'in Vasıfları-Alihan Musayev

Hz. Peygamber'in vasfı, ibadet, onun yüksek ahlakı ve insanlarla güzel davranış ve yaşayışı hakkında şimdiye kadar yazılmış kitapların en değerlisi olan ve mükemmel bir üslupta tertip edilen Tirmizi'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilü'n-nebeviyye*'si Alihan Musayev tarafından güzel bir üslup ve açıklamalara beraber Azerice'ye tercüme edilerek, 2013 senesinde neşredilmiştir.

Mütercim, kitabında yer verdiği mukaddimede eseri yazmadaki amacının Hz. Peygamber'i halka tanıtmak ve onun kâmil ahlak sahibi olduğunu bir kez daha kanıtlamak olduğunu dile getirmektedir (Musayev, 2013: 21). Eserde tercüme ile beraber dipnot kısmında hadislerde anlaşılması zor olan kelimeler, sahabiler ve faziletleri, hadisin kimler tarafından rivayet edildiği ve hadisin hükmü ile ilgili gerekli açıklamalar verilmiştir. Mütercim hadislerin şerhini *el-Minhâc*, *Umdetü'l-kârî*, *Fethu'l-bârî*, *Tuhfetu'l-ahvezi*, *Zâdü'l-meâd*, *Şerhu Riyâziu's-sâlihîn* gibi pek çok kaynaktan faydalanarak yazmıştır. Arapça sened ve metni verilen hadislerin tercüme sırasında sadece son ravisi olan sahâbînin ismi verilmiş ve metin kısmının tercümesi yapılmıştır. Mütercim kitabın son kısmında, iki sayfada *Peygamberin Vasıfları* başlığı ile eserde bulunan ve şemâil ile ilgili hadisleri bir araya getirerek bu hadislerin özetlerini vermiştir. Ayrıca bazı hadis istilahlarını da açıklamıştır.

2.4. Son Dönem Hadis Eserlerinin Tercümeleri

2.4.1. Sahîh-i Müsned- Mukbil ibn Hâdi el-Vâdi

Klasik hadis eserlerinin tercümeleri yanında XX. yüzyılın meşhur İslam âlim ve düşünürlerinin de değerli eserleri de Azerbaycan okuyucularına tercüme edilip sunulmuştur. Mukbil ibn Hâdi el-Vâdi (ö. 2001) tarafından kaleme alınan Kur'ân ayetlerinin nüzul sebeplerini hadislerle güzel bir üslupta açıklayan *Sahîh-i Müsned* isimli eserin tercümesi Alihan Musayev tarafından gerçekleştirilmiştir. Eseri halkımızı

dînî bilinçlendirme yolunda çok yararlı bir kaynak sayarak tercüme ettiğini söyleyen mütercim konuya müracaat etmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır;

“Kur’ân ayetlerinin nazil olma sebepleri ile ilgili Arap kaynaklarında yeterince eser mevcut olsa da bizim ana dilimizde olan kapsamlı kitap sayısı çok azdır. Benim bu konuya müracaat etmemin bir sebebi de budur”.

Mütercim, eserin başında mukaddime kısmının ardından *Konuyu Seçmeme Neden Olan Sebepler* başlığı altında eseri tercüme etme nedenlerini sırayla açıklamaktadır. Bunlar:

1. Bu eserin, dînî temeli olan iki büyük ilimle: Kuran’ın tefsiri ve Peygamber’in sünneti ile bağlantılı olması,
2. Ayetlerin nüzul sebeplerini inceleyerek onların manasının daha iyi anlaşılması,
3. Diğer ilmi alanlarda olduğu gibi bu alana da ilmi bilgisi olmayanların müdahale etmesi,
4. Ayetlerin nüzul sebeplerindeki anlaşılmazlıkları ortaya çıkarmak.

Eserde mütercim tarafından okuyucuya hadislerin daha kolay anlaşılmasını sağlayacak şerhlere yer verilmiştir. Kitabın sonunda bazı hadis ıstılahlarının açıklaması yer almaktadır.

2.4.2. Fakih Ve Muhaddislerin Bakışı Açısından Peygamber Sünneti- Muhammed el-Gazali

Bu türdeki değerli eselerden bir diğeri de, modern dönem İslam dünyasının büyük düşünür ve alimlerinden biri olan Muhammed el-Gazali (ö. 1996)’nin kaleme aldığı *Fakihler ve Muhaddislere Göre Nebevi Sünnet* isimli eserdir. Eser 2009 senesinde Azerice’ye çevrilmiş ve neşredilmiştir.

Günümüz dünyası Müslümanları için bu kitabın öneminden bahseden editör Elşad Mahmudov, önsöz kısmında günümüzde ki Müslümanların inanç meselelerinden sosyal, ekonomik, hukuki kadar, küresel de dahil olmak üzere günlük bazı konuları ele almış, özellikle Peygamber (A.S)’ın sünnetinin doğru anlaşılması ve yaşanmasının önemli olduğu ifade edilmiştir. Yazar aynı zamanda söz konusu kitabın Azerice’ye çevrilmesinin, Azerbaycan’da İslam’ın iki kaynağı; Kur’ân-ı Kerim ve Peygamber

sünnetinin doğru anlaşılmasına büyük fayda sağlayacağını belirtmiştir. (Mahmudov, 2009: 6)

2.4.3. Sünnete Karşı Tutumumuz Nasıl Olmalı?- Yusuf el-Karadavi

Peygamber sünnetinin dindeki yeri ve onun doğru anlaşılıp yorumlanması yönündeki diğer değerli eser günümüzün seçkin İslam âlimi Yusuf el-Karadavi'nin *Sünneti Anlamada Yöntem* eseridir. Sünnetin doğru anlaşılması ve yorumlanmasından bahseden bu değerli eser farklı mütercimler tarafından Azerice'ye çevrilmiştir. Eserin ilk tercümesi İslâmî ilimlerin birçok alanına dair tercüme eserleri bulunan İslâmî ilimlerin temel alanlarında özellikle hadis, tefsir ve fıkıh sahasında bazısı telif bazısı da tercüme eserler bırakan Dr. Elvüsal Mammedov tarafından Azerice'ye tercüme edilip 2011 senesinde neşredilmiştir. Aynı zamanda Dr. Elvusal Mammedov'un Azerice olan bu tercümesi A.A. Alizade tarafından Rusca'ya çevrilmiş ve 2014 senesinde neşredilmiştir. Genel okuyucu kitlesine hitap eden bu kitabı, Azerice'ye çevirmekte amacının memleketimizde sünnetin anlaşılması hususunda ciddi sorunların var olduğunu ve tercüme ettiği kitabın da bu sorunların çözülmesinde önemli katkı sağlayacağına inanan yazar ülkemizde var olan sorunları kitabının önsöz kısmında şöyle ifade ediyor: *“Memleketimizde müslümanlar arasında da Sünnetin doğru anlaşılması hususunda ciddi sorunlar mevcuttur. Örneğin:*

- a) Vacip kurallarla ilgili bilgisi olmayan kişilerin hadislere dayanarak fetva vermeleri,
- b) Sünnet olan bir amel için farz hükmünün verilmesi,
- c) Hadislerin sebeb-i vurûdlarının yanlış anlaşılması (Mammedov, 2011: 5).

Yazarın belirttiği üzere günümüzde birçok İslam ülkesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Müslümanlar arasında sünneti yanlış anlama sorunu mevcuttur, Kitap, sünneti doğru anlatan mükemmel üslubu ve herkesin rahatlıkla okuyup anlayacağı tercümesi ile okuyuculara sünneti ve onun ilkelerini derinden bilinçli olarak anlamaya yardımcı olacaktır.

Son zamanlarda Azerbaycan halkının İslam'a ve İslâmî ilimlere olan ilgisinin arttığını dikkate alarsak Dr. Elvüsal Mammedov'un zikrettiği sorunların toplumda daha da yaygınlık kazanmaması ve halkı doğru bilinçlendirmek açısından Peygamber

sünnetinin doğru bir şekilde anlaşılmasında yol göstericisi olan, müslüman zihniyetinin sorunlarını ele alan bu tür kitapların Azerice'ye tercüme ve te'lif edilmesi Sünnetin doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

2.4.4. Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu-.İsmail Hakkı Ünal

İsmail Hakkı Ünal'ın doktora tezi olan *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu* isimli kitabı, Hacıyev Mülkadar tarafından Azerice'ye çevrilmiştir. Adı geçen kitapta İslam'ın dört fıkıh mezhebinden birincisi, Hanefi mezhebinin kurucusu ve Ehl-i Sünnetin önde gelen âlimlerinden olan İmam Ebu Hanife'nin İslam'ın ikinci kaynağı olan hadislere verdiği önemden bahsedilmiştir. İmam Ebu Hanife'nin fıkıhtaki üslubunu ve hadislere verdiği önemi anlatan bu kitabın Azerice'ye tercüme edilmesinin okuyucuya mevcut Mezhep Taassubu ve Taklitçiliğini bir yana atarak âlimlerin görüşlerinin gerçek mahiyetini anlayıp değerlendirebilmesi yönünden önemli bir fayda sağlayacaktır.

2.5. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Telif Eserler

2.5.1. Câmi, Nevâî ve Fuzûlî Yaradıcılığında Kırk Hadis- Ateмі Mirzeyev

İlmi değeri açısından kayda değer eserlerden birisi de Ataemi Mirzeyev'in kaleme aldığı *Câmi, Nevâî ve Fuzûlî Yaradıcılığında Kırk Hadis* adlı eserdir. Eserde yazar okuyucuya hadis ilmi ve hadis kitapları hakkında kısa bilgi verdikten sonra Hadis-i Erbain mecmualarının konu ve içerik bakımından türleri, bu eserlerin yazılma tarihleri ile ilgili bilgiye yer vermiştir. Daha sonra ise müellif Câmi, Fuzûlî, Nevaî'nin *Hadis-i Erbain* 'leri üzerinde durarak bu eserlerin yazılma sebepleri, eserlerin tertip üslub, konu açısından tasnifi ve onların tercüme özelliklerine yer vermiştir. Ayrıca müellif Kur'ân ve hadislerde geçen ahlak kavramından bahsetmiştir. Burada Abdurrahman Câmi'nin *Hadis-i Erbain* eseri orijinal eser olmakla beraber, Nevâî ve Fuzûlî'nin eseri ise Câmi'nin *Hadis-i Erbain*'in tercümesinden ibarettir. Mirzeyev tarafından ilk kez yapılan bu tür tahkikatdan sonra yazar bu eserlerin her birinin kendine özgü özelliklerini yorumlayarak, Nevâî ve Fuzûlî'nin eserlerinin esasında ortaçağ türk edebiyatında var olan tercüme eserlerin kalitesi ve özellikleri hakkında tam bir fikir vermektedir.

2.5.2. Allah Resulu'nun Nurlu Kelamları- Alişir Ahmetli

Alişir Ahmetli *Allah Resulu'nun Nurlu Kelamları* adlı eserini geniş okucu kitlesi için kaleme aldığını bu amaçlarda okuyuculara kolaylık sağlaması için hadislerin isnad ve rakamlarını vermediğini belirtmektedir. Kitabda 1500 hadis yer almaktadır. Hadisleri rivayet eden sahabe ravilerin isimleri, arapça metinler eserde yer almamakta ve geçtiği kaynaklar ile ilgili herhangi bilgi verilmemektedir. Kitabda Allah, tevhid, Kur'ân, zikir, salavat, şirk, kabir, namaz, abdest, zekat, sadaka gibi çeşitli konular yer almaktadır. Kitabın ilk cildi 50 ana başlık 1500 hadis, ikinci cildi ise 1500 hadis 195 ana başlıktan oluşmaktadır.

2.5.3. Gülistandan Gül Demeti-Rıfat Şirinov

Hiz. Peygamberin ahlakı ve şahsiyeti ile ilgili örnekleri, onun ümmetine ulaştırmak umuduyla eseri kaleme aldığını söyleyen Rıfat Şirinov, bu eseri, *Kütüb-i Sitte*'den seçilen günlük yaşamla ilgili çeşitli konulardan seçtiği 250 hadis ve onların açıklamalarından oluşturmaktadır. Eserde önce hadisler Arapça metinleri ile beraber verilmiş, ardından hadisteki hikmetler başlığı altında hadisin açıklaması yapılmıştır. Eser 310 sayfadan oluşmaktadır.

2.5.4. Hiz. Muhammed'in Hikmet Hazinesinden Örnekler (1500 Hadis)- Memmedhasan Gemberli

Prof. Dr. Memmedhasan Gemberli'nin *Hiz. Muhammed'in Hikmet Hazinesinden Örnekler* isimli kitabı, çeşitli konuların yer aldığı 1500 hadisten oluşmaktadır. Eserin tercümesinde şu yöntem izlenmiştir: Hadislerin Arapça metinleri ve hadisin senedleri verilmemiş, sadece hadisleri kitaplarına almış olan müelliflerin isimleri verilmiştir. Yazarın yöntemine örnek olarak aşağıdaki hadisi verebiliriz:

Nesai ve Ebu Davud'dan:

“Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmedikleri kimsedir”

Görüldüğü üzere yazar hadisin ravisini değil bu hadisi kitaplarına almış olan müelliflerin isimlerini zikretmiştir. Müellif kaleme aldığı kitabında genelleme yaparak, aynı ve benzer konulu hadisleri bir başlık altına almıştır. Kitab 12 bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda *Karışık Konulu Hadisler* diye bir başlık verildiği de

görülmektedir. Müellif burada bazı hadislerin şerhine yer vermiştir. Kitap 2012 senesinde neşredilmiştir.

2.5.5. 40 Hadiste Aile-Rıfat Şirinov

Dr. Rıfat Şirinov'un diğer eseri, aile ve aile içi ilişkiler hususunda Hz. Peygamber'in hadislerinden seçilerek meydana getirilen *40 Hadiste Aile* isimli eseridir. Eserde müellif evliliğin önemi, karı koca hakları, boşanma, çocuk ve anne baba hakları ile ilgili hadislere yer vermiş ve bu hadisleri günümüzdeki bazı problemleri dikkate alarak yorumlamıştır. Eser 137 sayfadan oluşmaktadır.

2.5.6. 40 Hadiste Ticaret-Sefa Muradov

Diğer kırk hadis türü eser, Sefa Muradov'un kaleme aldığı, İslâmî ticaret ahlakının genel prensiplerinden bahseden *40 Hadiste Ticaret* isimli eserdir. Eserde ticaretin manevî esasları, zaman ve mekân, alıcı ve satıcı ilişkileri, satılan mal ve bu konularla ilgili Hz. Peygamber'in 40 hadisi ve açıklamaları yer almaktadır. Eser 150 sayfadan oluşmaktadır.

2.6. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Tercüme Eserler

2.6.1. 40 Hadis Tercüme ve Şerhi-Tağı Tağıyev

Akademik araştırma kadrosunun bir araya toplamak suretiyle meydana getirdiği *40 Hadis Tercüme Ve Şerhi* adlı eser Tağı Tağıyev tarafından Azericeye tercüme edilerek, şerh edilmiştir. Eser 159 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta hadislerde yer alan konular orijinal ve detaylı şekilde yorumlanmıştır. Hadislerin şerhi esnasında özellikle dînîmizin temel kaynakları olan Kur'ân ve hadis kitaplarını kullanılmak suretiyle, tefsir kitaplarına ve büyük İslam âlimlerinin görüşlerine müracaat edilmiştir. Lakin şerh esnasında hadislerin açıklamalarında kullanılan kaynaklar belirtilmemiştir.

2.6.2. Hikâyelerle Çocuklara 40 Hadis- Yaşar Kandemir

Prof. Dr. Yaşar Kandemir'in Peygamberimizin hadis-i şeriflerinin çocuklar tarafından okunması ve öğrenilmesi amacıyla kaleme aldığı *Hikâyelerle Çocuklara 40 Hadis* kitabı Dr. Rıfat Şirinov tarafından Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir. Söz konusu

kitabın Azerice'ye çevrilmesi küçük okuyucular tarafından Hz. Peygamber'in hadislerinin daha kolay anlaşılabilmesi açısından çok güzel bir çalışma olmuştur.

2.6.3. Peygamber Efendimizin Hayat Ölçüleri- Murat Kaya

Seçme hadis eserlerinden olan diğer tercüme eser Dr. Murat Kaya'nın *Peygamber Efendimizden Hayat Ölçüleri* isimli eseridir. Eserde islam, iman, ibadet, günahlardan korunmakla ilgili hadisler biraya getirilerek, ayet ve hadislerin ışığında açıklanmıştır. Kitapta 250 hadis yer almaktadır. Eser, Terlan Ferecullayev tarafından tercüme edilerek 2010 senesinde neşredilmiştir.

2.6.4. Kur'ân ve Sünnet İkliminde Yüzakı Eğitim Rehberi- Mustafa Küşükaşçı; Ali Eşmeli

Mustafa Küşükaşçı ve Ali Eşmeli olan *Kur'ân ve Sünnet İkliminde Yüzakı Eğitim Rehberi* kitabı Eldar Karimov tarafından Azerice'ye tercüme edilmiştir. Kitaba, herkes tarafından kolaylıkla ezberlenebilen 100 ayet ve 100 hadis dâhil edilmiştir. Hadisler senedsiz verilerek sadece kaynaklar zikredilmiştir. Kitapta sadece dînî konular değil, aynı zamanda Azerbaycan ve dünya edebiyatının seçkin temsilcilerinin Şiirleri de yer verilmiştir.

2.6.5. Sevgili Peygamberimiz ve Ehl-i Beytin'den Yaşam Örnekleri- Hasan Cirit

Peygamber ve Ehl-i Beytin'den iman, ibadet, ahlak ve diğer konularla ilgili rivayet olunan hadislerin yer aldığı *Sevgili Peygamberimiz ve Ehli Beytin'den Yaşam Örnekleri* adlı kitab, Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Erbaa gibi muteber hadis kaynaklarında yer alan 120 hadisten oluşmaktadır. Kitabda kırkbeş ana başlık ve her başlığın altında üç hadis Arapça metin ve tercümeleri ile bereber yer almaktadır. Hadislerin geçtiği kaynaklar kitabın dipnot kısmında gösterilmiştir. Kitabın Azericeye tercümesi Aliyev Elnur ve Hidayetov Resadet tarafından yapılmıştır. Eser 96 sayfadan oluşmaktadır.

2.7. Şîî Hadis Kaynakları Tercümleri

2.7.1. Üsûl-u Kâfi Tercümeleri

2.7.1.1. Hadis İlminin Kaynak Eseri Usûl-u Kâfi- Rıfat Humbetov

Şîî mezhebinin meşhur hadis kaynaklarından olan Şeyh Muhammed bin Yakub bin İshak el-Kuleyni'nin *Usûl-u Kâfi* isimli eserini tercüme eden Rıfat Hûmbetov eserin başında Kuleyni'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa malumat verdikten sonra “Ehli Beyt Okulunda Hadis” başlığı altında Şîî mezhebinin muteber hadis kaynaklarının isimlerini zikretmiştir. Devamında hadis usulünün bazı temel kavramları hakkında bilgi vermiştir.

Eserde hadislerin orijinal metinleri senedleriyle birlikte yer almasına rağmen tercüme esnasında hadisin sahabi ravisinin ismi verilerek Arapça metnin tercümesi yapılmıştır. Mütercim açıklayıcı mahiyette olan dipnotlara nadiren yer vermiştir.

2.7.1.2. Usûl-u Kâfi- İlgar İsmayılzade

Eserin ilk neşrinden sonra yapılan yeni tercümesi, ihtisar ve açıklamaları ile birlikte İlgar İsmayılzade tarafından gerçekleştirilmiştir. İlgar İsmayılzade, tercümesini gerçekleştirdiği kitabın başında İmam Kuleynî'in hayatı ve eserleri, *el-Kâfi*'deki hadislerin durumu ve eserin ihtisar metodu ile ilgili 33 sayfalık bir mukaddime yazmıştır. *el-Kâfi Kitabının İhtisar* metodu adlı başlıkta Şîî ve Sünnî alimlerine göre hadis kavramı, Ehl-i Şîa'da bazı hadis türleri ve kavramları, münafıkların İslam dînine darbe vurmak amacıyla Ehl-i Beyt'e karşı hadis uydurma faaliyetleri konuları ele alınmıştır. Eseri tercüme etmekteki esas amacının İslam Peygamberi ve onun Ehl-i Beyti'nin güzel kelimelerini insanlara takdim etmek olduğunu (İsmayılzade 2013) söyleyen mütercim, hadislerin tercüme ve şerhi esnasında, kendi araştırmaları ile beraber, araştırmacı alim Muhammed Bakir Behbuti tarafından kaleme alınan *Sahîhu'l-Kâfi* isimli eserinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Mütercim ihtisar metoduna riayet etmek amacıyla eserinde her konuya ait yalnız birkaç hadis vermekle yetinmiştir. Ayrıca eserde mevcut olan bazı uzun hadislerin gereken kısmı sunulmuştur. Müellif okuyucular için yorucu olmasın diye hadislerin sened silsilesini tam bir şekilde vermemiş, hadislerin açıklaması sırasında okuyucuya anlaşılması zor olan kelime ve kavramların lügat ve ıstılah manasını kitabın dipnot kısmında açıklamıştır.

2.7.2. Sunen'un Nebi - Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai

Hiz. Peygamberin dış görünüşü, ibadetleri, ahlâkı ve benzeri hallerini konu edinen şemâil türü eserlerinden biri Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai (ö. 1981)'nin *Sunen'un Nebi* isimli eseridir. Eser İlzar İsmayılzade tarafından tercüme edilerek, neşredilmiştir. Eser, Şeyh Muhammed Hadî Fıkhi tarafından Arapça'dan Farsça'ya çevrilen *Sünen'un Nebi* isimli kitabı esas alınarak tertip edilmiştir (İsmayılzade 2012: 6). Kitabın başında Tabatabai'nin kitabına yazdığı önsöz yer almaktadır. Eserde yer alan mukaddimede Sünnî ve Şîî mezheplerine göre *sünne* kavramı ele alınmaktadır.

Hiz. Peygamberin dış görünümü ve ahlakî başlığı ile başlayan eserde, tercüme esnasında hadislerin isnadı ihtisar edilmiş ve son ravinin ismi verilmiştir. Eserin haşiyesinde hadislerin kaynak durumları, anlaşılmayan kelime ve kavramlarla ilgili gereken açıklamalar yapılmıştır.

2.7.3. Hisâl – Şeyh Saduk

Ahlak ve davranış kuralları, iyi ve kötü vasıflarından bahseden Hiz. Peygamber ve Ehl-i Beytten rivayet edilen hadislerden oluşan Şeyh Saduk'un (ö. 381/991) müellifi olduğu muteber Şîî hadis kaynaklarından olan “*Hisâl*” Azerice'ye Müşfik Mehdibeyli ve Mikayıl Elizade tarafından tercüme edilmiştir. Eserin başında Şeyh Saduk'un kısa tercüme-i hali ve ardından Şeyh Saduk'un *Hisâl*'a yazdığı bir sayfalık önsözü yer almaktadır. Eserde Arapça metinlere yer verilmemiştir. Okuyucuların eserden daha fazla faydalanması amacıyla açıklayıcı mahiyette dipnotlar konulmuştur.

2.7.4. Mizân'ul Hikmet- Muhammedi Reyşehri

Şîî ve Sünnî hadis kaynaklarına dayanılarak Peygamber (s.a.v) ve Ehl-i Beyt'inden rivayet edilen hadislerden oluşan, Muhammedi Reyşehri tarafından telif edilen ve toplam 23030 hadisın yer aldığı bu büyük kitab ihtisar edilerek Ağabala Mehdiyev, Elşen Mahmudov ve Etibar Guliyev tarafından Azericeye tercüme edilmiştir. Arapça alfabetik sıralama esasınca düzenlenmiş olan bu hadis külliyyatının ihtisarı esnasında takip edilmiş metod ile ilgili herhangi bilgiye yer verilmemiştir. Kitabda Arapça metinler yer almamaktadır. Hadislerin geçtiği kaynaklar kitabın dipnot kısmında verilmiştir.

2.8. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Şîi Telif Eserler

2.8.1. Zirveden Bakış (80 seçme hadis) -Nermine Celilova

Seçme hadisler konusunda Nermine Celilova'nın kaleme aldığı *Zirveden Bakış (80 Seçme Hadis)* adlı eserde Hz. Peygamber ve imamlardan rivayet edilen çeşitli konulardan oluşan 80 hadis yer almaktadır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın bazı eksiklikleri mevcuttur. Şöyle ki, eserde yazar Arapça metinlere yer vermemiş, bu da tercümeyle aslıyla kıyaslamayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca hadislerin kaynak durumlarını belirtmemiş, okuyucuya zor gelen kelime ve kavramlar ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Kitabın son faslında ilmihal bilgileri, çeşitli dualar, İslam'da mübarek gün ve geceler, o zaman yapılacak dualar ve ameller hakkında bilgi yer almaktadır.

2.8.2. 101 Hadis-Sabir Hasanlı

Küçük hacimli olup, anne ve babaya saygı, merhamet ve iyilikle ilgili hadisleri içeren eser, Sabir Hasanlı tarafından kaleme alınmıştır. Kitap kendinde bir çok eksiklikleri barındırmaktadır. Şöyle ki, müellif hadislerin sened ve kaynaklarını belirtmemiş, sadece hadislerin Arapça metin ve tercümesine yer vermiştir. Bu da hadislerin yer aldığı kaynakların bilinmemesi bakımından okuyucuyu sıkıntıya sokmaktadır.

2.9. Muayyen Sayıda Hadis İçeren Şîi Tercüme Eserler

2.9.1. Gönül Okşayan Sözler-Fahrettin Altan

Müellifi Fahrettin Altan olan 1994 yılında bir grup mütercim tarafından tercüme edilerek basılan *Gönül Okşayan Sözler* adlı kitap, 14 imamdan 40 hadis alınarak toplam 560 hadisi ihtiva etmektedir. Eserin mukaddimesinde kısaca; İslam'ın zengin kültürü, hadislerin yayılmasında imamların rolü, 40 hadis öğrenmenin fazileti hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Sözü geçen kitapta Hz. Peygamber başta olmakla 14 masumdan rivayet edilen çeşitli konulara dair hadisler yer almaktadır.

2.9.2. İçki ve İçki İçmek Hakkında 40 Hadis

Yine bu dönemde kaleme alınmış olan 40 hadis türü olan diğer bir eser, İran İslam Cumhuriyeti tarafından Bakü'de tercüme ettirilen, Hz. Peygamber ve imamlardan

rivayet edilen hadiseleri içeren *İçki ve İçki İçmek Hakkında 40 Hadis* isimli küçük hacimli bir eserdir. Eserde, hadisler Arapça metinleri ile beraber verilmiştir. Fakat hadislerin kaynak durumları dışında, anlaşılmayan kelime ve kavramlarla ilgili gereken açıklamalar yapılmamıştır

2.9.3. İslam Peygamberi ve Hazret-i Ali (Yetmiş Hadis)- Mir Seyyid Ali Kesmiri Hemedani

Hiz. Peygamberden Hiz. Ali'nin yüksek makamı, fazileti ve Ehl-i beyt hakkında ulaşan yetmiş hadisin, ardından da Hiz.Ali'nin hikmetli kelimelerinin yer aldığı bu kitap Ayetullah Sabiri Hemedani tarafından Azerice'ye tercüme edilmiştir. Eserde Arapça metinler de yer almaktadır. Mütercim eserin tercümesi sırasında metin içinde gereken yerlerde açıklamalara yer vermiştir.

2.9.4. Masumların Nurlu Kelamlarından 500 Hadis – Mir Seyyid Ali Kesmiri Hemedani

14 masumdan rivayet edilen 500 hadisin yer aldığı kitap Mikdad tarafından Azerice'ye tercüme edilmiştir. Eserde mütercimin soy ismi geçmemiştir. Tercüme sırasında mütercim Arapça metinlere ve herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir.

2.9.5. Kırk Meclis, Bin Hadis-Ahmet Dehgan

Ramil Ezimov'un tercüme ettiği, ahlak, dua, davranış kuralları ve benzeri konuların yer aldığı kitap, ilk önce Kur'ân ayetleri ile başlamış daha sonra konu ile ilgili hadislerle yer vermiştir. Eserin sonunda her masumdan rivayet edilen 40 hadise Arapça metinleri ile birlikte yer verilmiştir.

2.10. Konulu Hadis Çalışmaları

2.10.1. Hadis İlmi- Seyid Reşadi

Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra din alanında canlanma olmasına rağmen İslâmî ilimlerle ilgili eserlerin yazılmasında gözle görülür derecede bir ilerleme olmamıştır. Ayrıca hadis ilminde de okuyuculara bu ilim hakkında bilgi verecek herhangi bir kitap mevcut değildi. Bu durumu dikkate alan Said Reşadi *Hadis İlmi* kitabını kaleme almıştır. Yazar İran İslam Cumhuriyeti'nin Kum şehrinde yüksek dînî

eğitim almıştır. Küçük hacimli olan, 62 sayfa ve 15 dersten oluşan bu kitapta hadis ve sünnet hakkında bilgi verilmiş, hadisin rolüne ve önemine değinilmiş, "kırk hadis" ıstılahının anlamı, Şîî mezhebinde hadis, hadis rivayeti ve yazılmasının hangi halifeler döneminde yasaklandığı, hadislerin uydurulması ve uydurma sebepleri, Sahîh hadisi uydurma hadisten ayırt etme yöntemleri, rical ilmi, eski ve yeni rical kitapları arasındaki fark, hadis çeşitleri, sahabe ve Ehl-i Sünnetin sahabeye yaklaşımı, mütearız hadisler, hadislerin korunması gibi konulara yer verilmiştir. Ehl-i Sünnet mezhebinin kitaplarının adlarının yer aldığı bu kitapta konular açıklanırken hem Sünnî hemde Şîî mezhebi alimlerinin görüş ve fikirlerine yer verilmiştir. Buna rağmen kitap hadis ilmini öğrenmek isteyenler için kapsamlı bilgi vermemekte, sadece bu ilim ile ilgili başlangıç olarak hadise dair fikir oluşturulmasında yardımcı olmaktadır.

2.10.2. Ehl-i Beyt Kur'ân ve Hadiste- Muhammedi Reyşehri

İki cilt halinde olan eserin tercümesi Seyid Hasan Musevi tarafından yapılmıştır. Eserde sahabe ve imamlardan rivayet olunan Ehl-i Beyt'in faziletine dair hadisler yer almaktadır. Hadisler Arapça metin ve kaynakları ile bereber verilmiştir. İlk cildinde Ehl-i Beyt mefhumu, Ehl-i beyt'i tanımak, Ehl'i Beyt okulu, Ehl-i Beyt'in tavsiyeleri gibi başlıklar altında 780 hadis, ikinci cildinde de Ehl-i Beyt hakları, Ehl-i Beyt'i sevmek, Ehl-i Beyt'e düşmançılık başlıkları altında 502 hadis yer almamaktadır. Kitabın sonunda hadisleri rivayet eden sahabe ve imamların hayatları hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

2.10.3. Ehl-i Beyt Kur'ân Ve Hadis Açısından- İlgar İsmayılzade

Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytini, Kur'ân ve Hadis Açısından ele almaktaki amacının; Kur'ân ve Sünnetin bu konuya olan bakışını açıklamak, İslam Peygamberi ve Ehl-i Beyti'nin fazilet ve üstünlüğünü ispat etmek ve müslümanların bu çatı altında birleşmelerine olanak sağlamak olduğunu belirten yazar, kitabına yazdığı önsözünde müslümanlar arasında gerekli olan birlik ve beraberliğin, onların Kur'ân ve Sünnete dönmekten geçtiğini vurgulamıştır. Kitabın ilk bölümünde *Kuran'da Ehl-i Beyt* ikinci bölümde *Hadiste Ehl-i Beyt* başlığı altında Ehl-i beyt'e ait on dört ayet ve hadis hem Şîî hem de Sünnî mezhepleri açısından incelenmiş ve onlar hakkında ileri sürülen soru ve iddialar cevaplandırılmıştır. Söz konusu hadisler İmamların sayısı, Menzilet, Sakaleyn,

Sefine ve Eman hadisleridir. Müellif kitabın sonunda bazı hadis ıstılahlarının açıklamasına yer vermiştir.

2.10.4. Ashab-ı Kiramın Dilinden Peygamberimiz- İsmail Lütü Çakan

İsmail Lütü Çakan'ın güzel üslûbıyla kaleme aldığı *Ashab-ı Kiramın Dilinden Peygamberimiz* adlı hacmi küçük olan eser Raşid Hasanov tarafından Azericeye tercüme edilmiştir. Kitabda Peygamberimizin bazı tutum, davranış ve yüksek ahlaki özellikleri 33 ana başlık altında ashabın dilinden rivayet olunan hadislerle anlatılmıştır. Hz. Peygamberi çeşitli yönleriyle tanıtan eserde Arapça metinler yer almamaktadır. Eser 119 sayfadır.

2.10.5. Hadis-i Şeriflerde Kutsal Şehirlerin Tarihi- İbrahim Guliyev

Dr. İbrahim Guliyev tarafından hem Ehl-i Sünnet, hem de Şîf alimlerinin kitaplarında yer alan hadis-i şerifleri inceleyerek yazılan bu eserde; Mekke, Medine, Kudüs, Kufe, Necef, Kerbela, Horasan, Kum şehirleri ve bu şehirlerde yaşanan olaylar kaleme alınmış ve anılan şehirlerin İslam tarihinde oynadığı rol belirlenmiştir. Ayrıca hadisler açıklanırken tefsir ve tarih kitaplarına da müracaat edilmiştir.

2.10.6. Hadislerde Dua- Rıfat Şirinov

Eseri kaleme almaktaki amacının Sahîh kaynakları kullanarak duaların Hz. Peygamber'in belirttiği şekilde okuyuculara sunmak olduğunu ifade eden müellif küçük hacimli eserde hadislerde duanın önemi, edebi, kabul olma zamanları, duanın çeşitleri ve günlük hayatta okunan dualara yer vermiştir.

2.10.7. Peygamberimiz ve Günlük Hayatı- Kamil Yılmaz

Efendimiz'in beşer olarak güzelliklerini peygamber olarak özelliklerini ve model sıfatlarını anlatan bu kitap Namig Rzayev tarafından Azericeye çevrilmiştir. Kitabda birinci bölümde *Yaradılış Yönüyle Peygamberimiz*, ikinci bölümde *Peygamberimizin İbadetleri ve Zühd Hayatı*, üçüncü bölümde ise *Peygamberimizin Yüksek Ahlakı* başlıkları altında peygamberimizin günlük hayatı hadislerle anlatılmaktadır. 133 sayfadan oluşan eserde Arapça metinler yer almamaktadır.

2.11. Hadis Alanında Yazılan Azerice Eserler Üzerine Bir Değerlendirme

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da dînî faaliyet alanında görülen yoğun, çok sesli, kontrolsüz ve kalitesiz hizmet arzı dînî yayınlar alanında da yaşanmıştır. Ansızın içine düşülen serbestlik ortamı ile birlikte dînî bilgi ve yayının az olmasının doğurduğu büyük ihtiyaç nedeniyle bir yandan Azerbaycanlı öğrenciler bu bilgileri edinebilecekleri yerlere ve ülkelere akın ederken, öte yandan bu bilgi boşluğunu giderecek aceleci çalışmalar, kitaplar ve neşriyat ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz gelimi Azeri yazarların, bir kısım dînî hikâyeleri, duaları ve ilmiyal bilgilerini içeren el veya cep kitapçığı türünden bazı eserleri yayınlanmıştır (Nazligül, 2003: 76). Bu bilgi boşluğunu giderecek aceleci çalışmalar hadis alanında da kendini göstermiştir. Yapılan çalışmalar incelediğinde, bu eserlerin önemli bir kısmının, hadis ilminin yöntem ve usulünü bilen, bu alanda yeteri kadar tecrübesi olan ehil kişiler tarafından yapılmadığı görülmektedir. Bu yüzden söz konusu eserlerin ilmi usullere uygunluğu bakımından birçok eksikliği mevcuttur.

Bağımsızlık sonrası dönemde yapılan bu çalışmalarda bulunan eksiklikler daha sonraki yıllarda nisbeten giderilmiştir. Bu dönemden sonra özellikle klasik hadis eserlerinin tercümesinde daha kaliteli çalışmalar yapılmıştır. Lakin buna rağmen genel olarak dînî alanda, özel olarak da hadis alanında bir bilgi boşluğunun bulunduğu muhakkaktır. Yapılan çalışmaları ortaya koymak üzere gerçekleştirilen araştırmalarda gerek akademik alanda, gerekse her kesimden insanın anlayabileceği düzeyde yapılan hadis çalışmalarının yeterli olmadığı görülmektedir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde bağımsızlığın ilk yıllarında Şîî hadis eserlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni, bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'da hâkim olan istikrarsız dönemin, ülkede sosyal, ekonomik vb. sorunların daha da artmasıdır. Söz konusu durum ülkede İran kaynaklı dînî faaliyetlerin önünü açmıştır. Bu dönemde İran'dan gelen din adamları genellikle Bakü, Gence ve Azerbaycan'ın güney bölgesindeki camilerde vaazlar vermiş ve kurdukları medreselerde dînî eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir. İran'ın Azerbaycan dînî hayatına en önemli etkisi, dînî literatür aracılığıyla kendini göstermiştir ve bu durum hala devam etmektedir. Günümüzde Bakü ve Sumgayıt başta olmakla Azerbaycan'ın bütün

bölgelerindeki kitap mağazalarında İran'dan getirilen dinî kitaplar bulunmaktadır (Hasanov, 2007: 207-211).

Hadis alanında neşredilen eserler incelendiğinde tercüme eserlerin, telif eserlerine oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Tercüme eserlerin Azerbaycan halkına kazandırılması, onlar için ne kadar faydalı olsa da, bu alanda özgün eserler ortaya koymak gerekmektedir.

Ayrıca akademik alanda yapılan çalışmalar da çok azdır. Diğer İslam ülkelerine bakıldığında akademisyenlerin hadis ilmine dair çok kaliteli eserler ortaya koydukları görülmemektedir. Azerbaycan'da yapılan tecümelerin çoğu klasik eserlerden oluşmaktadır. Fakat bu alanda kendini geliştirmek isteyen kişiler, daha çok esere ve günümüzde hadis ilminde yapılan yeni çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

Hz. Peygamber'in anlatmak ve vermek istediği mesajın ne olduğunun çarpıtılmadan doğru bir şekilde anlaşılması, İslam dîninin ve Hz. Peyğamber'in anlaşılması açısından fevkalade önemli bir noktadır. Dini yanlış anlamak ve yorumlamak dine yapılabilecek en büyük kötülüktür. Bu nedenle din alanında hazırlanacak eserler büyük titizlik ve gayreti gerektirmektedir. Buraya kadar incelediğimiz hadis eserlerinin birçoğunda bu titizlik ve gayret görülmemektedir.

Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda hataların giderilmesi amacıyla, hadis alanında tecrübeli ve bilgili olan kişilerden oluşan bir denetim komisyonu kurulması ve bu kurulda çalışmaların denetlenmesi gerekmektedir. Böylece toplumun istifade edebileceği daha sağlıklı dînî eserler ortaya çıkarılmış olacaktır.

BÖLÜM 3: HALKIN HADİS BİLGİSİ

Bu bölümde, Azerbaycan toplumunun çeşitli kesimlerinin hadise bakışını tespit etmeyi amaçlayan bir anket çalışması değerlendirilecektir. Bu amaçla öncelikle araştırmanın hipotezleri, kapsam ve sınırlılıkları, araştırmanın metodu, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplamada kullandığımız anket formunun hazırlanması, verilerin toplanması ve analizi hakkında bilgiler verilmek daha sonra ankette ulaşılan bulgular değerlendirilecektir.

3.1. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de uygulanmıştır. Halkın hadis bilgisi hakkında sonuçlara ulaşmak için yapılan bu çalışmada 450 kişi üzerine anket araştırması uygulanmış ve içerik analiz tekniği uygulanarak konu ile ilgili bulgular elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma halkın doğrudan okuyup cevaplayacakları 30 sorudan oluşan bir anket formunun doldurulmasından oluşur. Araştırmada deneklerin ülkemizde hadisin öğretim ve tebliğine ilişkin düşüncelerinin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Katılımcıların dînî seviyelerini tespit etmek amacıyla sorulan soruların yanında halkın kaynak bilgisini ölçen sorular da sorulmuştur. Daha sonra soruların anlaşılabilirliğini kontrol etmek amacıyla 50 kişi üzerinden pilot uygulaması yapılarak uygun düşmeyen ve anlaşılmayan bazı sorular çıkarılmış, anket formundaki sorulara son şekli verilmiştir. Anket sorularında yapılan düzeltmelerden sonra anket 450 kişiye uygulanmıştır. Uygulanan anketlerin 422 tanesinin geri dönüşü olmuştur. Geri dönüşü yapılan 422 anketin 22'sinin cevaplarının gelişigüzel oluşu ve gereksiz cevapların fazla olması nedeniyle değerlendirmeye uygun görülmemiş, toplam 400 anket Spss programında incelenmiştir. Tezin bulgular ve yorumlar bölümünde de hipotezlerin geçerli olup olmadığı sınanmıştır.

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sonucunda yüzeysel ve genel sonuçlara varmak yerine, araştırma konusu uygulanabilir sınırlar içinde tutularak, amaca yöneltici belirli, anlamlı ve kesin bilgiler elde etmeye çalışılmalıdır (Gökce, 2004: 70).

Bu çalışma da belli bir zaman diliminde, belli bir evren ve örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir. Seçilen örneklem grubu Azerbaycanın başkenti Bakü halkından oluşmaktadır. Bu zaman diliminde 450 kişi üzerinden anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmamız 450 kişiyle sınırlıdır. Araştırmamızın esas konusu Azerbaycan halkının hadis bilgisi olmasına rağmen zaman kısıtlılığından dolayı anketimizin başkent Bakü’de uygulanması zaman yönünden bir sınırlılıktır.

Bir araştırmanın doğru ve güvenilir olması araştırmalarda elde edilen verilerin sağlıklı olmasına bağlıdır. Çalışmamızda anketi cevaplayan kişilerin cevapları doğru kabul edilmiş ve onların cevapları üzerine inceleme yapılmıştır. Bu nedenle araştırmanın sonucu, ankette yer alan kişilerin cevaplarının doğruluk derecesi ile sınırlıdır.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez, bilimsel bir araştırmada bir durumun denenmesi ve çıkan sonuçların benzer özellikleri gösteren durumlara genellenmesi için doğruluğu test edilmek üzere ortaya atılan ileriye sürülen önermelerdir. Bir başka deyişle, araştırma sonucunun ne olacağına inanılan yönde, araştırma ile ilgili beklentilere uygun ve koşut(paralel) olarak ileri sürülen iddialardır (Aziz, 2011: 39). Bu iddialar araştırma süresince toplanan veriler tarafından doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir (Bal, 2014: 179)

Araştırmamızdaki hipotezleri şu şekilde ifade edebiliriz:

H1: Genç neslin hadisleri bilme oranı daha yüksektir.

H2: Din görevlileri halka yeterince hadis bilgisi vermiyorlar.

H3: Halk millî ve manevî değerleri korumak adına okullarda din eğitiminin konulmasına olumlu baksa da, din bilimlerinin, örneğin, tefsir, hadis gibi özel derslerin eğitimine olumlu bakmaktadır.

3.4. Evren ve Örneklem

Bir alan araştırmasında araştırma yapılan problem alanının tamamına evren denir. Başka bir ifadeyle evren, araştırılmak istenen alanı oluşturan, ortak karakteristik özelliklere sahip, gözelenenebilir objelerin bütünüdür (Cebeci, 2002: 49).

Herhangi bir gözlem alanına giren obje ya da fertlerin tümüne anakütle denir. Herhangi bir evrenden, belirli bir yolla seçilmiş daha küçük sayıdaki obje ya da fertlerin oluşturduğu gruba da örnek denir. Örnekten edinilen bilgilere dayanarak evren hakkında varsayımlarda bulunur. Zira pek çok durumlarda asıl amaç örnek grubu tanımak değil, evreni (anakütleyi) tanımak, onunla ilgili sonuçları çıkararak kararlar vermektir. İşte bir anakütleden amaca uygun örnek seçme işlemine örnekleme ve seçilen örnek modele de örneklem adı verilir (Aziz, 2011: 92)

Bu araştırmanın evrenini Azerbaycan halkı oluşturmaktadır. Ancak bu kadar geniş bir ana kütleyi ele alıp incelemek, onlara anket yapmak zaman ve enerji bakımından çok kolay olamayacağı için ana kütleyi, evreni temsil yeteneğine sahip bir örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Çalışmanın örneklemini Azerbaycanın başkenti Bakü seçilmiştir. Bakü, Azerbaycan'ın tüm şehirlerinden gelen insanların yaşadığı bir yerdir. Bakü'nün örneklem olarak evreni temsil edebilecek nitelikte olduğu ve burada yapılan anket çalışmasının sonuç itibarıyla önemli ipuçları vereceği düşünülmüştür.

2014 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Baküde 2 181 800 kişi yaşamaktadır. Bu araştırma 2-20 Nisan tarihleri arasında Bakü şehrinde yapılmıştır. Araştırmamız esnasında halkın tamamına ulaşmamızın mümkün olmadığı bir gerçektir. Araştırmamızda kolayda örnekleme tekniği kullanılarak araştırmanın verileri elde edilmiştir. Oldukça yaygın olarak kullanılan bu teknikte esas, ankete cevap veren herkesin örneğe dahil edilmesidir (Altunışık 2012: 148). Araştırma evreninde 16 yaş üzerindeki tüm kişiler yer almaktadır.

3.5. Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Azerbaycan'da halkın hadis bilgisinin ölçülmesi konusunda yapılan herhangi bilimsel bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmamızın hazırlık sürecinde araştırmamıza katkı sağlayacağı düşüncesi ile Türkiye'de bu konuda daha önce yapılmış anket çalışmaları incelenmiş, anket sorularının hazırlanması esnasında bunlardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda Halkın Hadis Bilgisini ölçen anketin hazırlanmasında Çelik'in *Halkın Hadis Bilgisi Ve Bilgi Kaynakları* kitabında kullanılan anket ile dînî seviyenin tespitinde ise Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in birlikte gerçekleştirdiği *Türkiyede Dînî Hayat Araştırması* anket çalışmasında kullanılan dindarlık ölçeği yönlendirici olmuştur.

Ayrıca bununla beraber araştırmamızın geçerli ve güvenilir olabilmesi için konuyla ilgili uzmanların görüşlerine başvurulmuştur.

Araştırmada kullanılan anket formu dört bölümden ve son soru hariç kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır.

Birinci kısım demografik özellikleri, ikinci kısım dindarlığı ölçmeyi hedefleyen dindarlık ölçeğini ve üçüncü bölüm katılımcıların hadis ile ilgili sahip oldukları bilgi düzeyini tesbit eden soruları, dördüncü bölüm ise, “5’li Likert Derecelemesine” göre, katılımcıların hadise karşı tutumlarının ölçülmesine yönelik soruları ihtiva etmektedir.

3.6. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi

Toplanan veriler istatistiksel paket programlar (SPSS 19.0) aracılığı ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlara göre yorumlar yapılmıştır. Öncelikle demografik bilgilerin niteliği hakkında bilgi vermek amacıyla frekans ve yüzde dağılımlarını içeren tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Ankette farklı iki grup arasındaki ilişkinin anlamlılık derecesini belirlemek için bağımsız grup t-test (Independent Samples t-test), daha fazla grupların karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (Oneway ANOVA) tekniği kullanılmıştır.

BÖLÜM 4: BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen bulgular, dördüncü bölümde belirtilen hipotezler ve araştırmanın genel çerçevesi dikkate alınarak yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS 19.0 programı ile analiz edilmiştir. İlk önce demografik bilgiler, deneklerin dindarlık seviyelerinin tespiti, hadis bilgi düzeyleri ve hadis eğitim ve öğretimine karşı tutumlarını tespit eden frekans analizinin dağılımı verilecektir. Daha sonra değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerindeki anlamlılık ve farklılıklar incelenmiştir.

4.1. Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçeğin taşınması gereken özelliklerden birisi olan güvenirlik, bir ölçme aracıyla aynı koşullarda tekrarlanan ölçümlerde elde edilen ölçüm değerlerinin kararlılığının bir göstergesidir (Ercan, Kan, 2014: 211).

Alpha değerimiz kritik değer olan 0,7 ile yaklaşık olarak aynı değerdedir. Yapılan analiz sonucuna göre, araştırmada kullanılan ölçme araçları güvenilirirdir.

Tablo 3.
Güvenirlik Analizi Sonuçları

Cronbach's Alpha	N of Items
,699	17

4.2. Demografik Özellikler

Ankete katılan 400 katılımcının demografik özellikleri Tablo 4’de verilmektedir. Cinsiyet grubuna göre katılımcıların frekans analiz sonucuna baktığımızda, tablodan görüldüğü gibi cinsiyetini belirten kişiler arasında kadınlar %62,3 oranla ankete cevap veren katılımcıların çoğunu oluşturmaktadır. Genellikle Azerbaycan’da kadınların erkeklere nazaran sayıca daha çok olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi’nin (ADİK) 2015 yılına ait verilerine göre, Azerbaycan toplumunun genelinin %50,2’si kadın, %49,8 erkektir. Emeklilik yaşı gelmiş kişiler açısından da kadınlar çoğunluktadır. Bunun sebebi kadınların erkeklere nazaran daha uzun yaşamasıdır (<http://www.azerbaijans.com.html>). Örneklem grubunun medeni durum değişkenine göre frekans dağılımına baktığımızda 400 kişinin 220’si (%55) bekâr, 163’ü (%40,8)

evli, 17'si (%4,3) ise dul veya boşanmış olanlar oluşturmaktadır. Deneklerin yaş gruplarına göre frekans dağılımına baktığımız zaman araştırmada 16-25 yaş arasında olanlar %46,3 oranla ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra 26-35 yaş aralığında olanlar %37,8 oranında temsil edilmektedir. Anketimizin çok az bir kısmını %2'ni 56 yaş ve üzerinde olan kişiler oluşturmaktadır. Sonuç olarak gençler daha fazla oran teşkil ettiğini görmekteyiz. Tabloya baktığımızda ankete katılanların büyük çoğunluğunun, %78,3 hayatının çoğunu büyükşehirde geçiren kişiler olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların eğitim durumuna göre frekans dağılımlarına baktığımızda ise, örneklem grubunun, oran olarak çoğunun lisans ve lisansüstü mezunların oluşturduğu görülmektedir. Bu da arştırmamıza katılanların eğitim seviyesi yüksek kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Tabloda mesleklere göre katılımcıların frekans dağılıma baktığımızda, öğrenci grubu %32,5 oranla ilk sırada yer almaktadır. Devamında mesleğini belirten katılımcıların %15,5'i diğer şıkını işaretlemiştir. Sonra sırasıyla diğer meslek grupları gelmektedir.

Tablo 4.
Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri

	Özellik	N	%
Cinsiyet?	Bayan	249	62,3
	Erkek	151	37,8
Medeni hal?	Bekar	220	55
	Evli	163	40,8
	Diğer	17	4,3
Yaş?	16-25	185	46,3
	26-35	151	37,8
	36-45	34	8,5
	46-55	22	5,5
	56+	8	2
Hayatınızın çoğunu nerde geçirdiniz?	Köy	37	9,3
	Kasaba	22	5,5
	İl	28	7
	Şehir	313	78
Eğitim durumunuz?	Okumadım	2	0,5
	İlkokul	4	1
	Ortaokul	58	14,5
	Meslek okulu	12	3
	Lisans	199	49,8
	Lisansüstü	125	31,3
Mesleğiniz?	Ofis Çalışanı	74	18,5
	Fabrika çalışanı	15	3,8
	Öğretmen	48	12
	Doktor	16	4
	İş adamı	26	6,5
	Öğrenci	130	32,15
	Ev hanımı	29	7,3
	Diğer	62	15,5

4.3. Araştırmaya Katılanların Dînî Tutumlarına İlişkin Bulgular

4.3.1. Dînî Bilgi Düzeyi

Sahip olunan dînî bilginin seviyesi, dînî öğrenme konusundaki isteklilik ve bunun için ayrılan süre, kişinin dindarlığının bir işareti olarak kabul edilir (Hökelekli, 2010: 54).

Bu nedenle örneklem grubunun dînî bilgi düzeyini tespit etmek amacıyla onlara “Dînî bilgi seviyesi açısından kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?” şeklinde soru sorduk. Ankete katılanların çoğu yani % 34,5’i kendisini dînî bilgi düzeyi açısından orta, %27,5’i iyi, %6,8’i ise çok iyi şeklinde tanımlamaktadır. Tablodan elde ettiğimiz sonuca istinaden ankete katılanların çoğunun, dînî bilgi açısından orta seviyede olan kişilerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan eğitim sisteminde din eğitiminin yer almamasına rağmen yaptığımız anket çalışmasında örneklem grubumuzu oluşturan kişilerin dînî bilgi düzeyinin yüksek çıkmış olması dikkat çekicidir. Bu da katılımcıların daha ziyade kendi çabalarıyla dînî bilgilerini geliştirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Tablo 5.
Örneklem Grubunun Dînî Bilgi Düzeyine İlişkin Dağılımı

Dînî Bilgi Düzeyi	N	%
Yoktur	31	7,8
Az	94	23,5
Orta	138	34,5
İyi	110	27,5
Çok iyi	27	6,8
Toplam	400	100

4.3.2. Din Bilgisinin Gelişmesine Etki Eden Faktörler

Örneklem grubunun din bilgisinin gelişmesine etki eden faktörlere baktığımızda Tv, radyo, gazete ve internet %47,3 oranla ilk sırada yer almaktadır. Ardından aile, din âlimi, arkadaşlar, dînî grup ve cemaat ve diğerleri gelmektedir.

Örneklem grubunun dînî bilgisinin gelişmesine etki eden faktörler arasında %30 oranla sosyal medya gelmektedir. Azerbaycanda dînî içerikli televizyon ve radyo programları çok az yayınlanmaktadır. Bu tür programlar genellikle Ramazan ayında, mübarek gün ve gecelerde yapılmakta, fakat diğer aylarda aynı yoğunlukta devam etmemektedir. Dînî içerikli programların daha fazla yer aldığı yabancı televizyon programları özellikle türk televizyon programları halkın dînî bilgisinin gelişmesine etki eden faktörlerden biridir.

Dînî bilginin gelişmesine etki eden faktörlerden biri de internettir. Günümüzde internet ve elektronik veri tabanları, hem sınırsız bilgi hem de her türlü kaynağa ulaşma imkânı sağladığından dolayı kişi istediği bilgiyi internet üzerinden kolay bir şekilde elde etmektedir. Dînî iletişim, internetle birlikte sınırsız kitleye ulaşma imkânına kavuşmuştur. İnternette yer alan dînî içerikli siteler, interneti kullananlara dînî bilgiler, dînî organizasyonlar, inançlar, dinlerin sunduğu hizmetler, dînî kitap ve makaleler, diğer dinlere ait gelenek ve inançlar hakkında detaylı bilgi vermektedir (Vardi, 2003: 101). İnternet, dînî tavsiye veya fetva isteme noktasında din mensuplarına büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Artık herhangi bir kullanıcı, dînî bir meselenin cevabını dînî web sitelerden ya da online fetva hizmeti veren kurumsal sitelerden öğrenebilmektedir. Örneğin, Müslüman bir birey, edinmek istediği dînî bir bilgi için din görevlilerine gitmek yerine, internet üzerindeki fetva servislerinden tavsiye alabilmektedir (Haberli, 2012: 650). Anketimizde yer alan kişilerin çoğunun genç kesimden oluştuğunu ve gençlerin vakitlerinin çoğunu çağımızın bağımlılığı olan internette geçirdiklerinden dolayı dînî bilgiye internetten diğer vasıtalarla kıyasen daha kolay bir şekilde ulaştığını görmekteyiz.

Tablo 6.
Örneklem Grubunun Din Bilgisinin Gelişmesine Etki Eden Faktörler

Faktörler	N	%
Ailem ve yakın çevrem	120	30
TV, radyo, gazete, internet vb	189	47,3
Arkadaşlarım	84	21
Dînî grup ve cemaatler	74	18,5
Din alimi	24,3	24,3
Diğer	70	17,5

4.3.3. Ailenin Dindarlık Düzeyi

Toplumu oluşturan en küçük birim olan ve insan neslinin devamını da sağlayan aile, insanın sosyal, psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını gideren bir kurumdur (Aydın, 2000: 35). Aileden alınan dînî bilgi birikimi, genellikle bireyin dînî davranışları üzerinde yönlendirici olmaktadır. Evde namaz kılmak, beraber camiye gitmek, çocuğu teravihlere götürmek, Kur'ân okumak, oruç tutmak, sahura kalkmak, iftar etmek, iyilik yapmak, yaşlılara hürmet etmek, fakirlere yardım etmek gibi davranışlar ve ibadetler, çocuk için örnek davranışlardır (Dodurgalı, 1999: 108). Dînî inancın yerleşmesinde aile, çok etkili bir toplumsallaştırma kaynağı olabilmektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009: 8).

Biz de örneklem grubumuzun dînî bilgi düzeylerini ve ailenin buna etkisinin var olup olmadığını ölçmek amacıyla katılımcılara içinde yetiştikleri ailelerinin dindarlık düzeyini ölçen soru sorduk. Tablodan çıkan sonuçlara baktığımızda örneklem grubunun çoğu %37,5'i "ailem ne dindar ne de değildir" şeklinde cevap vermiştir. Ardından ailesi dindar olanlar % 24,5 oranla bu sırayı takip etmektedir.

Ailesi hiç dindar olmayanlar ise %13,5'i oluşturmaktadır. Azerbaycan laik bir devlet olmasına rağmen halkın millî ve dînî değerlere saygısı büyüktür. Çoğu kişiler İslam dinin esas şartı olan namazı kılmasalar da, Ramazan ayında oruçlarını tutmakta, dînî bayramlar olan Ramazan ve Kurban bayramlarını kutlamaktadırlar. Musayev'in *Azerbaycan'da Ailede Din Eğitim* isimli araştırmasında "Oruç ile ilgili tutum ve davranışlarınız aşağıdakilerden hangisine uymaktadır" sorusuna ankete katılanların %25,0'i "Ramazan ayının tamamında ve mübarek günlerde oruç tutarım", %27,5'i "Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım", %22,8'i "Ramazan ayında oruç tutarım", %24,7'si "Hiç oruç tutmam" cevabını vermiştir (Musayev, 2010: 39). Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere günümüzde artık Azerbaycan'da halkın %70'inden fazlası oruç tutmaktadır. Bu rakamın yüksek olduğu düşünülebilir. Halkın dine, ibadete ve dînî uygulamalara ilgisi artan bir şekilde devam etmektedir. Çünkü Sovyet döneminde gerek okullarda, gerekse devlet kurumlarında Ramazan ayında oruç tutanların oruçlarını bozmak için tüm öğretmenlere, memurlara, işçilere su içirilmiş ve halkın düşüncesinde bu ibadetle ilgili olarak yanlış uygulamalı düşüncelerin, korkuların oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Hasanov 2007: 53).

Tablo 7.
Ailenin Dindarlık Algısına Göre Dağılımı

Dindarlık düzeyi	N	%
Ailem oldukça dindardır	5	1,3
Ailem dindardır	98	24,5
Ailem ne dindardır, ne değildir	150	37,5
Ailem dindar değildir	93	23,3
Ailem hiç dindar değildir	54	13,5
Toplam	400	100

4.3.4. Örneklem Grubunun Dindarlık Algısı

Örneklem grubunun dindarlık durumlarını tespit etmek için “Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Örneklem grubunun dindarlık algısına göre frekans dağılımı Tablo 8’de verilmiştir.

Tablodan görüldüğü gibi örnekleme oluşturan kişilerin % 44,3’ü kendisini dindar olarak algılamakta, % 10,5’i ise hiç dindar olmadığını söylemektedir.

Tablodan elde edilen sonuca baktığımızda deneklerin çoğu kendisini dindar olarak algılamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nde nüfusun çoğunluğunun sosyal hayatta millî dînî değerlere özellikle de büyük ölçüde İslam’a eğilimleri görülmektedir. Azerbaycan’da son senelerde önemli oranda bir dindarlaşma eğilimi bulunmaktadır. 1999 yılında Bakü örneğini dikkate alarak Azerbaycan’da dînî hayat ile ilgili yapılan araştırmaların sonucuna göre de Allah’a kesinlik inananların oranı 93,47% olsa da, ahirete inananların oranı ise %68,50 olmuştur (Gasımova, 1999: 35-39).

Tablo 8.
Örneklem Grubunun Dindarlık Algısına Göre Dağılımı

Dindarlık algısı	N	%
Oldukça dindarım	17	4,3
Dindarım	177	44,3
Ne dindarım ne değilim	97	24,3
Değilim	42	10,5
Hiç dindar değilim	42	10,5
Cevap vermek istemiyorum	25	6,3
Toplam	400	100

4.4. Araştırmaya Katılanların Hadis Bilgisine İlişkin Bulguları

Tablo 9’da gördüğümüz gibi “İslam Peygamberi kimdir?” sorusuna cevap verenlerin çoğu Hz. Muhammed cevabını vermiş, yalnız bir kişi Hz. Ali şeklinde yanıt vermiştir. Bunun ardından anketimizde katılımcılara Hz. Peygamber’i ne kadar tanıdıklarına dair soru yöneltilmiştir. Cevap verenlerin %32,8’i orta, %31,5’i iyi, %13,5’i çok iyi tanıdığını söylemiştir. Peygamber hakkında hiç bir bilgiye sahip olmayanlar deneklerin %7,5’i oluşturmaktadır. Tablodan şu sonuca varabiliriz ki, anketimize katılanların çoğu

Hız. Peygamber hakkında bilgiye sahiptir. “Peygamber efendimizi ne kadar tanıyorsunuz?” sorusundan sonra katılımcılara “Peygamber sünneti derken neyi anlıyorsunuz?” tarzında soru sorduk. Tablodan görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğu %30,5’i sünneti Hız. Peygamber’in fiili olarak algılamaktadır. İkinci sırada %27,8 oranla diğer cevabı gelmektedir. Diğer şıkkında katılımcılar sorumuza Hız. Peygamber’in yolu, hadisleri, yaşam tarzı şeklinde cevap vermişlerdir. Bunun ardından katılımcılar “Sünnetin dindeki yeri nedir?” sorusuna %56,3 oranla “sünnet dînîn kaynağıdır” şeklinde tanımlayarak doğru cevabı vermişlerdir. Sorunun cevabını diğer diye işaretleyenler sünneti, doğru yola yönelmek, farz olmayan ama yapılması faydalı hareketler, şeklinde tanımlamışlardır.

Hadisin anlamını bilmeye ilişkin katılımcılara sorulan soruda evet cevabı %89 oranla ön sırada gelmektedir.

Anketimize katılanların hadis ile ilgili bilgi düzeyini tesbit etmek amacıyla sorduğumuz soruya katılımcıların %12,5’i biliyorum, %32,8’i kişi orta, %36,3’i çok az, %15,5’i hiç bilmiyorum şeklinde cevap vermiştir. Elde ettiğimiz sonuca göre anketimizde hadis bilgi düzeyi çok az olan katılımcılar yer almaktadır.

Daha önceki soruda hadisin ne anlama geldiğini bilip bilmediklerini sormuştuk. “Hayır” cevabını verenler örneklem grubumuzun %11’ni oluşturduğu halde, hadis ile ilgili bilgi düzeyi hiç olmayanlar %15,5’i oluşturmaktadır. Bu da gösteriyor ki, çoğu kişi hadisi sadece anlam olarak biliyor, lakin onunla ilgili bilgiye sahip değildir.

Örneklem grubunun ilk hadis bilgisini aldıkları kaynağına göre dağılımına baktığımız zaman çoğu kişi kendi okumaları sayesinde hadis bilgisine ulaşmıştır. Bu sırayı %27,3 oranla ailem ve yakın çevrem takip etmektedir. Bu konuda %18,5 oranla en az etkili olanlar İlahiyat ve din eğitimi veren resmi olmayan kuruluşlardır. Diğer şıkkını işaretleyenlerin cevabı ise “kitaplar” ve “kendi okumalarım” şeklinde olmuştur. Okuduğunuz hadislerden nasıl faydalanıyorsunuz sorusuna göre katılımcıların dağılımına baktığımız zaman Tablo 9’a göre, sorumuza cevap veren katılımcıların %43,8’i okuyup uygulamaya çalışıldığını ifade ederken, %24,5’i genel kültürünü artırdığını, %17,5’i ise hiç okuma isteğinin olmadığını dile getirmiştir. %9,3’ü hiç kaynağım yok şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 9.
Örenklem Grubunun Hadis ile ilgili bilgi düzeyi

	Özellik	N	%
İslam Peygamberi kimdir?	Hz. İsa Hz. Musa Hz. Muhammed Hz. Yusuf Hz. Yakup Hz. Ali	0 0 399 0 0 1	0 0 99,8 0 0 0,3
Peygamber efendimizi ne kadar tanıyorsunuz?	Tanımıyorum Çok az Orta İyi Çok iyi	30 59 131 126 54	7,5 14,8 32,8 31,5 13,5
Peygamber sünneti derken neyi anlıyorsunuz?	Sözleri Fiilleri Hareketleri Hiç bir fikrim yok Diğer	48 122 55 64 111	12 30,5 13,8 16 27,8
Hadisin ne anlama geldiğini biliyor musunuz?	Evet Hayır	356 44	89 11
Sünnetin dindeki yeri nedir?	Dînî kaynaklarındandır Kültürdür Özel bir yeri yoktur Gelenektir Hiç bir fikrim yoktur Diğer	225 45 8 27 71 24	56,3 11,3 2 6,8 17,8 6
Hadis ile ilgili bilgi düzeyiniz	Hiç bilmiyorum Çok az Orta Biliyorum Çok iyi biliyorum	62 145 131 50 12	15,5 36,3 32,8 12,5 3
Hadis ile ilgili bilgileri ilk kez nereden aldınız?	Ailem ve yakın çevrem İlahiyat fakültesi Din eğitimi veren resmi olmayan kuruluşlar Camide düzenlene vaaz ve irşat programları Kendi okumalarım Televizyon, radyo, gazete ve dergiler İnternet Diğer	109 59 45 74 138 104 107 54	27,3 14,8 11,3 18,5 34,5 26 26,8 13,5
Okuduğunuz hadislerden nasıl faydalanıyorsunuz?	Okuyurum-uygulamaya çalışıyorum Genel kültürümü artırıyorum Hiç okuma isteği duymadım Hiç kaynağım yok	175 96 70 37	43,8 24 17,5 9,3

4.4.1. Örneklem Grubunun Hadis Kaynaklarını Bilmelerine İlişkin Bulguları

Tablo 10’da görüleceği gibi katılımcıların daha önce ismini duydukları hadis kitaplarının ilk sırasında *Sahîh-i Buhârî* (%65) ve *Sahîh-i Muslim* (%58,5) gelmektedir. Hiç duymadım diyenler örneklem grubumuzun %24’ünü oluşturmaktadır. Diğer şikkını işaretleyenler duydukları kitab isimleri olarak *40 Hadis*, İbn Mace’nin *Sünen*’i ve *Peygambere 40 Soru* adlı eserleri yazmışlardır.

Tablo 6’ya baktığımızda en fazla okunan kitap %40 oranla *Sahîh-i Buhârî* olmaktadır. Bunu %26,8 oranla *40 Hadis* adlı kitap takip etmektedir. Sonra sırasıyla diğer kitaplar gelmektedir. Hiç okumadım diyenler katılımcıların % 44,8’ni oluşturmaktadır. Diğer şikkını işaretleyenler okudukları diğer kitap isimlerini belirtmişlerdir. Bunlar: *Bihâru’l-envar*, *Vesâilu’ş-Şia*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, *Kenzu’l-ummâl*, *Müstedrek*, Darimi’nin *Sünen*’idir. Diğer şikkını işaretleyen denekler arasında az da olsa hadise ilişkin olumsuz tutum sergileyen fikirler ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bunların çoğu genellikle Kur’ân’ın esas alınması gerektiğini belirtip, hadisleri sadece zaman kaybı olarak değerlendirmişlerdir.

Azerbaycan’da resmi rakamlara göre, ülke nüfusunun %96’sı Müslümanlardan oluşmaktadır. Halkın %85’i Şîî mezhebine, %15’i Sünni mezhebine mensuptur. Görüldüğü üzere Şîîler ülke ahalisinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Buna rağmen yaptığımız çalışmada daha önce okuduğunuz hadis kitabının ismini belirtiniz sorusunda Sünnî kaynakların daha fazla işaretlenmesi dikkat çekicidir. Sonuç olarak katılımcıların bazıları mezhebini bilmesine rağmen bu mezhep ile ilgili bilgiye sahip değildir. Buna bağlı olarak mensubu olduğu mezhebin kaynaklarını da bilmemektedir.

Tablo 10.
Örneklem Grubunun Hadis Kaynaklarının Bilmesine İlişkin Dağılımı

	Özellik	N	%
Hadis kitaplarından hangisinin ismini daha önce duydunuz?(Birden fazla seçenek işaretleye bilirsiniz)	Sahîh-i Buhârî	260	65,0
	Sahîh-i Muslim	234	58,5
	Sünen-i Nesai	110	27,5
	Sünen-i Ebu Davud	151	37,8
	40 Hadis	181	45,3
	Süneni-Tirmizi	195	48,8
	Riyâzü's-sâlihîn	133	33,3
	el-Kâfi	77	19,3
	Tehzîb	38	9,5
	İstibsâr	32	8,0
	Men Lâ Yahduru'l-Fakih	27	6,8
	Hiç duymadım	96	24,0
	Diğer	12	3
Daha önce okuduğunuz hadis kitabının ismini belirtiniz? (Birden fazla seçenek işaretleye bilirsiniz)	Sahîh-i Buhârî	163	40,8
	Sahîh-i Muslim	102	25,5
	Sünen-i Nesai	20	5
	Sünen-i Ebu Davud	29	7,3
	40 Hadis	107	26,8
	Sünen-i Tirmizi	53	13,3
	Riyâzü's-sâlihîn	76	19
	el-Kâfi	17	4,3
	Tehzîb	3	0,8
	İstibsâr	3	0,8
	Men La Yahduru'l-Fakih	4	1
	Hiç okumadım	179	44,8
	Diğer	12	3

4.4.2. Katılımcıların Hadise Yönelik Tutumları

Tablo 11’de görüleceğin üzere örneklem grubumuzu oluşturan kişilerin söylediğimiz fikirlere karşı tutumlarını tesbit etmeğe çalıştık. Tabloya baktığımızda “Azerbaycan’da mevcut tercüme edilmiş hadis kitapları yeterlidir” görüşüne %32,8 kişi “katılmıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Katılımcıların “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde cevap vermelerinin nedenleri vardır. Şöyle ki, çalışmamızın ikinci bölümünde yaptığımız literatür incelenmesi sonucunda, günümüz toplumunda halkın ihtiyacını karşılayacak kadar yeterince kitap tercümleri yapılmadığını ve yapılan tercümelelerin çoğunlukla ehliyetli kimseler tarafından hazırlanmadığını görmekteyiz. Halkın seviyesi dikkate alınarak konuları daha kapsamlı ve net anlatan kitapların tercümelerinin yapılmasına ihtiyaç vardır.

Okullarda çocuklara hadis eğitimin verilmesi fikrine katılımcıların %25,5'i "katılıyorum", %37'i "kesinlikle katılıyorum" şeklinde fikir belirtmişlerdir. Elde ettiğimiz sonuçtan anlaşıyor ki, ebeveynler çocuklarının dînî bilgisinin gelişmesi için okullarda hadis eğitimin verilmesine daha olumlu yaklaşmaktadır. Bununla da "halk millî ve manevî değerleri korumak adına okullarda din eğitiminin konulmasına olumlu baksa da, din bilimlerinin, örneğin, tefsir, hadis gibi özel derslerin eğitimine olumlu cevap vermeyecektir" hipotezi kabul görmeyecektir.

"Tv, radyo, gazete ve dergi bu konuda insanlara bilgi vermelidir" fikrine katılımcıların % 40,3'ü "kesinlikle katılıyorum" şeklinde yanıt vermiştir. "Katılmayanlar" ve "kesinlikle katılmayanlar" %6'ı ile eşit orandadır. Hadisle ilgili seminer ve sempozyumlar verilmeli fikrine ise katılımcıların %6'ı "kesinlikle katılmadığını" belirtmiş, %39,3'ü ise "kesinlikle katıldığını" belirtmiştir. Hadis eğitiminin verilmesinin toplumun ahlakı üzerine olumlu etkisi vardır fikrine "kesinlikle katılanlar" katılımcıların %50'i oluşturmaktadır. Hiç katılmayanlar ise katılımcıların %6,8'i oluşturmaktadır.

İlahiyat fakültelerinin ve diğer gayri resmi kuruluşların yetiştirdiği ilahiyatçıların ve din görevlilerinin toplumun nazarında bu görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini öğrenmek amacıyla "Din görevlileri halka yeterince hadis bilgisi veriyorlar" fikrini ortaya koyduk. Tabloda görüldüğü gibi bu fikre katılımcılardan %28,5'i "katılmadığını", %26,5'i "kesinlikle katılmadığını" söylemiş, %27'i ise bu konuda kararısız olduklarını belirtmiştir. Bununla da "Din görevlileri halka yeterince hadis bilgisi vermiyorlar" hipotezimizin doğruluğu ortaya çıkmaktadır.

Hadisler İslamı öğrenmek ve öğretmek için vazgeçilmez kaynaktır fikrine %41,8 katılımcı "kesinlikle katılıyorum" cevabını vermiştir.

Tablo 11.
Hadise Karşı Tutumlar

Ifadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart sapma
1.Azerbaycanda mevcut tercüme edilmiş hadis kitapları yeterlidir.	19,5	32,8	33,3	9,8	4,8	2,47	1,06
2.Okullarda çocuklara hadis eğitimi verilmeli	12	8,8	16,8	25,5	37	3,66	1,36
3. Televizyon, radyo, gazete ve dergiler bu konuda bilgi vermeil	6	6	13,8	34	40,3	3,96	1,14
4. Hadisle alakalı ülkede seminer ve sempozyumlar verilmeli.	6	5,8	17,8	31,3	39,3	3,92	1,16
5. Hadis eğitimin verilmesinin toplumun ahlakı üzerinde olumlu etkileri vardır	6,5	2,8	14,5	26,3	50	4,1	1,15
6. Din görevlileri halka yeterince hadis bilgisi veriyorlar	26,5	28,5	27	10	8	2,45	1,21
7. Hadisler, İslam'ı öğrenmek ve öğretmek için vazgeçilmez bir kaynaktır	5,3	3,8	21,5	27,8	41,8	3,97	1,12

Anketin sonunda katılımcıların “Bildiğiniz hadisten bir kaç tanesini yazınız” sorusuna verdikleri hadis örnekleri şöyledir:

- Resulullah (s.a): “Ne dersiniz, birinizin evinin önünden bir nehir aksa ve her gün o nehirde beş kez yıkansa, bu durum o kişide kir namına bir şey bırakır mı?.” diye sordu. Oradakiler; ‘Hayır, o kişide kir namına bir şey bırakmaz’ dediler. Bunun üzerine Allah’ın Elçisi (s.a.v.), ‘İşte günde kılınan beş vakit namaz da böyledir. Allah onunla hataları siler’ buyurdu.”
- “Benim adıma yalan söylemeyin! Kim benim adıma yalan söylerse, ateşe girer.”
- “Cennet annelerin ayakları altındadır.”
- “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.”
- "İman yetmiş küsur bölümdür; en üstte ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ sözünü kabul etmek ve en altta ‘insanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan çekmek/kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir parçasıdır.”
- “Komşusu açken tok yatan kimse bizden değildir.”

- “Kişi sevdiği ile beraberdir.”
- “Namaz dînin direğidir, kim onu terkederse dînini yıkmıştır.”
- “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse, sakın komşusuna eziyet ve sıkıntı vermesin. Allah’a ve ahirete iman eden kimse, misafirine ikramda bulunsun. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse, ya hayır konuşsun, ya da sussun.”
- Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.
- “Biriniz kardeşini (Allah için) seviyorsa ona sevdiğini söylesin.”
- “Münafığın alameti üçtür; konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde hainlik eder.”
- “Ümmetimin üzerine öyle bir devir gelecektir ki, o zaman da dînini korumak, yanan bir ateşi elde tutmak kadar zor olacaktır.”
- “İnsanların hayırlısı, insanlara en faydalı olanıdır.”
- “Sabır ve dua müminin ne güzel iki silahıdır.”
- “Mü’minlerin dertleriyle dertlenmeyen bizden değildir.”
- “Eğer hiç günah işlemeseydiniz, Allah Teala sizi helak eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tevbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği kimseler yaratırdı.”
- “Kul Rabbine en ziyade secdede iken yakın olur, öyle ise secdede duayı çok yapın.”
- “Münafıklara sabah ve yatsı namazından daha ağır gelen hiçbir namaz yoktur. İnsanlar bu iki namazda ne kadar çok ecir ve sevap olduğunu bilselerdi, emekleyerek de olsa cemaate gelirlerdi.”

4.5. Demografik Özellikler Hadis Bilgi Düzeyi İle İlgili Bulgular.

4.5.1. Cinsiyet ve Hadis Bilgisi

Frekans dağılımları ile beraber vatandaşların eğitim, cinsiyet ve yaş gibi demografik özellikleri göz önünde bulundurularak vatandaşların hadis ile ilgili sahip oldukları bilgi düzeylerinde anlamlı farkın olup olmadığının ortaya çıkarılması için T-testi ve Anova testleri uygulanmıştır.

Deneklerin hadis ile ilgili sahip oldukları bilgi düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılığa yol açıp açmadığını belirlemek için bağımsız grup t-testi uygulanmıştır. Tabloda görüldüğü gibi cinsiyet ile hadis bilgi düzeyi arasında anlamlı ilişki söz konusudur. Cinsiyete göre karşılaştırma yapıldığı zaman bayanların (2,63) erkeklere (2,32) nazaran bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınların hadis bilgi düzeyinin yüksek oranda çıkmasını, kadınların erkeklere nazaran kendilerini geliştirmek için daha fazla boş vakitlerinin olmasına bağlamak mümkündür. Erkeklerin son zamanlarda ülkemizde yaşanan devalüasyon sonucu ortaya çıkan işsizlik nedeniyle, geçim sağlamak için daha fazla çalışmak zorunda kalmaları ve bu sebeple dinle fazla ilgilenmeye vakitlerinin olmaması da bu konuda önemli bir etken olarak zikredilebilir.

Din psikolojisinde yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen tutarlı bulgulardan biri de kadınların erkeklerden daha dindar olduğu şeklindedir. Bu, tüm gelişim dönemleri (çocuklar, ergenler, genç, yetişkinler ve orta/ileri yetişkinler) için geçerli olduğu gibi, Amerika, Avustralya, Kanada gibi Hristiyan geleneğinin hakim olduğu çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalarda da değişmemektedir (Cirrinoğlu, Ok, 2011: 121). Dindarlıkta cinsiyet farklılaşmalarını analiz etmek World Values Surveys tarafından yürütülen araştırma sonuçlarına göre hristiyan olmayan topluluklara örnek olmak üzere seçilen Türkiye, Azerbaycan ve Arnavutluk'ta da kadınların erkeklerden daha dindar olduğu görülmektedir. Kendini dindar olarak tanımlama, dinden güç alma ve huzur bulma, dînî yaşamında önemli olduğunu söyleme, Tanrıya inanma gibi hususlarda kadınların daha dindar bir tutum sergiledikleri saptanmıştır (Çelik, Şahin, 2009: 157). Dolayısıyla kadınların erkeklere nazaran daha dindar olmaları hadis bilgisi konusunda da onları öne çıkarmaktadır.

Tablo 12.
Bağımsız T testi

Önerme	F	Sig. (2- tailed)	Ortalama değer	
			Kadın	Erkek
Hadis Bilgisi	0,183	0,02	2,634	2, 318

4.5.2. Yaş ve Hadis Bilgisi

Yaş değişkeninin hadis bilgi düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA), farklılığın hangi grupta olduğunu belirlemek için Scheffe testi uygulanmıştır. Aynı zamanda birinci hipotez test edilmiştir. Aşağıdaki tabloda\ görüldüğü gibi yaş değişkeni ile hadis bilgi düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Yaş grupuna göre karşılaştırma yapıldığında 36-45 yaş aralığının hadis bilgi düzeyi açısından en yüksek seviyede olduğunu görmekteyiz. Bununla da “Genç neslin hadis bilme oranı daha yüksektir” hipotezinin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hadis bilgi düzeyi açısından en düşük ortalama 46-55 yaş aralıkları arasında gözükmektedir. Bu yaş aralığında hadis bilgisinin daha düşük olmasının sebebi bu yaş grubunun yetişme çağının Sovyet dönemine denk gelmesi ve bundan etkilenmiş olabilmesidir.

Tablo 13.
Yaşa Göre Hadis Bilgi Düzeyi Arasındaki Farklılık (Anova)

Faktör	Yaş	N	Ortalama	Std.s	F	P
Hadis bilgisi	16-25	185	2,4216 ^a	,92	7,065	0,000
	26-35	151	2,6291 ^b	1,004		
	36-45	34	3,0588 ^c	1,09		
	46-55	22	1,8182 ^d	,85		
	56+	8	2,0000	,7		
	Toplam	400	2,5125	,99		
Scheffe: a ile c arasında anlamlı fark (P=0,015); b ile d arasında anlamlı fark (P=0,010); c ile d arasında anlamlı fark (P=,000)						

4.5.3. Eğitim Düzeyi ve Hadis Bilgisi

Eğitim, insanı diğer canlılardan en keskin bir biçimde ayıran önemli bir süreçtir. Eğitim istendik kalıcı davranış kazandıran, kişiliğin gelişmesine yardım eden ve onu esas alan, onu yetişkin yaşamına hazırlayan gerekli bilgi, beceri ve davranışları elde etmesine yarayan süreçtir (Tezcan, 1985: 4).

Eğitim düzeyi ile hadis bilgi düzeyi arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Bu fark ortaokul ve lisans düzeyleri arasında kendini göstermektedir. Genel olarak eğitim düzeyleri yüksek olanların genel kültürleri geniş olması sebebiyle, lisan düzeyinde eğitim alanlar ile ortaokul mezunları arasında özellikle de, okullarda din eğitiminin olmamasından dolayı fark bulunması doğal bir sonuçtur.

Tablo 14.
Eğitim Düzeyine Göre Hadis Bilgi Düzeyi Arasındaki Farklılık (Anova)

Faktör	Eğitim	N	Ortalama	Std.s	F	P
Hadis bilgisi	Okumadım	2	3,0000	,0000	7,281	0,000
	İlkokul	4	1,7500	1,500		
	Ortaokul	58	2,0172 ^a	1,084		
	Meslek okulu	12	2,0833	,7929		
	Lisans	199	2,4824	,9257		
	Lisansüstü	125	2,8480 ^b	,9508		
	Toplam	400	2,5125	,99615		
Scheffe: a ile b arasında anlamlı fark (P=,000)						

4.5.4. Ailenin Dindarlık Algısı İle Hadis Bilgisi

Aile sadece çocuğun bakımını sağlamakla kalmaz, ona çevresindeki toplum gerçekliği ile ilgili yorumları öğretir. Ailenin kişinin dinsel gelişimine etkisi olmaktadır (Apaydın: 321). Bu amaçla ailenin dindarlık algısı ile kişilerin hadis bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını tesbit emeye çalıştık.

“Ailem hiç dindar değil” diyen grup ile diğer gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bu da sonuç olarak doğaldır. Zira ailesi dindar olmayanların bilgi düzeyleri daha düşük olacaktır.

Tablo 15.
Ailenin Dindarlık Algısına Göre Hadis Bilgi Düzeyi Arasındaki Farklılıklar (ANOVA)

Faktör	Dindarlık Algısı	N	Ortalama	Std.s	F	P
Hadis bilgisi	Ailem oldukça dindardır	5	3,200 ^a	,8366	15,017	0,000
	Ailem dindardır	98	2,785 ^b	1,007		
	Ailem ne dindardır, ne dindar değildir	150	2,526 ^c	,8568		
	Ailem dindar değildir	93	2,666 ^d	1,035		
	Ailem hiç dindar değildir	54	1,648 ^e	,8046		
	Toplam	400	2,5125	,9961		
Scheffe: a ile e arasında anlamlı fark (P=,014); b ile arasında anlamlı fark (P=,000); c ile earasında anlamlı fark (P=,000); d ile e arasında anlamlı fark (P=,000)						

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Azerbaycan’da yapılan hadis çalışmaları ve halkın hadis bilgisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak Azerbaycan’da yapılan hadis çalışmaları araştırılmış ve ardından halkın hadis bilgisini tesbit etmek amacıyla Azerbaycan halkına anket tekniği uygulanmıştır

Azerbaycan’da yapılan hadis çalışmaları ile ilgili yapılan kaynak taraması sonucunda ülkedeki akademik çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Ne yazık ki, hadis alanında dilimizde yayınlanmış birkaç tercüme ve te’lif eserin dışında, bu alan ile ilgili toplumun ihtiyacını karşılayacak düzeyde eserler telif edilmemiştir. Bu nedenle toplumun ihtiyacını karşılayacak inceleme ve araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Halkın hadis bilgisini ortaya koymak için yapılan anket çalışmasında, ankete katılanların önemli bir kısmını oluşturan % 44,3’ü kendisini dindar olarak algıladığını ifade etmiştir.

Fakat din eğitiminin Azerbaycan eğitim sisteminde özellikle de ortaokullarda yer almaması sonucu olarak, insanlar dînî bilgilerini ankette de görüldüğü gibi sosyal medyadan, internetten, aile ve çevreden ve diğer kaynaklardan elde etmişlerdir. Bunun sonucu olarak toplumda, toplumun birlik ve beraberliğini bozacak, çeşitli dînî düşünce ve fikirlere sahip bireyler oluşmaktadır. Bu tür sorunları önlemek, toplumda sağlıklı dînî düşünceli bireylerin yetişmesi için orta okullarda din eğitimin verilmesi önemli bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü genel anlamda, din eğitimi ve öğretiminin her yaştan insana kazandıracağı pek çok fayda vardır. Bu bağlamda din eğitimi, ferdin hayatına birtakım düzenleyici ilkeler kazandırarak, bireyin ruh sağlığına ve kişisel gelişimine katkıda bulunurken; insanın, en az kendisi kadar diğer insanları da önemsemesi gerektiğini vurgulayarak bireyi sosyalleştirir ve toplumsal barışa hizmet eder. Sağlıklı bir din eğitimi, iyiliği, sosyal adaleti ve dayanışmayı desteklerken, bireysel ve sosyal sorunların oluşmasını engelleyici tedbirler alır (Ayhan, 2004: 232-235).

Anket sonuçlarına bakıldığında, Azerbaycan vatandaşlarının, “Hadis” ve “Sünnet” kelimelerinin manaları bildikleri görülmektedir. Örneklem grubunun ilk hadis bilgisini aldıkları kaynağına göre dağılımına bakıldığı zaman katılımcıların % 34,5’i kendi

okumaları sayesinde hadis bilgisine ulaşmıştır. Bu sırayı % 27,3 oranla aile ve yakın çevre takip etmektedir. Bu konuda en az etkili olanlar ilahiyat fakülteleri ve din eğitimi veren resmi olmayan kuruluşlardır. Bu da gösteriyor ki, halkı din konusunda aydınlatmak ve yaygın din eğitimi faaliyetlerini yürütmekle görevli bir kurum olan ilahiyat fakülteleri ve din eğitimi veren kuruluşlar bu konuda pek de etkili olmamaktadır. Ayrıca sonda katılımcılara İlahiyat Fakültelerinin ve diğer gayri resmi kuruluşların yetiştirdiği ilahiyatçıların ve din görevlilerinin toplumun nazarında bu görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirip getiremediklerini öğrenmek amacıyla “din görevlileri halka yeterince hadis bilgisi veriyorlar” önermesine % 25,5 kişi olumsuz cevap vermiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak, katılımcılara göre din görevlilerinin bu görevlerini yeterince yerine getiremedikleri görülmektedir. Bu da toplumda din eğitimi veren bu eğitim kuruluşlarında, eğitimin zayıf olması sebebiyle, halkı dînî konularda bilgilendirebilecek, görevlerini daha verimli ve etkili bir şekilde yerine getirmeye gayret eden, toplumu din konusunda aydınlatan güçlü kadroların yetişmesine ciddi katkı sağlayamadığı anlamına gelmektedir.

Sorulan son sorulardan tesbit edildiğine göre katılımcılar okullarda çocuklara hadis eğitimi verilmesine, televizyon, radyo, gazete ve dergilerin bu konularda bilgi vermesine, hadisle alakalı ülkede seminer ve sempozyumların düzenlenmesine olumlu bakmaktadırlar. Bu nedenle yukarıda da belirtildiği gibi Azerbaycan’da orta okullarda din eğitimin verilmesi ve halkı bu tür konularda bilgilendirecek uzman kadroların yetiştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abuzerov, Namiq (2011), *Riyâzü's-Sâlihîn (müxteser)*, Bakı: Xezer.

Aliyev, İqrar (1993), *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Elm.

Altan, Fexreddin (1994), *Könül Oxşayan Sözler*, Bakı: Ensariyyen.

Altunışık, Remzi, Recai Çoşkun, Serkan Bayraktaroğlu, ve Engin Yıldırım (2012), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 7. Baskı. Sakarya: Sakarya Kitapevi.

Arslantürk, Zeki (1995), *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Arık, Durmuş (2005), *Azerbaycan Türklerinin Dînî Tarihi ve Halk İnanişları*, Ankara: Öztepe Matbaacılık.

Aslan, Yasin (1992), *Aşkarlık ve Yenidenkurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi*, Ankara: Yağmur Basın Yayın.

Aydın, Mustafa (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları.

Ayhan, Halis (2004), *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.

Aydınlı, Abdullah (2014), *Hadis Yazıları*, 1. Baskı, İstanbul: İFAV.

Aziz, Aysel (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 5. Baskı. İstanbul: Nobel Yayınları.

Bal, Hüseyin (2014), *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*, Ankara: Sentez Yayınları.

Bünyadov, Ziya (1989), *Azerbaycan Tarixi*, Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.

Caferoğlu, Ahmet (1940), *Azerbaycan*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

- Cebeci, Suat (1997), *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Cəlilova, Nərminə (2012), *Zirvədən Baxış (80 Seçmə Hədis)*, Bakı (y.y).
- Çelik, Ali (2009), *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, Bursa: Emin Yayınları.
- Cirit, Hasan (2006), *Sevimli Peyğəmbərimiz və Əhli-Beytindən Həyat Nümunələri*, Bakı: Qismət.
- Çakan, İsmail Lütfi (2011), *Ashab-ı Kiramın Dilinden Peygamberimiz*, Bakı: İpək yolu
- Dehgan, Əhməd (2008), *Qırx Məclis Min Hədis*, R. Ezimov (çev.), Bakı: Esre Rehai.
- Dodurgalı, Abdurrahman (1999), *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul: MÜİFVY.
- Ehedov, Abdulla (1991), *Azərbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Elhuda (1994), *İçki ve İçki İçmək Haqqında 40 Hadis*, Bakı.
- Əlişir, Əhmətli (2009), *Allah Rəsulunun Müqəddəs Kəlamları*, Bakı: Nurlar
- Gasımova, Mehriban (1999), *Azərbaycan'da Dini Hayat, Yayınlanmamış Yüksək Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Gemberli, Məhəmmədhəsən (2012), *Hz. Muhammed'in Hikmət Xəzinəsindən Örnəklər (1500 Hadis)*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Gökce, Birsən (2004), *Tophumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Guliyev, İbrahim (2012), *Hədisi-Şəriflərdə Müqəddəs Şəhərlərin Tarixi*, Bakı: Nurlar.
- Guliyev, İbrahim (2013), *Hədisşünaslığın Esasları*, Bakı: Elm.
- Güler, Zəkəriyyə və Namig Abuzerov (2013), *Hədis Elmi (Problemlər və Həll Yolları)*, 1. Baskı, Bakı: Nurlar.

Hasanlı, Sabir (1996), *101 Hədis*, Bakı: Gənclik.

Hasanov, Bəhram (2007), *Azərbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hafıza Dönüşümləri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Hemadani, Mir Seyid Əli Keşmiri (1995), *İslam Peyğəmbəri və Həzrəti Əli (Yetmiş Hədis)*, Bakı: Sabah.

Hemadani, Mir Seyid Əli Keşmiri (2006), *Məsumların Nurlu Kəlamlarından 500 Hədis*, Bakı: Faiz

Heşimov, Arif (2009), *Tam Səhih-Buxari*, 2. Baskı, Bakı: İpek Yolu

Heşimov, Arif və Füzuli Hüsüyev (2012), *Tam Səhih-Buxari*, Bakı: İpək Yolu

Hökelekli, Hayati (2010), *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Humbetov, Rüşad (2011), *Hədis Elminin Qaynaq Əsəri Usûl-u Kâfi*, Bakı: Kövsər.

İsmayılzadə, İlqar (2007), *Əhli Beyt Qur'an və Hədis Baxımından*, Bakı: Beynəlxalq İslam Elmlər Akademiyası.

İsmayılzadə, İlqar (2012), *Sünenun-Nəbi*, Bakı: Nurlar.

İsrafilov, Anar və Arif Hacıyev (2010), *Səhihi Muslim müxtəsər*, Bakı: Şərq-Qərb.

Kandemir, Yaşar (2010), *Hikâyelerle Çocuklara 40 Hadis*, R. Şirinov (çev.), Bakı: İpek Yolu

Kardavi, Yusuf (2011), *Sünneti Anlamada Yöntem*, B. Erol (çev.), İstanbul: Nida Yayınları.

Kaya, Murat (2010), *Peygamber Efendimizin Hayat Ölçüleri*, T. Ferecullyev (çev.), Bakı: İpek Yolu.

Kombassan Şirketler Topluluğu (1994), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Konya.

- Küşükaşçı, Mustafa ve Ali Eşmeli (2011), *Kur'ân ve Sünnet İklminde Yüzakı Eğitim Rehberi*, E. Kerimov (çev.) Bakı: İpek Yolu
- Mahmudov, Pənah (1979). *Müasir İdeoloji Mübarizə ve Din*, Bakı: Gənçlik.
- Mahmudov, Elşad (Ed.) (2009), *Peyğəmbər Sünəsi*, Bakı: İdrak.
- Mammedov, Əlvüsal (2011), *Sünəyə Mənasibət Necə Olmalıdır*, Bakı: İdrak.
- Mehdibəyli, Müşviq və Mikayıl Əlizadə (2013), *Xisal*, Bakı: Qala.
- Mirzeyev, Atəmi (1997), *Cami, Nəvai və Fuzûlî Yaradıcılığında Qırx Hədis*, Bakı: Ozan
- Muradov, Səfa (2014), *40 Hədisə Ticarət*, Bakı: İpek Yolu.
- Musayev, Əlixan (2003), *Səhihi-Müsnəd*, Bakı: Nurlar.
- Musayev, Əlixan (2007), *Peyğəmbərin Əxlaqı (tahkik: Nasıruddin əl-Albani)*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Musayev, Əlixan (2009). *Səhih əl Buxari*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Musayev, Əlixan (2010), *Səhihi Muslim və Şərhi*, Bakı: Şərq- Qərb.
- Musayev, Əlixan (2011), *Peyğəmbərin Əxlaqı (el-Ədəbul-Mufrad və Şərhi)*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Musayev, Əlixan (2013), *Peyğəmbər'in Xislətləri*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Orucov, Hidayət (2012), *Azərbaycan'da Din (Ən Qədim Dövlərdən İndiyədək)*, Bakı: İdrak
- Ömərov, Rəsul (2010), *Salehlər Baxçası (Riyazü's-salihin)*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Paşazadə, Allahşükür. (1991). *Qafqazda İslam*, Bakı, (y.y)
- Polat, Salih (2011), *Hadis Araştırmaları, Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*, 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.

- Reşadi, Seyid (2003), *Hədis Elmi*, Bakı, (y.y)
- Reyşehri, Muhammedi (2009), *Əhli-Beyt (ə) Quranda və Hədisdə*, Bakı: Nurlar.
- Reyşehri, Muhammedi (2009), *Mizan 'ul-Hikmet*, Bakı: Nurlar.
- Saray, Mehmet (2010), *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Bakı: Şərq-Qərb
- Şirinov, Rüşət (2001), *Hədis Elmi*, 2. Baskı, Bakı: Şərq Qərb.
- Şirinov, Rüşət (2008), *Gülüstandan Gül Dəstəsi*, Bakı: İpek Yolu.
- Şirinov, Rüşət (2013), *40 Hədisdə Ailə*, Bakı: İpek Yolu.
- Şirinov, Rüşət (2014), *Hədislərdə Dua*, Bakı: İpek Yolu.
- Tağıyev, Tağı (2010), *40 Hadis Tərcümə və Şərhi*, Bakı: Xezer.
- Tezcan, Mustafa (1985), *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ünal, İsmail Hakkı (2013), *Ebu Hənifənin Hədis Anlayışı və Hənəfi Məzhəbinin Hədis Metodu*, M. Hacıyev (çev.), Bakı: Elm-Təhsil
- Velixanlı, Nailə (1993), *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Vural, Faruk (2001), *Şəmail*, V. Muradov(çev.), Bakı: Xezer.
- Yılmaz, Kamil (2015), *Peygamberimiz və Günlük Hayatı*, Bakı: İpəkyolu
- Yunusov, Arif (2004), *Azərbaycanda İslam*, Bakı: Zaman.

Makale, Bildiri və Tezler

- Abuzerov, Namig (2008), Zevaid Qavramı və Ədəbiyyatı, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimsel Mecmuası*, Sayı. 9, ss. 111-120.
- Abuzerov, Namig (2009) Hadislerin Mətin Baxımından Təhlili, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.12, ss. 89-99.

- Alimuradov, İlqar (2007), Azərbaycan'lı Muhəddis Əhməd İbn Harun əl-Bərdici, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 8, ss. 207-218.
- Apaydın, Halil (t.y). Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*, ss. 320-337
- Bal, Hüseyin (2000). Azerbaycan'da Dînî Tolerans ve Mezhep İhtilaflarının Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar, *Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, ss. 171-182
- Cirhinoğlu, Fatma. Gül ve Ü. Ok (2011), Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?, *Journal of World of Turks*. Vol. 3, Sayı. 1, ss. 121-141.
- Cirit, Hasan (2005) Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh ile Kuleynî'nin el-Kâfî Adlı Eserlerinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Önemi, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1. ss 203-220.
- Cirit, Hasan (2008) Hz. Peygamber ve Gençlik, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, ss. 61-66.
- Çelik, Celalettin ve İlkay Şahin (2009), Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri, *Toplum Bilimleri Dergisi*, ss. 142-166.
- Ercan, İlker ve İsmet Kan. (2004). Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Vol. 30, Sayı. 3, ss. 211-216.
- Guliyev, İbrahim (2010), Hicri IV ve V Əsrlərdə Yazılan Bəzi Məşhur Eserlər, *Bakı İslam Universiteti İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 5, ss. 89-116.
- Gurbanlı, Mübariz (2015), Azərbaycanın Nümunevi Din Siyaseti, *Devlet ve Din*, s.20
- Gurbanova, Yegane (2015), Uydurma Hədisin Əlamətləri: Sənəd Və Mətn Baxımından, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23. ss. 93-104.

- Haberli, Mehmet (2012), Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Kahraman, Abdullah (2007), Azərbaycan'da Dînî Hayat, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, ss. 207-216.
- Kerimov, Samir (2006), Sünnən'in Dindəki Yeri, *Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi Dergisi*, Sayı 4. ss. 65-72.
- Musayev, İslam (2013). Azərbaycan Ailesində Dînî Hayat ve Din Eğitimi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, ss. 165-177.
- Nazlıgül, Habil (2003). Azərbaycan Dînî Literatüründə Hz. Muhammed. *Sosyal Bilimler Ensititüsü Dergisi*, Sayı 2, s.63-89
- Samadov, Elsevər (2006). Azərbaycan'da Din Eğitimi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Selimli, Qoşqar (2005), İslam'ın İlk Dönəmlərində Bəzi Azərbaycan'lı Muhəddislər, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 4, ss. 97-116.
- Selimli, Qoşqar (2007), Hədis Elmində “Səhih” Anlayışı ve Səhih Hədisin Şartları, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.8, ss. 67-75.
- Selimli, Qoşqar (2008), Hədis Elmində “Ahad” Hədis Anlayışı”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 9, ss. 49-59.
- Selimli, Qoşqar (2008), Hədisin İlk Qaynağı-Səhabə, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 10, ss. 104-116.
- Selimli, Qoşqar (2011), İslamın İlk Dönəmlərində Cərh ve Ta'dil İstilahlarının Ortaya Çıxması, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 16, ss. 27-34
- Selimli, Qoşqar (2012), Hədislər Arasında Görülən İxtilafların Səbəbləri, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 18, ss. 75-84

Selimli, Qoşqar (2013), Hədis Elmində Zəyif Hədis Anlayışı, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 20, ss. 39-50.

Selimli, Qoşqar (2015), Mövzu Hədislərin Uydurulma Səbəbləri, *Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, ss. 65-76.

Şirinov, Rüşət (2006), Azəri Mühəddis Bərdicinin Həyatı və Eserləri. *Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi Dergisi*, Sayı.1, ss 171-180.

Şirinov, Rüşət (2006), Peyğəmbəri Anlama, *Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi Dergisi*, Sayı. 1, ss. 45 -64.

Şirinov, Rüşət (2007) Mezheblərin Ortaya Çıxmasında Hədislərin Rölü, *Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubesi Dergisi* Sayı. 2, ss. 153-172.

Şirinov, Rüşət (2009), Zəyif Hədis batıldirmi?, *Bakü İslam Üniversitesi Zakatala Şubesi Dergisi*, Sayı. 4, ss. 113-122

Taştan, Abdulvahap (2003), Azərbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı 25, ss. 1-39.

Tombak, Fatma (2011), 20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme, *Adnan Menderes Üniversitesi*, sayı 2, 360-370

Vardi, Recep (2003), İletişim Aramları ve Dînî Hayat, *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Ansiklopedi

Bünyadov, Ziya (1991), Azərbaycan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, ss. 317-322, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Guluzade, Mübariz (1996), *Dînîmiz Dünən və Bu gün (1920-1995)*, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, ss. 4

İnternet Kaynakları

- Saleh, Mohsen. (2014). Ortadoğu'da Mezhebî ve Dînî Çatışmalar: Tarihî ve Güncel Bir Analiz. Z. Demir (çev.). <http://www.ordaf.org/ortadoguda-mezhebi-ve-din-catismalar-tarihi-ve-guncel-bir-analiz/> (26 Ocak 2016).
- Şeyxin xaricdə dînî təhsil təşəbbüsü hökumətdə narazılıqla qarşılandı. (t.y.) <http://www.nardaranpiri.com/7/seyxin-xaricde-din-tehsil-tesebbusu-hokumetde-naraziliqla-qarsilandi-1398h.html> (20 Aralık 2015).
- Agamaliyev, Rahim (t.y). Azərbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sistemi. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Millî_Egitim_Dergisi/144/agamaliyev.htm (6 Haziran 2015).
- Cinsiyet ve yaş yapısı, (t.y.), http://www.azerbaijans.com/content_437_tr.html (3 Ocak 2016).

EKLER

Ek: 1

AZERBAIJAN'DA YAPILAN HADİS ÇALIŞMALARI VE HALKIN HADİS BİLGİSİ

Saygıdeğer Katılımcı,

Bu çalışma, Hadis alanında yapmakta olduğumuz araştırmada önemli bir veri kaynağıdır. Bu nedenle araştırmadan elde edilecek sonuçların güvenilir olması, size verilen soru listesini samimi bir şekilde cevaplamanıza bağlıdır. Bireysel bir değerlendirme yapılmayacağı için isminizi belirtmeniz gerekli değildir. Lütfen hiçbir soruyu eksik bırakmayınız.

Araştırmamıza gösterdiğiniz ilgi ve katkı için teşekkür ederiz.

Yegane KURBANOVA
SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslami Bölümler
Yüksek Lisans Öğrencisi

Doç. Dr. Erdiñ AHATLI
SAÜ İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

1. Cinsiyetiniz?

☐ Kadın

☐ Erkek

2. Medeni haliniz?

☐ Bekar

☐ Evli

☐ Diğer(.....)

3. Yaşınız?.....(lütfen yazınız)

☐ 16-25

☐ 26-35

☐ 36-45

☐ 46-55

☐ 56 ve üstü

4. Hayatınızın çoğunu nerede geçirdiniz?

☐ Köy

☐ Kasaba

☐ İlçe

☐ İl

5. Eğitim durumunuz?

☐ Okumadım

☐ İlkokul

☐ Ortaokul

☐ Lisans

☐ Lisansüstü

☐ Meslek okulu

6. Mesleğiniz?

☐ Memur

☐ İşçi

☐ Öğretim görevlisi

☐ Esnaf

☐ İş adamı

☐ Öğrenci

☐ Ev hanımı

☐ Diğer (belirtiniz...)

7.Dînî bilgi seviyesi açısından kendinizi nasıl değerlendirirsiniz?

☐ Yok

☐ Çok iyi

☐ İyi

☐ Az

☐ Orta

8.Dînî bilginizin gelişmesi için sizi teşvik eden kurum ya da kişileri belirtir misiniz? (Birden fazla seçenek işaretleye bilirsiniz?)

☐ Ailem ve yakın çevrem

☐ TV, radyo, gazete, internet vb

☐ Diğer(belirtiniz.....)

☐ Arkadaşlarım

☐ Dînî grup ve cemaatler

☐ Din alimi

9.İçinde yetiştiğiniz ailenizi dindarlık bakımından aşağıdaki ifadelerden hangisine uygun buluyorsunuz?

☐ Ailem oldukça dindardır

☐ Ailem dindardır

☐ Ailem ne dindardır, ne dindar değildir

☐ Ailem dindar değildir

☐ Ailem hiç dindar değildir

10. Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz

☐ Oldukça dindarım

☐ Dindarım

☐ Ne dindarım ne değilim

☐ Değilim

☐ Hiç dindar değilim

☐ Cevap vermek istemiyorum

11.İslam Peygamberi kimdir?

☐ Hz. İsa

☐ Hz. Musa

☐ Hz. Muhammed

☐ Hz.Yusuf

☐ Hz.Yaqub

☐ Hz.Ali

12.Peygamber efendimizi ne kadar tanıyorsunuz?

☐ Tanımıyorum

☐ Çok Az

☐ Orta

☐ iyi

☐ Çok iyi

13. Peygamber sünnesi derken neyi anlıyorsunuz?

- ☐ Sözleri
- ☐ Fiilleri
- ☐ Takrirleri
- ☐ Konuşmaları
- ☐ Diğer (belirtiniz.....)
- ☐ Hiç bir fikrim yok

14. Hadisin ne anlama geldiğini biliyormusunuz?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

15. Sünnetin dindeki yeri nedir?

- ☐ Dînî kaynaklarındandır
- ☐ Bir Kültürdür
- ☐ Dinde özel bir yeri yoktur
- ☐ Dînî bir gelenektir
- ☐ Diğer (belirtiniz...)
- ☐ Hiç bir fikrim yok

16. Hadisleri bilme düzeyiniz?

- ☐ Hiç bilmiyorum
- ☐ Çok az biliyorum
- ☐ Orta
- ☐ Biliyorum
- ☐ Çok iyi biliyorum

17. İlk kez hadis ile ilgili bilgileri nerden aldınız?

- ☐ Ailem ve yakın çevrem
- ☐ İlahiyat fakultesi
- ☐ Din eğitim veren resmi olamayan kuruluşlar
- ☐ Camide düzenlenen vaaz ve irşat programları
- ☐ Kendi okumalarım
- ☐ Televizyon, radyo, gazete ve dergiler
- ☐ İnternet
- ☐ Diğer (belirtiniz...)

18. Aşağıdaki Hadis kitaplarından hangisinin ismini daha önce duydunuz? (Birden fazla seçenek işaretleye bilirsiniz)

- ☐ Sahîh-i Buhârî
- ☐ Sahîh-i Muslim
- ☐ Sünen-i Nesa
- ☐ Sünen-i Ebu Davud
- ☐ 40 Hadis
- ☐ Tirmizi
- ☐ Riyâzü's-Salihîn
- ☐ el-Kafi
- ☐ Tehzib

- ☐ İstibsar
- ☐ Men La Yahduru'l Fakih
- ☐ Diğer(belirtiniz.....)
- ☐ Hiç duymadım

19.Daha önncce okuduğunuz hadis kitabının ismini belirtiniz? (Birden fazla seçenek işaretleye bilirsiniz)

- ☐ Sahîh-i Buhârî
- ☐ Sahîh-i Muslim
- ☐ Sünen-i Nesai
- ☐ Sünen-i Ebu Davud
- ☐ 40 Hadis
- ☐ Tirmiz
- ☐ Riyâzü's-Salihîn
- ☐ el-Kafi
- ☐ Tehzib
- ☐ İstibsar
- ☐ Men La Yahduru'l Fakih
- ☐ Diğer(belirtiniz.....)
- ☐ Hiç okumadım

20.Duyduğunuz hadis alimin ismini belirtiniz.(Birden fazla seçenek işaretleye bilirsiniz)

- ☐ Buhârî
- ☐ Muslim
- ☐ Ebu Davud
- ☐ Nesai
- ☐ Nevevi
- ☐ Darimi
- ☐ Kuleyni
- ☐ Şeyh Tusi
- ☐ Şeyh Saduk
- ☐ Diğer(belirtiniz.....)
- ☐ Hiç duymadım

21.Okuduğunuz Hadislerden nasıl faydalanıyorsunuz?

- ☐ Okuyorum,uygulamaya çalışıyorum
- ☐ Genel kültürümü artırıyorum
- ☐ Hiç okuma isteği duymadım
- ☐ Okumak istoyirum, fakat okumak için bir kaynağım yok
- ☐ Diğer(belirtiniz.....)

Lütfen aşağıdaki ifadelere katılıp katılmadığınızı uygun rakamın altına X koyarak belirtiniz. Lütfen her ifadeye mutlaka tek bir yanıt veriniz ve kesinlikle BOŞ bırakmayınız.

1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum, nede katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum					
İFADE	1	2	3	4	5
22. Azerbaycanda mevcut tercüme edilmiş hadis kitapları yeterlidir.					
23. Okullarda çocuklara hadis eğitimi verilmeli					
24. Televizyon, radyo, gazete ve dergiler bu konuda bilgi vermeli					
25. Hadisle alakalı ülkede seminar ve sempozyumlar verilmeli.					
26. Hadis eğitimin verilmesinin toplumun ahlakı üzerinde olumlu etkileri vardır.					
27g. Din görevlileri halka yeterince hadis bilgisi veriyorlar					
28. Hadisler, İslam'ı öğrenmek ve öğretmek için vazgeçilmez bir kaynaktır					

29. Bildiğiniz Hadisten bir kaç tanesini yazınız.....

ÖZGEÇMİŞ

Yegane GURBANOVA, 22.08.1990 tarihinde Azərbaycan'ın Bakü şəhərində doğdu. Okul təhsilini 127 No okulda aldı. 2008 yılında lisans təhsilini almaq üçün Bakü Dövlət Universiteti, İlahiyat Fakültəsi'ne başladı. 2012 yılında lisans təhsilini tamamladıktan sonra, T.C. Sakarya Universiteti, Sosial Bilimler Enstitüsü'nde Hadis alanında Yüksək Lisansa başladı və halen davam etmektedir.

